

Hoofdstuk 5:

Omroep en radio-elektrische nijverheid in de jaren dertig: professionalisering, schaalvergroting, massificatie en popularisering

1. De productie van elektrisch materiaal: een speerpuntsector

export 1929 ¹	in %
Telegraaf- en telefoontoestellen	35
Draden en kabels	30
Machines	13,3
Apparaten	7,7
Isolatiemateriaal	5,4
Lampen	3,5
Accumulatoren	2,3
Batterijen	1
Diversen	1,8

In de jaren twintig en vooral in de jaren dertig kende de productie van elektrisch materiaal een sterke uitbreiding. Met recht kan men spreken van een speerpuntsector. Ze omvatte de productie van de meest krachtige turbines en generatoren tot de kleinste artikelen en onderdelen voor tal van apparaten en machines. De voornaamste fabrieken bevonden zich in Antwerpen, Brussel, Charleroi, Gent en Luik. De belangrijkste bestreken het volledige gebied van de elektriciteit, terwijl andere zich speciaal gingen toeleggen op bepaalde soorten van apparaten zoals radio's en huishoudtoestellen. Dankzij de moderne uitrusting van de fabrieken en het geschoolde personeel werd in het buitenland vaak beroep gedaan op de Belgische ingenieurs en werd Belgisch materiaal gebruikt voor de elektrische uitrusting van het land. De uitvoer van elektrisch materiaal was dan ook zeer belangrijk. In 1929, het jaar waarin de welvaart in het interbellum haar piek bereikte, bedroeg de waarde van de export om en bij de 400 miljoen frank. Omroepontvangers maakten daar toen een klein deel van uit².

De fabricage van telegraaf- en telefoontoestellen was de belangrijkste specialiteit van de elektrische industrie in België. Het was trouwens het eerste land op het Europese vasteland dat eind 19^e eeuw overging tot de productie ervan. De belangrijkste fabrieken waren gesitueerd in Antwerpen, Brussel en Luik. Ze vervaardigden telegraaf- en telefoonapparaten voor alle mogelijke gebruik: zowel hand- en zelfschakelaars voor private bedrijven als voor de hoofdcentrales.

¹ België als exportland. Staatsbureau voor handelszaken. Ministerie van buitenlandsche zaken en buitenlandse handel, Brussel, 1938, pp. 107

² België als exportland. Staatsbureau voor handelszaken. Ministerie van buitenlandsche zaken en buitenlandse handel, Brussel, 1938, pp. 106-107

De draadloze telegrafie en telefonieontwikkelde zich in de vroege jaren twintig: *“de vervaardiging van draadloze telegrafie en telefoontoestellen - die van jongeren datum is heeft zich eveneens op buitengewone wijze ontwikkeld, in den loop der laatste jaren. Buiten de voortbrengers van gewoon materieel, die deze nieuwe specialiteit aan hun fabricage toegevoegd hebben, werden talrijke fabrieken opgericht te Brussel, Leuven, Antwerpen, Luik, enz. met het oog op de vervaardiging op groote schaal van deze artikelen”*³. De productie was aanzienlijk en gevarieerd en bestond vooral uit ontvangers voor liefhebbers, luidsprekers, antennes en alle materiaal noodzakelijk voor grote zender-ontvangers voor private ondernemingen, schepen en de burger- en legerluchtvaart. Doordat de technische ontwikkelingen op de voet gevolgd werden en dankzij de kwaliteit van de voortbrengselen waren de Belgische producten gewild in het buitenland. De crisis trof echter ook in 1931 de op uitvoer gerichte Belgische industrie. De Belgische markt werd in de periode 1930-1932 overspoeld door de import van Duitse, Engelse en Amerikaanse toestellen. Pas nadien herwonnen de Belgische constructeurs de Belgische markt, werd de invoer teruggedrongen en wist men opnieuw uit te voeren. In 1937 bedroeg de uitvoer 158 miljoen frank. Het aandeel van radiotoestellen bedroeg 30%⁴.

Daarnaast vervaardigde men, deels in zelfstandige fabrieken deels in afdelingen van de grote eenheden, draden en kabels. Ze waren vooral gesitueerd in Eupen, Brussel en Luik. In 1929 voerde men meer dan 11.500 ton uit voor een waarde van 180 miljoen frank. In 1937 was dit opgelopen tot 16.600 ton, waarvan 12.300 ton onderzeese kabels.

Dynamo-elektrische machines, een Belgische uitvinding, waren lange tijd de voornaamste Belgische elektrische constructie. De ateliers van Charleroi, Gent en Luik waren gespecialiseerd in de vervaardiging van elektrische motoren. De in 1904 opgerichte *“Ateliers de Constructions Electriques de Charleroi”* (A.C.E.C)⁵ was één van de belangrijkste ondernemingen. Ze behoorde aan het eind van de jaren dertig nog steeds tot de belangrijkste ter wereld. In 1929 bedroeg de uitvoer meer dan 50 miljoen frank. Ook in de crisisjaren bleef de export aanzienlijk. In 1937 realiseerde men nog steeds meer dan 37 miljoen frank⁶.

³ België als exportland. Staatsbureel voor handelszaken. Ministerie van buitenlandsche zaken en buitenland-sche handel, Brussel, 1938, pp. 106-109

⁴ België als exportland. Staatsbureel voor handelszaken. Ministerie van buitenlandsche zaken en buitenland-sche handel, Brussel, 1938, p. 108

⁵ VERAGHTERT K. De industriële ontwikkeling. De periode 1914-1947., p. 171

⁶ België als exportland. Staatsbureel voor handelszaken. Ministerie van buitenlandsche zaken en buitenland-sche handel, Brussel, 1938, p. 109

Naast de productie van hoger genoemd materiaal werd een grote verscheidenheid aan elektrische werktuigen (soldeermachines, pulseermachines, welmachines, soldeerijzer-verwarmers, graveermachines, etc.) en huishoudelijke apparaten (boenmachines, stofzuigers, radiatoren, koelapparatuur, verwarmingsplaten, strijkijzers, droogijzers en ventilatoren) geproduceerd. De seintoestellen voor de wegen en spoorwegen werden vervaardigd in Brussel, Antwerpen en de andere centra van de zware elektrische industrie.

Onder de voornaamste onderdelen, die in een serie werden vervaardigd en bestemd voor elektrische installaties, dient het isolatiemateriaal in porselein (drukknoppen, schakelaars) te worden vermeld. Het werd vervaardigd door porselein- en gespecialiseerde bedrijven te Brussel en Baudour. Daarnaast werden ook o.m. lampen, luchters, accumulatoren met vaste en draagbare batterijen en elektrische batterijen vervaardigd. In de tweede helft van de jaren dertig groeide eveneens de productie van elektrische meetapparatuur⁷, onontbeerlijk bij de ontwikkeling, productie, controle en reparatie van radiotoestellen. Het centrum van de bedrijvigheden bevond zich in de Brusselse agglomeratie.

2. Bepalende factoren in de popularisering en massificatie van omroep-ontvangers

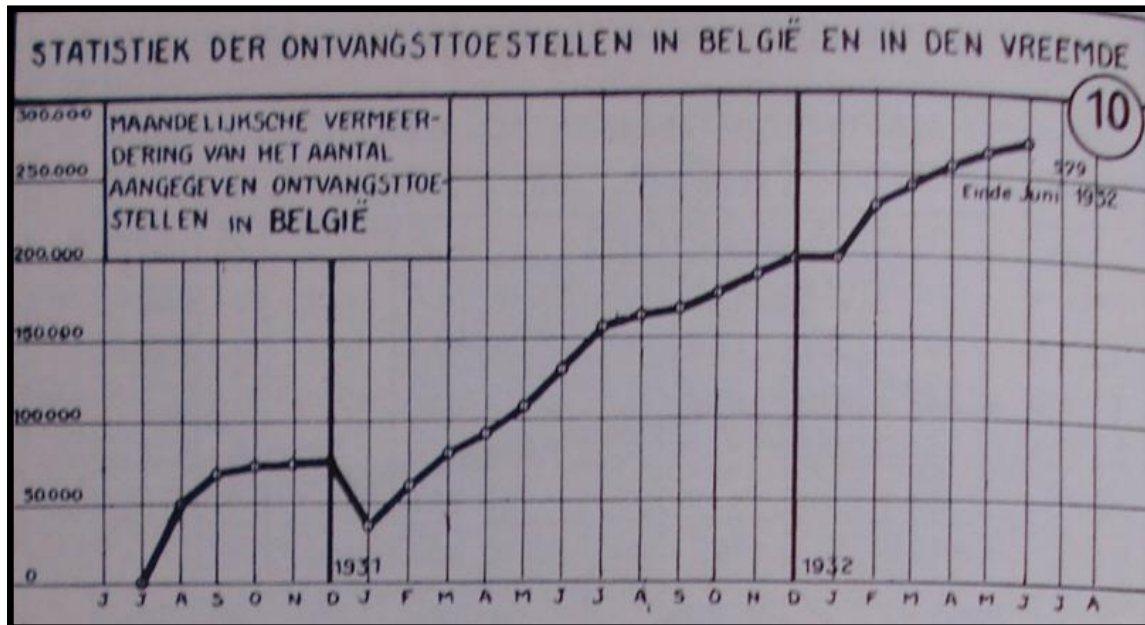
2.1. Het N.I.R./I.N.R. als stimulerende factor

In de jaren dertig zou de radio-elektrische nijverheid, in het bijzonder die van omroep-ontvangers een “boom” kennen. De stimulerende factor in dit proces was de oprichting van het **Nationaal Instituut voor Radiodiffusie (N.I.R.)/ Institut National de Radiodiffusion (I.N.R.)**, waarmee een einde werd gemaakt aan de radiostrijd tussen Vlamingen en Walen. Het amateurisme van de jaren twintig maakte plaats voor professionalisering.

In 1929, vóór de stichting van het N.I.R., had de minister van P.T.T. aan Radio-Belgique en de N.V. Radio de toelating verleend om te Veltem twee zendstations op te richten. De zenders zouden met een kracht van 20 kw uitzenden op de golflengten 508 en 338 m. die door internationale overeenkomsten aan België werden toegekend. De voorwaarde was dat het N.I.R., waarvan de stichting toen in het parlement werd voorgesteld, de stations tegen kostprijs zou kunnen overnemen. Toen de beheerraad van het N.I.R. in sep-

⁷ België als exportland. Staatsbureel voor handelszaken. Ministerie van buitenlandsche zaken en buitenland-sche handel, Brussel, 1938, pp. 110-111

tember 1930 voor het eerst vergaderde begon men te Veltem met de montage van de zenders. De bouwer voorzag dat deze aan het eind van 1930 in werking zouden treden om gedurende een lange periode aan proefuitzendingen te kunnen doen. De effectieve in werkingtreding werd vastgelegd op 1 januari 1931. Begin 1931 werd duidelijk dat de zenders niet volledig klaar zouden zijn. De N.V. Radio en Radio-Belgique hadden ondertussen reeds het personeel opgezegd. Het gevaar dreigde echter dat er voor een onbepaalde duur

Maandelijks aangroei van het aantal aangegeven ontvangers in België tussen eind 1931 en eind juni 1932. in: Jaarverslag van het N.I.R., 1932

geen nationale uitzendingen zouden plaatsvinden hetgeen negatieve gevolgen zou hebben voor de aangroei van het aan-

tal luisteraars en de verkoop van radiotoestellen. Dit was ook effectief het geval. De onzekerheid omtrent het N.I.R. vertaalde zich in een terugval in de maandelijks aangroei van toestellen in december 1930. Vermoedelijk werd de betaling van de radiotaks door tal van luisteraars uitgesteld of niet betaald. De administratieve diensten werden er jaarlijks mee geconfronteerd. Vermoedelijk moet het aantal effectieve luisteraars per jaar nog hoger zijn geweest.

Naast de wettelijke maatregelen die genomen werden door de overheid tegen “zwart-luisteraars” was het noodzakelijk dat het N.I.R. een propagandacampagne op touw zette. Raymond Brillard, technisch adviseur van het N.I.R. schreef: *“het lijdt geen twijfel dat het meerendeel der luisteraars zich geen rekenschap geven van de aanzienlijke kosten ver-*

oorzaakt door het inrichten van de uitzendingen, en de taks eenvoudig als een belasting beschouwen”⁸.

De beheerraad besloot dan ook om alles in het werk te stellen om de voorlopige werking van de stations te verzekeren. In afwachting van de beslissing of deze al dan niet zouden overgenomen worden, werden ze gehuurd. Uiteindelijk slaagde men er toch in om op **1 februari 1931** met de uitzendingen te beginnen. De stations hadden echter nog nooit de uitzending verzekerd van uitvoeringen uit de studio's van Brussel. Bovendien was de splitting van de modulatiecentrale, die Radio-Belgique te Brussel had geïnstalleerd om de werking van één station te garanderen, niet voltooid. Begin 1931 diende men dus te roeien met de riemen die men had. Uit de vele kritieken bleek echter dat het resultaat te wensen overliet⁹. Veldmetingen maakten duidelijk dat de zendkracht ontoereikend was om het Belgische grondgebied met de twee golflengten te bedienen. Op de totale Belgische bevolking boekte de Franstalige zender de beste ontvangstmogelijkheden. Dit was toe te schrijven aan de gebruikte golflengte. 0,9% van de bevolking kon de Franse zender niet ontvangen. Voor de Vlaamse zender lag dit op ruim 4,8 %. 2,6% van de Waalse bevolking ontving de Franse zender onvoldoende, terwijl de ontvangst van de Vlaamse zender in Vlaanderen goed te ontvangen was. Dit was te wijten aan de geografische gesteldheid van Zuid-België en de afstand t.o.v. Veltem. Ook in de meer heuvelachtige streken van Vlaanderen zoals de Vlaamse Ardennen werd de ontvangst bemoeilijkt. In de Waalse stedelijke agglomeraties die zich in valleien bevinden (Luik, Verviers, Dinant, etc.) was de ontvangst niet bevredigend genoeg. De Franstalige zender werd dan ook goed ontvangen in Vlaanderen, terwijl de Vlaamse zender door 14,2% van de Walen onvoldoende ontvangen werd¹⁰. Een verhoging van de zendkracht was dus noodzakelijk en zou in de loop van de jaren dertig stelselmatig worden opgevoerd.

Desalniettemin luidde de stichting en uiteindelijke inwerkingtreding van het N.I.R. de expansie en popularisering van het medium radio in België in. Paradoxaal genoeg had de crisis vrijwel geen invloed op het aantal luisteraars. Dit fenomeen werd onderschreven door Braillard.: *“ik voeg er bij dat de crisisperiode die wij beleven geen invloed heeft op het verschijnsel der verhooging van het aantal luisteraars, behalve wellicht een gunstige”*¹¹. Eind 1929 telde men 44.061 ontvangers. Op het moment van de stichting van het N.I.R. (juni 1930) bedroeg dit reeds 74.835 toestellen. Aan het einde van het eerste dienst-

⁸ Jaarverslag van het N.I.R., 1932, Brussel, p. 86.

⁹ Jaarverslag van het N.I.R., 1932, Brussel, p. 22-23

¹⁰ Jaarverslag van het N.I.R., 1932, Brussel, pp. 78-79

¹¹ Jaarverslag van het N.I.R., 1932

jaar schoot de curve de hoogte in naar 200.534 toestellen. Op jaarbasis zou het aantal luisteraars in de jaren dertig voortdurende stijgen.¹²

2.2. De rol van het N.I.R./I.N.R.

Het N.I.R. stond voor een moeilijke taak. De nationale omroep moest proberen om duizenden luisteraars van alle rang of stand te bereiken en tevreden te stellen. Zowel arbeiders als handelaars, bedienden, huisvrouwen en intellectuelen moesten aldus hun gade vinden in de programmering. Voor de actieve beroepsbevolking fungeerde de openbare omroep als een element tot ontspanning. Muziek, humor en volkse vertellingen konden aldus de sleur van alledag doorbreken. Er kwam echter snel kritiek: *“besteden onze nationale zenders voldoende zorg aan dat “voorgerecht” en wordt er niet te veel den luisteraar “te zware kost” in de maag gedrukt ?”*¹³. Vooral de mensen die in het bedrijfsleven stonden hadden een grote behoefte aan opwekkende muziek in de avondprogramma’s en in het bijzonder op zaterdag- en zondagnamiddag.

De grote populariteit van de regionale zenders had rond 1933 duidelijk gemaakt dat de openbare omroep daar te weinig rekening mee hield. Naast ontspanning had het N.I.R. een “volksverheffende” rol in de vorm van voordrachten, inleidingen in de klassieke muziek, godsdienst, kunst en wetenschap: *“Zóó wordt den omroep een baanbreker, bij de geestelijke ontwikkeling van den arbeider, die anders misschien nooit, in het complex van voordrachten en bemoeiingen der sociale leiders, het algemeen streven zou hebben opgemerkt: bij te dragen tot het verhoogen der welvaart, der levenskracht en der levensvreugde van het volk”*¹⁴. Deze programma’s werden door het merendeel van de luisteraar meestal ervaren als droog en saai. Het kwam er dus op neer om zaken zo aanschouwelijk en op speelse wijze voor te stellen door gebruik te maken van reportagetechnieken, het actief betrekken van het luisterpubliek, anekdotes en humor. Televisie kon hier ongetwijfeld veel beter aan voldoen, maar dit was toen nog niet haalbaar. Vooral de Vlaamse identiteit moest in het N.I.R. worden belichaamd. Daarvoor was een eigen stijl noodzakelijk: *“Niet iedereen immers vindt zijn deugd in het zakelijke oppervlakkige dat de meeste lokale zenders karakteriseert, noch in de Jazz-band-ruwe Yankeenismen van de Sint-Sauveur-uitzendingen, noch het licht “café-chantant”-genre onzer zuiderburen, noch in het stijve hoog-ooms-*

¹² Jaarverslag van het N.I.R., 1934, Brussel, p. 15

¹³ VAN DYCK, « Omroep...is medeleven », Radio Jaarboek 1934, p. 3

¹⁴ VAN DYCK, « Omroep...is medeleven », Radio Jaarboek 1934, p. 3

conservatisme onzer vrienden van over het kanaal.; Wat de Vlaming begeert: is de rein-natuurlijke uitdrukking van een Gezelle, of de sappig-humoristische taal van een Felix Timmermans, bij momenten zelfs overstroomende tot een fatsoenlijke Breugheliaanse luid-ruchtigheid” (Radio Jaarboek, '34).

In de tijdsgeest van “Nooit meer Oorlog” moest de openbare omroep de vredesgedachte stimuleren: *“de helden kunnen alleen geëerd worden door haat tegen de oorlog, door het vergruizen van wapens, waardoor zij vielen en door het prediken van de vredesgedachte onder de volkeren”*¹⁵. De bestuurders van het N.I.R./ I.N.R. probeerden een bepaald discours, een ideaalbeeld inzake identiteit, taal, werk, gezin en ontspanning op het luisterpubliek over te brengen. In hoeverre deze beeldvorming inzake identiteit en taal door de gewone luisteraars werd geïnterioriseerd is maar de vraag. In april 1939 stemde volgens de R.T.T. een groot gedeelte van de luisteraars af op de regionale zenders omdat hun “artistieke” programma’s meer aan de wens van de massa beantwoordden. Anderzijds bezaten de N.I.R.-zenders niet de gewenste sterkte om streken die enigszins verwijderd waren van Veltem optimaal te bereiken¹⁶.

Men moet zich evenwel behoeden voor het top-down paradigma dat ervan uitgaat dat veranderingen zich verspreiden van de toplaag en de middenstand naar de basis van de samenleving en bijgevolg rekening houden met de *“Eigen Sinn”* van individuen en bevolkingsgroepen. Omdat het voor de nationale omroep moeilijk was om aan de wensen van de luisteraars te voldoen kwam er *“from below”* zekere tegenstand. De omroepburelen kregen regelmatige brieven met verzoeken maar ook: *brieven die “dreigen” zelfs (dreigen met luisterstaking), soms ontzettend grove brieven, die...anarchistische aanslagen “voorspellen”*¹⁷.

¹⁵ VAN DYCK (Red.), “Omroep...is meeleven”, in: Radio Jaarboek, 1934, p. 6

¹⁶ Op.Cit., BOON G., De Belgische Radio-Omroep tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het N.I.R.-I.N.R. in het verzet 1939-1944, p. 31

¹⁷ VAN DYCK (Red.), « Wat de omroep zijn luisteraars biedt », Radio Jaarboek 1934, p. 6

2.3. De programmering van het N.I.R./I.N.R.: haar sociale betekenis en achtergrond

2.3.1. Gericht op alle lagen van de bevolking

In de jaren dertig bereikte het medium radio een massapubliek. De programmering diende bijgevolg zo goed mogelijk aan te sluiten bij de wensen van diverse bevolkingsgroepen en individuele voorliefdes. In 1933 verscheen de eerste uitgave van het *“Radio Jaarboek”* dat tot stand was gekomen onder leiding van Van Dyck, een ingenieur die sinds 1923 betrokken was bij het Vlaamse maandschrift Radio. Medewerkers waren o.m. prominente leden van het N.I.R. en internationale organisaties, ingenieurs, het ministerie van Openbaar onderwijs en de R.T.T. (Regie voor Telegrafien en Telefoenen).

Begin 1934 bood het N.I.R. voor de arbeiders praktische aanwijzingen voor het uitoefenen van diverse ambten. Landbouwers werden door een medewerker van de openbare omroep stereotiep voorgesteld als onwetend en wereldvreemd... . In Radio Jaarboek 1934 stond onder meer te lezen: *“Zonder voeding met de “groote wereld” sleet hij tot hiertoe zijn zwaar bestaan. Van de eerste morgenduren tot de late avond bebouwde hij zijn land, kalm en vlijtig, zonder veel woorden daarover te wisselen. Maar hoe dikwijls was al zijn vlijt niet vruchteloos!”*¹⁸ De oogst van de landbouwer staat immers bloot aan tal van gevaren: weersomstandigheden en schommelingen op de wereldmarkt. En inderdaad, de openbare omroep voorzag twee à driemaal per dag in weerberichten en weersverwachtingen. In 1933 was de openbare omroep er echter nog niet in geslaagd om regelmatige marktberichten te verzorgen. Wel gaf de Boerenbond bijna wekelijks toelichtingen inzake veeteelt, veeziekten, planten- en fruitteelt, insectenbestrijding in zogenaamde *“land- en tuinbouwpraatjes”*. Ook de tegenstelling stad en platteland werd aangehaald: *“Eindelijk na de vermoeiende dagtaak, kan hij evengoed als de vroeger zo dikwijls benijde stadsbewoners, zich ontspannen door genoeglijke muziek en kan hij met aandacht luisteren naar de nieuwsjes van “het gesproken dagblad”, waarover hij vroeger slechts meestal acht of veertien dagen nadien enkele woorden kon lezen in het plaatselijke blad*¹⁹”.

In de jaren dertig begon de radio ook langzaam in de agrarische en veelal geïsoleerde gebieden ingang te vinden wat zich vertaalde in de cijfers over de geografische verspreiding van radiotoestellen. Vooral Limburg, Luxemburg, Oost-Vlaanderen en West-

¹⁸ VAN DYCK (Red), “Wat de omroep zijn luisteraars biedt?”, Radio Jaarboek 1934, p. 8

¹⁹ VAN DYCK (Red.), « Wat de omroep zijn luisteraars biedt », Radio Jaarboek 1934, p. 8

Vlaanderen hinkten achterop. Het Radio Jaarboek '34 zocht de oorzaak in de vermeende achterlijkheid van de landbouwer: *“te weinigen echter van onze boeren, hebben tot nu toe het belang begrepen van een radiotoestel in huis te bezitten. Te velen nog hebben, bij gebrek aan de noodige voorlichting, een heiligen schrik voor dat wondere elektrische ding met zijn tooverachtige geheimzinnigheid²⁰ !”* Deze achterstand was vooral te wijten aan het gebrek aan elektrificatie op het platteland. Bovendien was de ontvangst in geïsoleerde gebieden vaak slechter doordat men zich verder van een zendstation verwijderd bevond dan de stedelijke bevolking. Dit impliceerde dat men veelal aangewezen was op de aankoop van een batterijtoestel: *“wanneer de elektrificatie der buitenwijken vooral wat ernstiger zal zijn doorgevoerd, zal verder nog den groote struikelsteen: namelijk de accumulatoren en hun lastige herladen, uit den weg worden geruimd, dat nu nog vele begeesterden van het aankopen van het begeerde toestel weerhoudt²¹ !”* Boeren waren volgens de schrijver dus niet alleen onwetend, achterlijk, maar ook nog gierig... Ongetwijfeld bevatten hoger vermelde tekstfragmenten heel wat waarheid, maar de praktische bezwaren en onmogelijkheid van het in huis halen van de radio op het platteland werden alleszins overstemd door een karikaturale weergave van de landbouwsamenleving.

Begin 1934 werden regelmatige beurs- en handelsberichten, hoofdzakelijk door buitenlandse stations, verzorgd. Het N.I.R. had samen met het Vlaamsche Economische Verbond reeds lezingen over verzekeringen, belastingen, het bankwezen en (inter) nationale economische aangelegenheden gegeven. Programma's gericht op bedienden inzake talenkennis, stenografie, materialenkennis, boekhouden en dergelijke stonden toen nog niet op het programma.

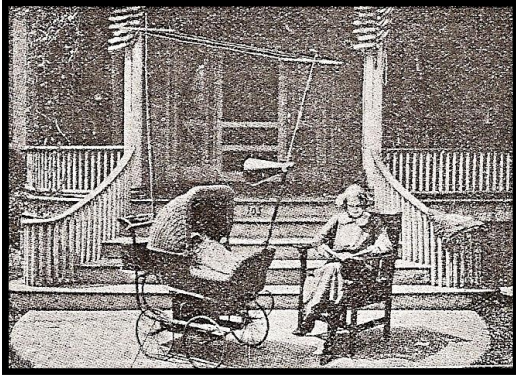
Praatjes over wetenschap en kunst kwamen veelvuldig aan bod: natuur, sterrenkunde, wetenschap, wetenswaardigheden over landen en volkeren, kunst- en muziekkronieken. Vertegenwoordigers van vrije beroepen zoals dokters, juristen, leraars, ingenieurs, kunstcritici en filosofen werden vaak voor de microfoon uitgenodigd om de luisteraars te laten delen in hun expertise. Het waren net deze programma's die door het grote publiek als *“zwaar”* werden ervaren.

Programma's gericht op vrouwen werden in de Verenigde Staten al langer de ether ingestuurd. Op donderdagavond werd in *“praatjes voor de vrouw en het gezin”* regelmatig praktische raad gegeven over alle aspecten van het huishouden. Ook modeberichten kwamen aan bod. In Nederland stond men begin '34 al een stapje verder. De huisvrouw werd

²⁰ VAN DYCK (Red.), « Wat de omroep zijn luisteraars biedt ? », Radio Jaarboek, 1934, p. 8

²¹ VAN DYCK (red.), « Wat de omroep zijn luisteraar biedt ? », Radio Jaarboek, 1934, p. 9

in marktberichten op de hoogte gehouden van groenten, boter en eieren en wat ze die dag het voordeligst kon klaarmaken. Begin 1934 kende een knip- en snijcursus een zeer groot succes²². In het stereotype denken van de jaren dertig stond de echtgenote nog steeds ten dienste van haar man: *“De echtgenote vindt in den omroep een vertrouwbaren helper, die haar toelaat in den strijd voor het bestaan nader aan de zijde van haar man te staan!”*²³.

“De Radio, vermaak der kleinen en rust der kinderjuffers”
(Amerikaanse foto, Maandschrift Radio, 15 mei 1924)

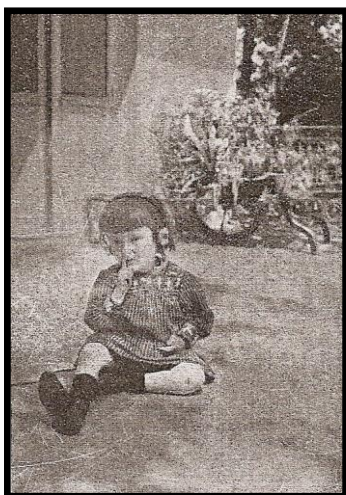
Culturele radioprogramma's konden vrouwen helpen zich intellectueel te ontplooiën waardoor ze zich beter zou kunnen onderhouden met man en gasten. Vrouwen werden meestal beschouwd als *“minder ontwikkeld”* ten gevolge van *standigheden*. In *“Het radioboek 1934”* stond te lezen: *“Er zijn tal van vrouwen, die gaarne bij het strijken, en kousen stoppen...naar de radio luisteren doch geërgerd het toestel afzetten wanneer er een voordracht wordt aangekondigd. Misschien hebben zij eens het ongeluk gehad, in een*

*technische verhandeling over een technisch onderwerp te belanden, waar zij inderdaad niets of zeer weinig begrepen, of in een voordracht in een vreemde taal gehouden, welke ook niet om volgen was.”*²⁴. Vrouwen liepen dan wel minder lang school of stonden in voor het huishouden, maar de Eerste Wereldoorlog had een emancipatiebeweging op gang gebracht. Steeds meer vrouwen gingen buitenshuis werken als fabrieksarbeidster, typiste, stenografe, lerares, telefoniste en dergelijke. Ook in de radiofabrieken waren vrouwen sterk vertegenwoordigd. Of ze een grote ontwikkelingsachterstand hadden valt dan ook te betwijfelen. Sommige omroepverenigingen gaven dan weer lessen, voorlichting en praktische wenken aan moeders inzake verzorging. Praatjes met medewerking van het Rode Kruis behandelden dan weer vragen over gezondheid zoals mond- en tandziekten en voorzorgen bij het baden.

²² VAN DYCK (red.), « Wat de omroep zijn luisteraars biedt ? », Radio Jaarboek, 1934, p. 10

²³ VAN DYCK (red.), « Wat de omroep zijn luisteraars biedt », Radio Jaarboek, 1934., p. 10

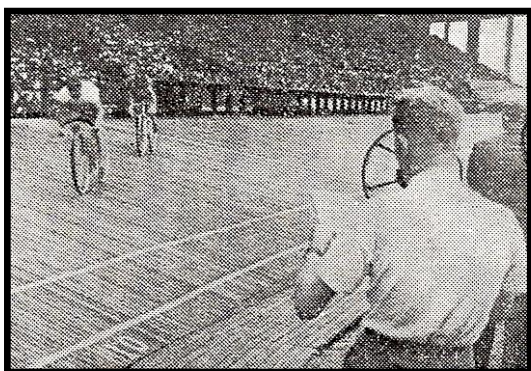
²⁴ VAN DYCK (red.), “Ons hoekje voor de vrouw en het gezin. De vrouw en de radio”, Radio jaarboek 1934., p. 482. Met betrekking tot deze geschriften moet men evenwel rekening houden dat ze geschreven zijn door mannen met een katholieke, conservatieve overtuiging. Toch was men zich bewust van vrouwen die behoorden tot de beroepsactieve bevolking.

Kleuter met écouteur
(Radiojaarboek 1934)

Kinderen konden zich rond de radio scharen voor de kinderuurtjes. Begin 1934 waren het vooral de Nederlanders, Duitsers en de nationale politieke groeperingen die er het meest belang aan hechtten. Het N.I.R. had op dit vlak nog wel wat in te halen. Voor studenten waren tot dusver enkele uurtjes verzorgd, maar er was een gebrek aan zendtijd²⁵.

De massacultuur kwam in het interbellum bij uitstek tot uiting in de populaire sportmanifestaties. Iedere zondag werden reeds om 17u30 de uitslagen van de Belgische en Nederlandse voetbalcompetitie bekend gemaakt. Zesdaagsen, wielervedstrijden en boksmettings werden verslagen door een reporter van het N.I.R., meestal bijgestaan door een deskundige. Ook de internationale sportgebeurtenissen zoals de jaarlijkse paardenrennen te Epsom²⁶, de Ronde van Frankrijk, de autoraces op de Avus te Berlijn en de vliegwedstrijden voor de Schneiderbeker konden op de radio worden gevolgd. Zo werd in 1933 o.m. de aankomst van Parijs-Brussel, het Wereldcriterium te Brasschaat, België - Frankrijk, Rode Duivels - Londen, België - Oostenrijk rechtstreeks in de huiskamers gebracht.

:radio was hét medium bij uitstek om sport in de huiskamers te brengen en vanuit de zetel een manifestatie te 'beleven'. De stem van de rechtstreekse verslaggeving van het N.I.R. was in de jaren dertig Frans Dierickx (links).

(Humoradio, 28 augustus 1938)

De radio was voor zieken, blinden en eenzame mensen een aangenaam middel tot verstrooiing en betekende een verzachting van het isolement. In het Radio Jaarboek 1934 schreef men zelfs helende krachten aan het radiotoestel toe: *“De radio brengt niet alleen vreugde en opgewektheid, maar beïnvloedt in vele gevallen ook “de moraal” van den zieke dat hij zich beter gaat voelen en ook niet zelden genezing intreedt, waar dokter en medicijnen het niet hebben kunnen halen [...]”*²⁷

²⁵ VAN DYCK (red.), “Wat de omroep zijn luisteraars biedt”, Radio Jaarboek, 1934, p. 11

²⁶ Deze werden vanaf 1931 reeds door de televisiedienst van de B.B.C. uitgezonden.

²⁷ VAN DYCK (red.), « Wat de omroep zijn luisteraar biedt ? », Radio Jaarboek 1934, p. 12

2.3.2. De Programma's van het N.I.R.

2.3.2.1. Tijdseinen

In het interbellum waren elektrische klokken en horloges wel al ingeburgerd, maar men moest ze telkens opwinden, wat wel eens vergeten werd. Drie maal per dag zond de openbare omroep tijdsberichten uit. Om 8 uur 's morgens hoorde de luisteraar de klok uit de controlekamer slaan die in verbinding stond met het observatorium te Ukkel. Om 13u gaf men met behulp van een morse sleutel het juiste uur. De avonduitzendingen werden door de speaker van "Het gesproken dagblad" *afgesloten met afkondiging van het uur met minuten en seconden. "Teveel luisteraars waardeeren nog niet voldoende deze uitzendingen, welke nochtans van buitengewoon algemeen nut zijn: het zou Uw gewoonte moeten worden Uw huisklok minstens ééns per dag te regelen op de uuraangaven van Uw nationale zender"*, kon men in 1934 in het Radio Jaarboek lezen. Aldus werd de radio ingeschakeld in het structureren van het dagelijks leven in aanvulling van het systeem van de prikklok.

2.3.2.2. S.O.S. berichten

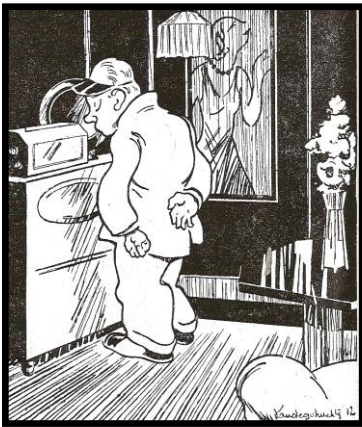
Iedereen kon het N.I.R. telegrafisch of telefonisch op de hoogte brengen van dringende mededelingen aan mensen die ver van huis waren (bijvoorbeeld op schepen) of over vermiste personen. In Nederland stond zelfs dagelijks een microfoon in verbinding met het politiekantoor om o.m. signalementen de wereld in te sturen. Om flauwe grappenmakers af te houden moest men, vooraleer het N.I.R. in te lichten, contact opnemen met de plaatselijke politie. Deze dienstverlening was volledig gratis²⁸.

2.3.2.3. Weerberichten

Driemaal per dag, werd bij het begin van het "Gesproken dagblad" het weerbericht afkomstig van het Observatorium te Ukkel meegedeeld (13u, 17u30, 22u). Vooral voor de landbouwers was dit gegeven van het grootste belang. Het weerbericht schiep wel proble-

²⁸ VAN DYCK, "Een en ander omtrent de gesproken uitzendingen van het N.I.R.", Radio Jaarboek 1934, p. 180

men bij de luisteraars: “het is mogelijk dat sommige vreemde uitdrukkingen welke hierin regelmatig voorkomen niet door de algemeenheid werden begrepen²⁹”.

links: regelmatige weerberichten waren vooral voor de landbouwers interessant. De specifieke weertaal afkomstig van het observatorium te Ukkel was er echter verantwoordelijk voor dat de luisteraars het bericht niet altijd begrepen

- “Ik geloof niet, dat dit toestel veel waard is. Het voorspelt mooi weer voor morgen en mijn eksterroog steekt”.

(Humoradio, 1938)

2.3.2.4. Het nieuws

Het dagelijkse overzicht van de actualiteit werd in de volksmond het “gesproken dagblad” of het “journal parlé” genoemd en werd driemaal per dag voorgelezen (13u, 19u30 en 22u). De nadruk lag op zakelijkheid en objectiviteit, daar het N.I.R. gebonden was aan een neutraal standpunt. Een lokaal station, “de Berchemse proefzender” begon reeds om 7u met een gesproken dagblad afgewisseld met muziek (zie lokale stations). Hij werd door de minister van P.T.T. het zwijgen opgelegd. De geschreven dagbladpers zagen in het “gesproken dagblad” een geduchte concurrent en vreesde dat dit zijn gevolgen zou hebben voor de oplages³⁰. Luisteraars werden echter gestimuleerd tot het kopen van een krant of tijdschrift omdat die meer duiding gaven. De boekenverkoop en ontlening leek er meer onder te lijden.

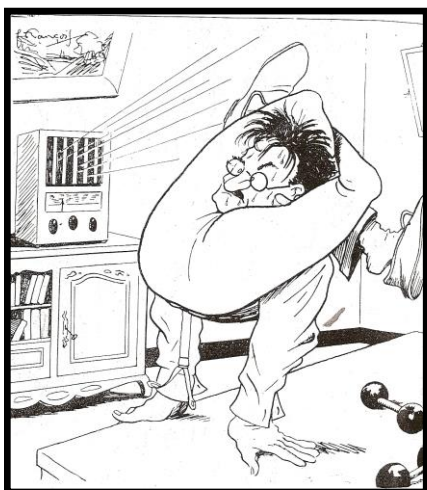
Aanvankelijk werd het nieuws afwisselend voorgelezen door drie of vier leden van de redactie. Later werd gekozen voor één nieuwslezer. Belangrijke mededelingen mochten gewone uitzendingen onderbreken. In geval van algemene verkiezingen werden de uitzendingen tot middernacht en zelfs later verlengd. De eerste lezing (10 minuten) bevatte het weerbericht, een herhaling van de hoofdpunten van de vorige dag en de berichten uit bin-

²⁹ VAN DYCK, « Een en ander omtrent de gesproken uitzendingen van het N.I.R. Radio Jaarboek 1934, p. 180

³⁰ Reeds in 1923 meldde het Franse dagblad « La croix » dat het ontlenen van boeken drastisch was gedaald in landen waar de daadloze telefonie zich snel had ontwikkeld. De “New-York public Library” verklaarde dat men in ’23 geconfronteerd werd met een daling van 385.000 boeken. Onderzoek wees uit dat dit te wijten was aan radiolezingen. (Maandschrift Radio, “Boeken en Tijdschriften”, sept. 1924, p. 48.)

nen- en buitenland. Een tweede lezing van een half uur bestond meestal uit de herhaling van de middagberichten in de vorm van een interview of kroniek, sportberichten, binnen- en buitenlands nieuws en de tijdsweergave. De derde lezing duurde opnieuw 10 minuten en was samengesteld uit een herhaling van hoofdpunten uit de voorbije uitzendingen, verschillende mededelingen, de laatste avondberichten en werd afgesloten door een tijdsweergave.

Sport nam een belangrijke plaats in tijdens het interbellum. Op zondag werd tussen 17u30 en 17u40 het vooravondconcert zelfs onderbroken door de voetbaluitslagen. Het N.I.R. besteedde echter geen grote aandacht aan de beurs- en marktberichten, wat te wijten was aan het verbod op publiciteit. Radiogymnastiek was in 1934 nog geen onderdeel van het programma maar oogstte in het buitenland veel succes (Duitsland, Radio-Paris).

Links: in de jaren dertig werd een breed spectrum aan radioprogramma's ontwikkeld. Rond 1933-1934 kwam in Europa (o.m. Duitsland, Frankrijk) de radiogymnastiek in zwang.

DE GYMNASIEKLES VAN DE RADIO

Stem uit de luidspreker. - We eindigen nu onze uitzending. Morgen, op ditzelfde uur, geachte luisteraars, zal ik u zeggen, hoe ge uit dezen toestand kunt geraken.

(Humoradio, 1938)

2.3.2.5. Reportages

Gesproken, rechtstreekse verslaggeving was in de eerste helft van de jaren dertig nog vrij zeldzaam wegens de hoge kostprijs. In 1933 werden een tiental Nederlandstalige reportages verzorgd waaronder wiel- en voetbalwedstrijden en de inhuldiging van de Scheldetunnels en de Ijzerbedevaart te Diksmuide. Bij uitzendingen van technische of wetenschappelijke aard en conferenties werd dit journalistieke genre veel minder toegepast. De Franstalige uitzendingen liepen op dit vlak vooruit op de Nederlandstalige.

2.3.2.6. Kronieken

Kronieken werden bijzonder gesmaakt door de luisteraars. In 1932 waren er maar liefst 364. Heel populair op de Vlaamse zender waren de “5 minuten van Pirreke Pirrewit”, een hoorspel dat geschreven werd door Johan De Maeght van het “Laatste Nieuws”, op maandag. Gedurende enkele maanden liepen de 5 minuten uit tot een kwartiertje maar werd na dien tot grote teleurstelling van de luisteraars teruggebracht. De cast bestond uit Pirreke Pirrewit (Mon de Goeyse), Teppe Tantefeer (Frans Dierickx), Treezeke Tantefeer en hun zoontje, Sylvanus Silverbeksken (Van de Kerkchove), Polydoor Perpioen (Servotte), Free Frankentoten of de “Chef” (Gust de Muynck). In deze wekelijkse humoristische soap, gebaseerd op het dagelijkse leven woonde het hoofdpersonage, een vrijgezel, in bij Matante Sandrina Toerneminne.

In het interbellum verwierven de arbeiders voor het eerst in hun bestaan meer vrije tijd. In 1936 werd de 40-uren-week en betaalde vakantie ingevoerd. Het werd dus mogelijk om in eigen land enige tijd door te brengen aan zee of de Ardennen. Ook de radio speelde in op deze nieuwe vorm van vrijetijdsbesteding. Tijdens de eerste helft van het jaar stond op dinsdag de tweemaandelijks “kroniek over toerisme” (Vlaamse zender) op het programma die meestal werd verzorgd door iemand van de Vlaamse Toeristenbond, een zekere Luyten. De tweede jaarhelft werd ingevuld door de sportkroniek met de bekende sportjournalist en stichter van de Ronde Van Vlaanderen, Karel van Wijnendaele. Op woensdag werd afwisselend een toneelkroniek, het buitenlands politiek overzicht (Gust de Muynck) en een tuinbouw-kroniek (A. Buyssens) uitgezonden. De kroniek voor *vrouw en gezin* werd opgesteld door Yvonne De Man, het pseudoniem van De Muynck. Op vrijdag werden afwisselend “Wat is er in de natuur” te zien ? (Havermans), De radiokroniek (Frans Dierickx) en de “Technische radiokroniek” aangeboden. Laatstgenoemde programma was bedoeld ter ondersteuning van de radioliefhebbers en werd geleid door P.H. Brans, de hoofdopsteller van het in 1933 opgerichte “Radio-Revue”. De ontwikkeling van de radiotechniek was in de jaren dertig nog verre van volledig en problemen en storingen deden zich vrij vaak voor. Zaterdag was voorbehouden aan “het land- en tuinbouw praatje” van de Belgische Boerenbond en de Filmkroniek van Karel de Keukeleire. De muziekkroniek van Gilson, Ontrop en Van Durme, die voornamelijk over het muziekleven te Brussel en Antwerpen handelde, werd meestal om iets voor 20u door een redactielid voorgelezen.

2.3.2.7. Interviews en lezingen

Door gebruik te maken van vijf minuten durende interviews werden onderwerpen uit de actualiteit behandeld en werden personen van alle nationaliteiten aan het woord gelaten. Lezingen mochten maximaal een kwartier in beslag nemen en werden regelmatig geprogrammeerd (Vlaamse Zender: 18u15, 19u15, 18u45. Franse Zender: 18u, 19u15, 20u45) en handelden o.m. over sport, toerisme, geschiedenis, letterkunde, film, opvoedkunde, folklore, sterrenkunde, televisie, arbeidersbelangen, beroepsziekten en ambachten. Een variant hierop waren de boek- en toneelbesprekingen en voordrachten van gedichten. In 1932 werden door de Vlaamse zender 196 van dergelijke lezingen uitgezonden.

2.3.2.8. Luisterspelen en muziek

Luisterspelen en radioschetsen deden de luisteraars de realiteit van alledag vergeten. Ze waren respectievelijk ernstig en komisch van aard. In 1933 kenden o.m. “Het pad der Glorie” (Paths of Glory), “Centrale Hier!”, “Brigade Telefoon”, “Het Vergaan van Den Titanic” en “Reynaert De Vos” op de Vlaamse zender een groot succes. Er werd overigens meerdere malen verzocht om herhalingen. Vaak waren het ge vulgariseerde bewerkingen van literaire klassiekers, geschiedkundige onderwerpen en spectaculaire gebeurtenissen.

2.4. Gebruiksvriendelijke radiotoestellen komen op de markt

Naar het eind van de jaren '20 werd het duidelijk dat de kristalontvangers, de batterijtoestellen en de radio's gebruikmakend van een plaatsspanningsapparaat geen ideale oplossingen bleken voor het probleem van de voeding. Er bestonden wel al toestellen die rechtstreeks op het lichtnet konden worden aangesloten, maar er waren slechts weinig van dergelijke toestellen op de markt. La T.S.F. Moderne schreef: *“Dans quelques années, sans doute, les amateurs de T.S.F. ne conserveront, des accumulateurs et des piles, qu'un mauvais souvenir. On ne connaîtra plus que les récepteurs entièrement alimentés par le secteur alternatif. On branchera le poste T.S.F., comme on branche un fer à repasser ou une bouilloire électrique. Pourquoi se servir du courant que d'avoir compris les avantages de l'alimentation directe si les constructeurs n'ont point, jusqu'ici, présenté de nombreux modèles fonctionnant sur le secteur. Il semble bien que les récepteurs présentés au public n'aient point rencontré un grand succes. On sentait fort bien que la question n'était pas*

*entièrement résolue et qu'une solution complète pouvait nous fournir l'usine pour charger des accumulateurs, lesquels, à leur tour, fournissent du courant pour le récepteur? Pourquoi cette double transformation ? Ce n'est pourtant point faute de retarder. Il fallait, pour cela, que la technique des filaments à oxides fût rigoureusement à point. Elle l'est maintenant; et, en conséquence, tous les fabricants de lampes présentent de nouveaux modèles spécialement adaptés à l'alimentation sur le secteur alternatif.*³¹

Eind 1929 en begin 1930 hadden de buitenlandse radioproducenten directe stroomtoevoer via het lichtnet aangenomen als alternatief voor de batterijladers en plaatsspanningsapparaten die niet de gezochte vereenvoudiging van het radiogebruik in zich droegen. Voor de beginnende, minder technisch onderlegde “sans-filiste” was dit een opmerkelijke verbetering. De batterijtoestellen verdwenen hierdoor echter niet van de markt. Heel wat gezinnen, vooral in afgelegen en landelijke gebieden, waren toen nog niet aangesloten op het lichtnet. De Nederlandse constructeur Philips (Eindhoven) bood reeds in 1928 een toestel aan dat werkte op netstroom, de 2514. Het was een vervolg op de reeds eerder verschenen, door Ir. Louis Christiaan Kalff ontworpen, toestellen type 2501 (“het roggebroodje”) en 2502. De vormgeving was in de stijl van de “Nieuwe Zakelijkheid”. Het apparaat werd gemaakt in de N.S.F. fabriek van Philips in Hilversum³². De Société Belge Radio-électrique had in 1930 een gelijkaardig product in de vorm van de Ondolina Réseau.

De nettoestellen waren aldus veel gebruiksvriendelijker. Vanaf het eind van de jaren twintig zouden radiotoestellen een sterke technische ontwikkeling doormaken. Ook aan de vormgeving werd steeds meer aandacht geschonken: *“le constructeur d'appareils de T.S.F. doit s'occuper de la forme et de la présentation à donner à sa marchandise, et doit résoudre le plus logiquement possible, le problème de maniement simple, de l'accès facile et de l'alimentation des postes, enfin de la distribution des sons dans son appartement »*³³. Alle onderdelen werden in één kast geplaatst en het toestel werd compacter.

Vanaf 1930 hoefde men geen bijzondere kennis aan de dag te leggen om te kunnen luisteren. Stekker in, volumeknop opendraaien, band bepalen en afstemmen. La Radio-Industrie schreef daarover in 1931: *“la radiotechnique a fait, en ces cinq ou six dernières années, des progrès remarquables. Autrefois, un bon appareil comportait plusieurs batteries, un enchevêtrement de fils conducteurs ainsi que des boutons sur tous les côtés; enfin*

³¹ La T.S.F. Moderne, Revue Mensuelle, novembre 1929, p. 691

³² <http://www.hupse.eu/radio/frameset.htm?index.html&ContentFrame>

³³ La Radio-Industrie. Revue technique et commerciale de l'industrie de T.S.F., La T.S.F. discrète ou encombrante, Supplément à Eclairage et Force Motrice., Revue Mensuelle des Applications de l'Electricité, Bruxelles, mai 1929

les nombreuses bobines devaient être changées à tout moment. Le réglage d'un semblable appareil nécessitait une patience angélique et un sérieux entraînement professionnel ! La plus petite modification dans la position des organes de réglage entraînait parfois la production de sons des moins harmonieux. Bref, le moindre « amateur » méritait amplement l'admiration de ses amis, techniciens ou profanes. L'appareil récepteur n'est plus de nos jours cette chose compliquée de jadis; c'est pourquoi, à côté de vrais amateurs techniciens spécialisés, dont le nombre tend d'ailleurs à décroître, le rang des amateurs de T.S.F. se sont vus se grossir par la foule des radiophiles, ne possédant aucune connaissance spéciale en la matière ou peu s'en faut »³⁴.

2.4.1. Van artisanale zelfbouw naar massaproductie

Eind jaren twintig en vooral in de jaren dertig werd de productie van radiotoestellen geüniformiseerd, gestandaardiseerd en vooral gemassificeerd. Tijdens de jaren twintig konden de producenten nog geen massapubliek bereiken wegens de gecompliceerdheid van de ontvanger en diens hoge kostprijs. Het merendeel van de ontvangers was zelfbouw of werd in kleine serie vervaardigd. Omstreeks 1930 groeiden radiotoestellen uit tot massaproducten en werden ze op grote schaal vervaardigd volgens de modernste productietechnieken: serieproductie van uniforme en sterk vereenvoudigde ontvangers en arbeidsdeling. Het productieproces werd opgesplitst in een groot aantal deeltaken die door ongeschoolde arbeiders konden worden uitgevoerd. Ook vrouwen konden voor het lichte assemblagewerk ingeschakeld worden. Sommige fabrikanten gebruikten de kettingmethode, al dan niet in combinatie met een lopende band of “tapis roulant”.

In de loop van de jaren dertig werden de belangrijke fabrieken dankzij de voortschrijdende elektrificatie dan ook in snel tempo gemechaniseerd met elektrische motoren. Dat betekent niet dat de artisanale productie daarmee verdween: *“l'appareil que fabrique pour ses clients l'électricien du coin ou le monteur professionnel est évidemment un poste commercial, mais il ne différencie guère de l'appareil construit par l'amateur expérimenté »*³⁵. Zij bouwden toestellen met onderdelen die vrij in de handel te verkrijgen waren en in veel gevallen was geen enkel toestel hetzelfde. De klant kon zijn wensen kenbaar maken en

³⁴ SCHMOLL K. in : La Radio-Industrie. Organe officiel de l'union professionnelle de la radio-électricité et du cercle belge d'études radiotélégraphiques., La fabrication en série des appareils récepteurs, janvier 1931, p. 162. De auteur was ingenieur in de laboratoria van Philips.

³⁵ La Radio-Industrie. Organe officiel de l'union professionnelle de la radio-électricité., Comment fabriquer un poste moderne de T.S.F., Octobre 1930

bijvoorbeeld zelf voor de behuizing zorgen. Toch werden de kleine artisanale producenten na verloop van tijd ook verplicht om op beperkte schaal serietoestellen te vervaardigen. De grotere producenten zoals Philips (Leuven), S.I.C.E.R. (Machelen) en S.B.R. (Vorst) bouwden toestellen die stuk voor stuk identiek waren. Ieder merk ontwikkelde modellen met eigen kenmerken om zich te kunnen onderscheiden van de concurrentie: *“ce qui est particulier à chaque marque, c’est la nature et la forme des accessoires et surtout le dispositif intérieur du poste. Il faut avant tout qu’un appareil de ce genre ait un bon aspect extérieur, qu’il plaise à l’oeuil, qu’il soit compact, qu’il marche bien du premier coup, sans ajustage d’aucune sorte et enfin qu’il puisse être monté avec célérité par un personnel non spécialisé”*³⁶. Elk jaar ontwierp een team van ingenieurs, die verbonden waren aan een laboratorium binnen de fabriek, een nieuwe reeks modellen: [...] *“des patientes études dans les grands laboratoires électromécaniques ont amené la construction des appareils modernes, dans lesquels les mêmes phénomènes se produisent que dans les anciens postes à cette seule différence près, que tous les organes sont actuellement assemblés dans un boîtier élégant et que nul ne doit plus, pour jouir de belle musique, se préoccuper des mystères de la technique radiophonique”*³⁷.

Boven: montageatelier in de Philips fabriek te Leuven waar radiotoestellen aan de lopende band werden vervaardigd (La Radio-Industrie, 1931)

³⁶ La Radio-Industrie. Organe officiel de l’union professionnelle de la radio-électricité., Comment fabriquer un poste moderne de T.S.F., Octobre 1930

³⁷ SCHMOLL K., in : La Radio-Industrie. Organe officiel de l’union professionnelle de la radio-électricité et du cercle belge d’études radiotelegraphiques., La fabrication en série des appareils récepteurs, janvier 1931, p. 162

De meeste grote producenten streefden ernaar om zoveel mogelijk onderdelen zelf te vervaardigen, op maat van de vooropgestelde ontvanger. Over **S.I.C.E.R.** schreef La Radio-Industrie in 1931: *“on y construit les « Sicer » des divers types à la chaîne, tout comme on fait des voitures chez Ford » [...] « la grande force des usines de Machelen, c’est d’être absolument indépendantes de des fournitures extérieures, car tout se fait dans la maison »*³⁸. Alle onderdelen werden grondig getest vooraleer geassembleerd te worden. Iedere arbeider of arbeidster voerde vervolgens een deeltaak uit tot het chassis voltooid was. Nadien werd het apparaat in een kast gemonteerd en onderging het een laatste controle op de testbank. Op deze manier kon men in minder dan een uur een ontvanger bouwen.

Radiomeubelen waren in de jaren dertig zelden vervaardigd uit massief hout. Tijdens het laatste kwart van de negentiende was de houtconsumptie aanzienlijk gestegen met schaarste als gevolg. De vulgarisatie van centrale verwarmingsystemen, en de nood aan snellere productiemethodes vereiste een meer wetenschappelijke behandeling. In de jaren dertig werden radiokasten voor het grootste deel vervaardigd uit houten triplex of multiplex platen of rondingen. Het betrof machinale serieproductie. Aan de buitenkant werd houtfineer gekleefd. Om een te snelle droogtijd tijdens het uitvoeren van de handelingen te vermijden werd dit gedaan boven een verwarmde tafel in een verwarmde ruimte. Om de lijm te laten harden werden de panelen geperst en de oppervlakte geprepareerd. Bepaalde sierelementen konden massief zijn of waren vervaardigd uit bakeliet of metaal. Tenslotte volgde de assemblage en werd de kast door een pistoolspuiter gevernist met producten op basis van cellulose en gepolitoerd. Deze fases van de afwerking waren handenarbeid. Dit werk was eerder gecompliceerd en nam veel tijd in beslag, maar was veel duurzamer dan de (oude) methode waarbij gomlak, lijnolie en alcohol werd gebruikt. Hout reageerde echter op temperatuurswisseling en kon uitzetten of krimpen met fouten en beschadigingen als gevolg³⁹. Daarom vervaardigden de grote constructeurs ook toestellen in kunststof zoals bakeliet (Philips, Saba, Telefunken, etc). Het bood het voordeel dat de kast gegoten werd in mallen. Na polijsten kon men overgaan tot de plaatsing van het binnenwerk. Belgische constructeurs hebben dit voorbeeld echter nooit gevolgd.

Massaproductie had tot gevolg dat de betrouwbaarheid van de ontvangers er sterk op vooruitging en de kostprijs werd gedrukt. Dit gegeven was natuurlijk een zeer belangrijke factor bij de massale verspreiding van radiotoestellen in de dertiger jaren.

³⁸ La Radio-Industrie. Organe officiel de l’union professionnelle de la radio-électricité., Comment fabriquer un poste moderne de T.S.F., Octobre 1930

³⁹ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Independante De La T.S.F, la Télévision et Des Industries Connexes, Comment on fabrique un meuble de radio, avril 1937, p. 136

2.5. De elektrificatie van steden en gemeenten

Waar er elektriciteit kwam, daar deed ook de radio zijn intrede. In de jaren twintig ontwikkelde zich op de grens tussen de secundaire en de tertiaire sector de snel groeiende elektriciteitsproductie en -distributie. Het plan van het Belgische elektriciteitsnet van 1919 toont aan dat vanzelfsprekend de grootste steden zoals Antwerpen, Brussel, Luik, Gent, Genk en Charleroi het eerst bediend werden. In die steden waren dan ook de meeste radio-toestellen geconcentreerd.

In 1920 kon slechts 43% van de bevolking genieten van elektriciteitsvoorziening. Negen jaar later was dit reeds 96%. Het verschijnen van radiotoestellen die rechtstreeks op het lichtnet konden worden aangesloten aan het eind van de jaren twintig was dan ook geen toeval. Van 1923 en tot en met 1929 steeg de elektriciteitsproductie van 1.650 miljoen kWh naar 4.270 miljoen kWh⁴⁰. De snelle uitbreiding van het distributienet bevorderde niet alleen het huishoudelijk verbruik maar had ook een enorme invloed op de economische activiteiten. Elektrische motoren konden nu op grote schaal ingeschakeld worden bij het productieproces en de mechanisatie zette zich in alle sectoren door⁴¹.

In de jaren dertig voltrok de elektrificatie zich in sneltempo. Aan het eind van het decennium was het land vrijwel volledig van stroom voorzien. Enkel de dunbevolkte, afgelegen en landelijke gebieden moesten het nog lange tijd zonder stellen. Voor privé-ondernemers was het er immers oninteressant om dure distributienetten uit te bouwen die nauwelijks winst opleverden. Eclairage et Force Motrice schreef in 1929: *chez les petits fermiers, l'emploi du courant n'a pas encore pris l'importance nécessaire pour remédier à la pénurie de main d'oeuvre, résultat obtenu dans les vastes exploitations agricoles où on constate un développement considérable dans l'adoption des machines de laiterie, pompage, mouture, battage du grain...* »[...]»⁴². Daar kon men terugvallen op de kristalontvanger of een batterijradio.

⁴⁰ VERAGHTERT K., De industriële ontwikkeling. De periode 1914-1947., in: De industrie in België. Twee eeuwen ontwikkeling 1780-1980, Gemeentekrediet, Brussel, 1981, Op. Cit. p. 172

⁴¹ VERAGHTERT K., De industriële ontwikkeling. De periode 1914-1947., in: De industrie in België. Twee eeuwen ontwikkeling 1780-1980, Gemeentekrediet, Brussel, 1981, p. 173

⁴² Eclairage et Force Motrice. Revue Mensuelle des applications d'électricité., janvier 1929

Sommige radiotoestellen waren niet bepaald zuinig in het verbruik. Volgens Philips bestonden er apparaten die bijna 400 Watt verbruikten. De 630 Super-Inductance zou slechts 45 watt afgenomen hebben.

(La Radio-Industrie, 1933)

d'un appareil radiophonique, de sorte qu'on peut imputer aux récepteurs radiophoniques installés en Belgique, une consommation annuelle de 96 millions (sic) killowatts-heure, soit environ le quart de la consommation totale des familles belges en énergie pour l'éclairage et pour les usages domestiques... »[...]⁴³.

De massale verspreiding van radiotoestellen in de jaren dertig was o.m. verantwoordelijk voor een groot deel van het huishoudelijk elektriciteitsverbruik. Radiotoestellen waren niet bepaald zuinig. Bovendien was men geneigd om tijdens het luisteren meer verlichting te gebruiken. La Radio-Industrie schreef in 1937: *“l'industrie radiophonique a conquis dans l'économie belge une place importante en quelque quinze années. Des capitaux considérables - qui peuvent s'estimer à 700 millions de francs - sont engagés dans les récepteurs radiophoniques en service; la valeur des appareils renouvelés chaque année doit atteindre environ le quart de cette somme. La consommation annuelle de ces récepteurs s'élève à 48.000.000 (sic) kilowatts heure. En outre, la consommation d'éclairage s'accroît à peu près d'autant chez les abonnés qui usent*

2.6. Evolutie van de radioprijzen in België⁴⁴

2.6.1. Ondanks prijsdalingen bleven radiotoestellen relatief duur

In het interbellum bleef de aankoop van een radiotoestel ook na 1930 een dure aangelegenheid. Vooral de fabriekstoestellen bleven duur. Een kristalontvanger daarentegen kon op goedkope wijze gebouwd of gekocht worden, een zelfbouwpakket met lampen was al aanzienlijk duurder, fabriekstoestellen kostten stukken van mensen. Daarbij moet men dan nog de radiotaks in ogenschouw nemen die in 1930 werd ingevoerd. Bezitters van een lampenradio werden belast met een jaarlijkse taks van 60 frank, terwijl de bezitters van een

⁴³ La Radio-Industrie. Revue professionnelle indépendante de la T.S.F., de la télévision, et des industries connexes, Le degré de diffusion des récepteurs radiophonique en Belgique., novembre 1937

⁴⁴ Gebaseerd op diverse catalogi en publiciteit van de S.B.R. uit de periode 1922-1939

kristalontvanger 20 frank moesten ophoesten⁴⁵. Niet te vergeten is dat de taks in het wetsontwerp (18 april 1929) van minister Lippens (P.T.T.) aanvankelijk bepaald was op 90 frank. De parlementsleden brachten het bedrag echter terug tot 60 frank⁴⁶. Een deel van de bevolking (blinden, zwaar gehandicapten, oorlogsslachtoffers met 50% invaliditeit) werden vrijgesteld. Ten tijde van grote werkloosheid gingen er ook stemmen op om, naar analogie met Duitsland, ook de werklozen vrij te stellen van de taks. Zover is het echter niet gekomen⁴⁷. Indien men indenkt dat een gewoon brood in 1930 2,14 frank kostte en een krant 35 centiem, dan blijkt dat de radiotaks zwaar woog op het modale gezin. Met die 60 frank kon het 28 broden kopen of meer dan een half jaar elke dag de krant lezen⁴⁸. Door de wet van 27 december 1938 werd de taks opgetrokken tot 78 frank⁴⁹.

Hoeveel diende men dan te betalen voor een radiotoestel? Laten we eerst het voorbeeld nemen van de Société Belge Radio-électrique. In 1928 kostte het paradepaardje van S.B.R., de Super-Ondolina, maar liefst 4950 frank. De Ondolina was met een prijs van 2060 frank aanzienlijk goedkoper maar men mag niet vergeten dat er voor dit type nog een batterij moest aangekocht worden. De prijs hiervoor was afhankelijk van de capaciteit en het type. Prijzen schommelden tussen de 135 en 420 frank. Voor beide types moest dan nog een luidspreker aangekocht worden. Een Marconi type Cone Speaker bijvoorbeeld (750 frank) of een type Cabinet Cone (1050 frank). Amplion luidsprekers waren verkrijgbaar vanaf 395 frank. De duurste modellen werden voor 2100 frank aangeboden. Goedkopere oplossingen waren natuurlijk altijd voorhanden. Een Mellovox voor 260 frank, een normale Radiolavox voor 320 frank en een type pendulette voor 1.200 frank. Koptelefoons werden gebruikt voor het luisteren naar een kristalontvanger. Ze waren relatief goedkoop. Een Ericcson “écouteur simple” kostte 35 frank, een « casque à 1 écouteur » 50 frank en een « casque à 2 écouteurs » 90 frank. Een hoornluidspreker verbeterde de kwaliteit van de kristalontvangers aanzienlijk. Voor een Vox Celesta betaalde men tussen de 495 en 600 frank. Een kristalontvanger Crystalin kostte toen 94 frank.

Lampenradio's waren kwetsbare toestellen. De lampen hadden een beperkte levensduur. Voor Philips lampen betaalde men afhankelijk van het type tussen de 52.50 en 90 frank. Lampen van het merk radiotechnique schommelden tussen 52.50 en 110 frank, die

⁴⁵ Wet van 20 juni 1930, Koninklijk Besluit van 28 juni 1930

⁴⁶ GOOSSENS C., Radio en televisie in Vlaanderen: een geschiedenis, Davidsfonds, Leuven, p. 44

⁴⁷ VAN DYCK J.G.R., Radio-Jaarboek 1934, Klank en beeld instituut, Antwerpen, 1933, p. 135

⁴⁸ Op. Cit, www.mers.be (Het geld van de Omroep. 1930-1939). Mers is de afkorting van de bvba. Media Expert Research System (Antwerpen).

⁴⁹ www.mers.be (Het geld van de Omroep. 1930-1939)

van Métal tussen de 35 en 116, 50 frank. Adzam lampen waren het goedkoopst. De goedkoopste was verkrijgbaar voor 35 frank en de duurste voor 70 frank.

Eind jaren '20 kwam ook de opwindbare grammofoon met hoorn in het bereik van de massa. De nieuwste apparaten beschikten toen steeds meer over een klankkast. Het volume kon worden geregeld door met de twee deurtjes onder het apparaat te "spelen". In Het Laatste Nieuws werd in 1929 verhoudingsgewijs meer publiciteit gemaakt voor grammofoons dan voor radiotoestellen. Een voorbeeld: "*de echte fonografen Chantal tarten elke concurrentie, even zoo goed door haar kwaliteit als door haar lage prijzen. Zij bieden het reusachtig voordeel met eenzelfde schijf alle platen met naalden en met safier te kunnen spelen. Dit prachtig meubel wordt U aangeboden met 12 prima stukken voor de lagen prijs van 750 frank*⁵⁰. Er werd tevens de mogelijkheid geboden tot het kopen op krediet. De aanschaf van dergelijk apparaat kon gespreid worden over een lange periode. Zo adverteerde het merk Aristophone met fonografen die afbetaalbaar waren over een periode van 2 jaar voor 832 fr. Ze werden eveneens geleverd met 12 stukken uit te kiezen platen⁵¹. De nieuwe grammofoons waren dan weer gevoelig duurder met prijzen rond de 1650 frank. Opvallend is dat in Het Laatste Nieuws niet door de Société Belge Radio-électrique werd geadverteerd. Philips, Telefunken en andere buitenlandse ondernemingen deden dit wel. Hoogstwaarschijnlijk zaten de taalperikelen met Radio-Belgique hier voor iets tussen. Het Brusselse bedrijf was in die tijd vrijwel volledig Franstalig.

Terug naar de radio. In 1930 diende men voor een Ondolina Réseau met luidspreker en lampenset maar liefst 8820 frank neer te tellen. Het goedkoopste model was toen de batterijontvanger 311 (exclusief batterijen) voor de prijs van 2660 frank. Tijdens het modeljaar 1931-1932 daalden de prijzen aanzienlijk. Een Ondolina 332 inclusief lampen en gehuisvest in een meubeltje kon in eigendom genomen worden voor 2300 frank. Dezelfde ontvanger in een meubeltje met daarin een elektrodynamische luidspreker verwerkt was verkrijgbaar voor 2700 frank. Vanaf 1933 waren bijna alle toestellen op deze manier gebouwd. De goedkoopste toestellen schommelden rond de 2250 frank. Radio-phono combinaties en luxe radiotoestellen in een meubel waren toen nog zeer duur en konden meer dan 7000 frank kosten. S.B.R. voerde in 1935 het kopen op krediet in met de leuze: "*vous pouvez acquérir un merveilleux poste belge S.B.R. aussi facilement qu'un paquet de sigarettes*". Twee frank per dag volstond om de trots eigenaar van een toestel te worden, de

⁵⁰ Het Laatste Nieuws, 26 januari 1929

⁵¹ Het Laatste Nieuws, 27 februari 1929

prijs van een pakje sigaretten. Er werden ruime betaalmogelijkheden geboden met termijnen van 6, 12, 18 of 24 maanden. De Ondolinette 355 ter waarde van 1550 frank kon in maandelijkse schijven van 75 frank worden afbetaald. Andere types dat jaar waren de Super-Ondolina (2200 frank, 110 frank per maand) en de Super-Ondolina 635 (2650 frank, 135 frank per maand). De Super Ondolina 365, Model Centenaire werd verkocht voor 1950

De Super Ondolina 365, ontworpen voor de wereltentoonstelling 1935 te Brussel

frank (75 frank per maand). Omstreeks 1938-39 bracht S.B.R. de “série magique” op de markt. De prijzen waren aanzienlijk gedaald. Het modellenaanbod was onder te verdelen in een hoog, midden en laag segment. De goedkoopste ontvangers, de 339 A en de 339 U kostten respectievelijk 1390 frank en 1450 frank. De kostprijs van de overige types steeg stelselmatig: 393 A (1740 frank), 393 U (1800 frank), 394 A (2050 frank), 394 U (2110 frank), 394 BPA (2550 frank), 394 BPU (2610 frank), 395 A (2450 frank), 395 B (2525 frank), 739 A (2950 frank), 739 B (3025 frank) en de 739 BP (3550 frank). Laatstgenoemde was het topmodel en beschikte over 8 preselecties met motorafstemming. Een batterijtoestel, de 395 B, was verkrijgbaar voor 2250 frank (exclusief batterij). Radio-Phono combinaties

waren net voor de oorlog al niet meer zo exclusief. Men kon twee tafelmodellen in huis halen, de 593 A (3.500 frank) en de 593 U (3.750 frank). Neusje van de zalm was het radio-phono meubel 939 A of U, verkrijgbaar voor 6000 frank.

Toestellen van Duitse, Amerikaanse en Nederlandse makelij waren in het algemeen van hetzelfde prijsniveau. Vanaf '34-'35 waren de voortbrengsels van nationale radiofabrikanten zoals de F.N.R. aanzienlijk goedkoper. Het goedkoopste model (F.N.R. Super 5) van deze fabrikant kostte “slechts” 1150 frank. De Super National voor het modeljaar 1936-1937 werd aangeboden aan 995 frank. Naar het eind van de jaren dertig toe stegen de prijzen opnieuw ten gevolge van de stijgende grondstofprijzen en de opnieuw slabakkende economie. De Super National 38 werd toen verkocht aan 1250 frank. Desondanks wist Technova Radio, een Belgische producent alle records te breken door in 1938 een toestel van 795 frank aan te bieden.

Links: Wie in de jaren dertig onmogelijk contant kon betalen werd krediet geboden. De SBR 338 ter waarde van 1.350 frank kon in bezit genomen worden voor 4,5 frank per maand en was volgens SBR “in het bereik van alle beurzen”.

(SBR-RADIO, augustus 1937)

VERKOOP MET TERMIJNBETALING DER TOESTELLEN S.B.R. VAN DE REEKS « 39 »						
AARD DER TOESTELLEN	KONTANTE PRIJS in franken	Bedrag in franken der afkortingen en der maandelijksche stortingen				
		Afkorting	6 maandelijksche stortingen van	12 maandelijksche stortingen van	18 maandelijksche stortingen van	24 maandelijksche stortingen van
339 A	1,390	290	200	103	73	56
339 U	1,480	300	209	107	76	58
393 A	1,740	340	254	131	93	71
» U	1,800	350	263	135	96	74
394 A	2,050	400	300	154	109	84
» U	2,110	410	309	159	112	86
» BP A	2,550	500	372	191	136	104
» » U	2,610	510	382	196	139	107
395 A	2,450	500	354	182	129	99
» U	2,525	525	363	187	132	102
» BP A	2,950	600	427	219	155	119
» » U	3,025	625	436	224	159	122
739 A	2,950	600	427	219	155	119
» U	3,025	625	436	224	159	122
» BP A	3,550	700	518	266	188	145
593 A	3,500	700	509	261	185	142
» U	3,750	750	545	280	196	153
395 Batt.	2,250	450	327	168	119	92
» Vibrat.	900	200	127	61	43	33
839 A	6,000	1200	872	448	317	244
» U	6,000	1200	872	448	317	244

Links: Lijst met termijnbetalingen voor de zogenaamde toverreeks “39” van de S.B.R.. uit 1938. Men kon de betaling van een radiotoestel spreiden over een periode van 6, 12, 18 of 24 maanden.

(SBR-RADIO, Augustus 1938)

In 1938 verscheen in Humoradio, naar aanleiding van het 10^e radiosalon te Brussel (3-12 september), een analyse van de toestellen die op de markt werden aangeboden. Men onderscheidde 6 categorieën. Het dwergtoestel was met prijzen tussen de 500 en de 700 frank bereikbaar voor een ruim publiek. Dit waren toestellen met afmetingen tussen 17,5 x 13,5 x 11 cm en 20 x 14 cm (bijgenaamd “sigarenkistjes”) met uiteenlopende vormgeving. Dankzij het lage gewicht kon men ze meenemen op reis of pick-nick. Dit waren dus batterijtoestelletjes. De muzikaliteit liet echter te wensen over wanneer het volume werd opgevoerd. De prijzen voor klassieke, goedkope toestellen (superheterodyne ontvangers van het reflex-type) schommelden tussen de 700 en de 1500 frank. Ze waren meestal uitgerust met

FNR
Le récepteur belge qui saura vous satisfaire!

Model	Price (Frs.)	Monthly Payment (Frs.)
SUPER 75 BLINDÉ	1850	84
SUPER 65	1550	71
SUPER NATIONAL - 165 -	995	46
SUPER 175	1595	73
SUPER 177 BLINDÉ (Ondes courtes (Luxe))	1995	91
SUPER 77 BLINDÉ (Ondes courtes (Grand Luxe))	2650	120
SUPER 187 BLINDÉ (Ondes courtes (Grand Luxe))	3295	149

1937 LA PLUS BELLE SERIE D'APPAREILS PRESENTÉE PAR
La **Fabrique Nationale Radioélectrique..**
Sept modèles magnifiques qui confirmeront la vitalité, la puissance de fabrication de la FNR et lui assureront un succès mérité !

Het modellenaanbod van de Fabrique Nationale Radio-électrique (1934-) voor het modeljaar 1936-1937. Prijzen liepen van 995 tot 3295 frank. (La Radio-Industrie, 1936)

4 à 5 lampen en twee golflengtebanden van 200 tot 2000 meter. De muzikaliteit was tamelijk goed te noemen. Een goed toestel, met 3 golfbanden, een zichtbare afstemverklikking (een magisch oog) en 5 à 6 lampen, kostte volgens Humoradio rond de 2000 frank. Een luidspreker met een diameter van ongeveer 20 cm. moest een getrouwe weergave garanderen. Mits een opleg van enkele honderden franken kon men een automatisch afgestemd toestel in huis halen. Een zeer goed toestel bezat minstens 6 of 7 lampen, een grotere luidspreker en automatische afstemming. Sommige konden met behulp van een kabel op afstand bediend worden. Phono-radiocombinaties waren er in alle prijsklassen. Luxe modellen bevatten een eerste klas toestel en de platenwissel gebeurde automatisch. Op dit salon was de blikvanger het reuzentoestel, een radio-phonocombinatie gehuisvest in een prachtig art-deco meubel in gepolijst notelaarhout. Koning Leopold III bleek er bij zijn bezoek aan het salon sterke belangstelling voor te hebben⁵².

⁵² Humoradio, "Technische indrukken van het X^e radiosalon te Brussel (3-12 september)", 25 september 1938

Boven: Het reuzentoestel op het 10^e Radiosalon te Brussel (3-12 september) van een Belgische constructeur (onbekend) met automatische afstemming en platenwisselaar. (Humoradio, 25 september 1938)

Er waren dus radiotoestellen in alle prijsklassen, maar 1000 frank was in de jaren dertig een aanzienlijk bedrag. Contant betalen was voor veel mensen dan ook niet mogelijk. In de crisisjaren werden radiotoestellen vaak op afbetaling gekocht. Soms gebeurde het dat de termijn bijna 2 jaar of meer bedroeg.

2.6.2. De aanschaf van een radiotoestel: geen eenvoudige zaak

In de jaren twintig bleef de radio een dure aangelegenheid. Vanaf 1930 kwam een radiotoestel dankzij prijsdalingen en de mogelijkheid van gespreide betalingen steeds meer in het bereik van de massa. Een alternatief was een abonnement op radiodistributie.

Voor een totale leek op het gebied van elektriciteit en radiotechniek was het echter niet eenvoudig om uit te maken welk type toestel het meest geschikt was. Een zekere dr. Golfrat schreef daaromtrent in het Radioboek 1934 (p.431): *“Zij schieten den eersten den besten radiowinkel binnen of laten zich, hetgeen nog veel onvoorzichtiger is, raden door een particulier tusschenpersoon, die op de verkoopspremie verlekkerd is, en hun keuze bepaalt zich dan bijzonder bij een schoone kast, een mooi uiterlijk, veel lampen en zoogezegde verbeteringen, welke met hoge woorden genoemd worden, en waarvan het werkelijk daazijn, slechts door een technisch onderlegd mens kan worden vastgesteld.”*

De potentiële koper moest rekening houden met diverse factoren. In de eerste plaats was de woonplaats van belang: grootstad, kleine stad, nijverheidscentrum of platteland. Waar geen elektrische stroom voorhanden was moest men noodgedwongen kiezen voor een batterijtoestel. Indien men wel over stroom beschikte moest men zich vergewissen of dit gelijk- of wisselstroom was. De zogenaamde universele toestellen waren enkel aan te raden bij huizen die vroeg of laat van een gelijkstroom op een wisselstroomnet werden

overgeschakeld. Dr. Golfrat was zeer beducht voor deze goedkope radiotoestellen en raadde degenen die op het wisselstroomnet aangesloten waren de aankoop af: *“laat u niet verleiden door den goedkoop der zoogezegde sigarenkistjestoestellen. Vroeg of laat krijgt u een letsel aan het toestel en dan is aan zoo’n ding niet veel meer te repareeren”*. (Radio-Jaarboek 1934).

Ten tweede speelde de voorkeur aan bepaalde radiostations een rol: prefereerde men enkel een goede ontvangst van de nationale en regionale stations en/of een voldoende ontvangst van ver verwijderde zenders? Om radiostations van over de hele wereld te ontvangen diende men niet alleen over korte en lange golfbanden te beschikken, maar ook over ultra-korte. Voor kolonialen die op de hoogte wilden blijven over het reilen en zeilen in het thuisland was dit uitermate interessant.

Een derde aspect waar men rekening moest mee houden was de antenne. Indien men over genoeg ruimte beschikte kon men opteren voor een dakantenne. Wanneer dit niet het geval was dan drong zich een kamerantenne of een andere vorm van noodantenne op. Raamantennes waren omstreeks 1933-1934 ietwat uit de mode geraakt. Alle moderne toestellen waren toen uitgerust met antenneaansluitingen. Vooral bij gevoelige toestellen met veel lampen kon de antennedraad gereduceerd worden tot een draad van één meter lengte. Toch was het raadzaam om de antenne naar omhoog te richten teneinde storingen te vermijden. Belangrijk voor het luistergenot was de geluidssterkte van het toestel. Een toestel geschikt voor de huiskamer was meestal ontoereikend om een zaal of café te bedienen. Wie weinig eisen stelde en enkel de nabije zenders wou ontvangen, had in principe al genoeg aan een kristalontvanger met hoofdtelefoon die te koop was voor 70 à 80 Belgische frank.

Voorts werd aangeraden om een radiotoestel aan te schaffen bij een erkende en gereputeerde radiohandelaar. Er bleken nogal wat knutselaars zelf radiotoestellen te verkopen: *“wanneer u een bril nodig hebt gaat u naar een oculist, voor een haardvuur gaat u naar een stovenwinkel, voor een kostuum gaat u bij een kleermaker! Waarom dan een radiotoestel koopen bij een garagist, bij een koster of bij een onderwijzer die technisch niet genoeg onderlegd zijn om u fatsoenlijk te bedienen en blijvend tevreden te stellen! Wat baat u dien “procent”, als u naderhand meer dan het dubbele soms uit handen te geven hebt om terug goed te laten maken wat dergelijke “handelsschuimers” hebben verknoeid. Om dit zeer*

*tegen te gaan waren in Zwitserland de radiohandelaars verplicht een examen af te leggen*⁵³.

In de jaren twintig waren radiotoestellen nog relatief moeilijk hanteerbare toestellen waarbij de gebruiker diende op de hoogte te zijn van de basisbeginselen van radiotechniek en elektriciteit. Begin jaren dertig deden de zgn. “moderne” radiotoestellen hun intrede die door alle gezinsleden gemakkelijk te hanteren waren: *“Door die enorme vereenvoudiging is de radio dan ook nu tot een onmisbaar, nuttig en aangenaam huismeubel geworden waarvan U na Uwe vermoeiende dagtaak in kalmte geniet, en voor welks regeling niemand moeite noch zorgen te vrezen heeft”*⁵⁴.

Meestal beschikten radiotoestellen uit de jaren dertig over een drietal knoppen. Een eerste diende voor het inschakelen van het toestel op de netstroom en de volumeregeling, een tweede liet toe over te schakelen naar de lange, korte of de ultra-korte golf, een derde, meestal groter dan de anderen, was bedoeld voor de afstemming. Bij de duurdere toestellen kon men een vierde knop terugvinden voor de toonregeling (scherp-dof). Gewone toestellen hadden meestal nog een afstemschaal met cijfers en graden, duurdere toestellen waren uitgerust met een zenderschaal met stationsnamen (meestal steden).

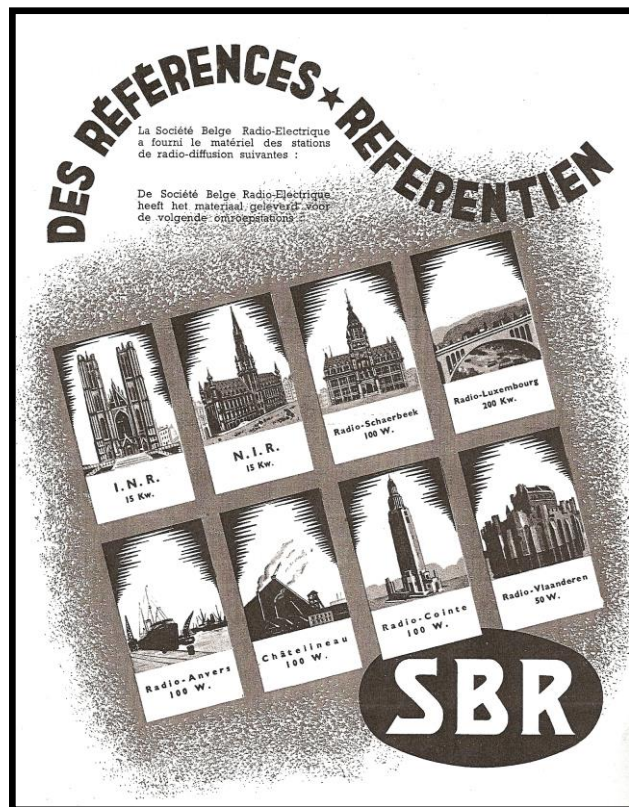
In de loop van de jaren dertig werden radiotoestellen technisch voortdurend verbeterd: magische ogen, anti-fading controle, automatische afstemming, préselecties, pick-up aansluitingen en ingangen voor externe speakers. Het waren opties of snufjes op de duurste toestellen uit het segment.

⁵³ VAN DYCK. Radioboek 1934., pp. 432-435

⁵⁴ VAN DYCK. Radioboek 1934., “Van mond tot oor”, p. 19

2.7. De lokale stations

2.7.1. Grote populariteit

De S.B.R. voorzag meerder lokale stations van een zeninstallatie: het I.N.R./N.I.R., Radio-Schaerbeek, Radio-Luxemburg, Radio-Antwerpen, Radio-Cointe en Radio-Vlaanderen (S.B.R.-Radio, 1937

Uit de officiële historiografie over het omroepstelsel in het interbellum en eigentijdse commentaren bleek dat de luisteraars hoofdzakelijk voor het nieuws op de nationale zenders afstemden. De lokale stations, die de luisteraars in hun onmiddellijke omgeving bedienden, werden echter meer gesmaakt dankzij populaire en lichtere programmagenres. Bovendien waren op de beide nationale zenders in veel gevallen gelijkaardige programma's te horen. La Radio-Industrie schreef in 1937: *“en Belgique, il semble que la diffusion des postes récepteurs serait*

favorisés par un meilleur agencement des programmes des deux émetteurs de l'I.N.R., qui actuellement émettent sou-

*vent en même temps des programmes semblables. Exemple : de 7 h. 30 à 9 heures, I.N.R. Français, cours de gymnastique; I.N.R. Flamand, idem ; de 12 à 13 heures, I.N.R. Français, musique légère ; I.N.R. Flamand, musique de danse ; de 13 à 13 h. 30, I.N.R. Français, nouvelles ; I.N.R. Flamand, idem ; de 13 h. 30 à 14 heures, I.N.R. Français, sélection d'opéra ; I.N.R. Flamand, idem » [...]*⁵⁵. De B.B.C daarentegen zorgde ervoor dat de luisteraars telkens de keuze hadden tussen totaal verschillende programma's: gesproken uitzendingen, klassieke muziek of lichte muziek.

De lokale zenders waren opgericht op privaat initiatief en hadden een zendersterkte die de 100 kW niet overschreed. De lokale zenders haalden hun inkomsten uit reclameboodschappen en streefden er dan ook naar een zo groot mogelijk aantal luisteraars te bereiken.

⁵⁵ La Radio-Industrie. Revue professionnelle indépendante de la T.S.F., de la télévision et des industries connexes, Le degré de la diffusion des récepteurs radiophoniques en Belgique, novembre 1937

Vooral Radio-Schaerbeek, één van de vroegste plaatselijke zenders, genoot zeer veel bijval bij het grote publiek. Dit was te danken aan de licht verteerbare programma's die onderbroken werden door publiciteit. La Radio-Industrie schreef in 1930: *créé le 15 mars 1928, Radio-Schaerbeek à effectué 542 relais de manifestations artistiques, concerts, musique de danse, reportages, etc., ce qui constitue en moyenne une radiodiffusion de tous les jours pendant deux ans. Jusqu'à présent, le microphone n'a jamais quitté Bruxelles et ses environs; cependant, cette année, il étendra son champ d'action et effectuera des relais de plusieurs endroits du pays, en particulier, d'Anvers et de Liège. En Outre, il se retrouvera sur nos grandes scènes de théâtres, et on se souviendra des nombreuses retransmissions effectuées du théâtre de l'Alhambra, La Scala, La Gaîté, et du Théâtre de dix-heure, qui ont dû être interrompues par suite d'un conflit, maintenant terminé, avec la société des Auteurs dramatiques* »⁵⁶.

"Ether-publiciteit" was echter door de wetgever verboden. Toen Bovesse, de Minister van P.T.T., in 1932 besloot om Radio-Schaerbeek tengevolge van het verbod op publiciteit te sluiten werd het belang van de regionale zenders duidelijk. Er volgde protest en betogingen vanuit alle hoeken van het land. Door deze druk zag de minister zich genoodzaakt van sluiting af te zien. Ondertussen waren al andere private stations tot stand gekomen zoals Radio Châtelineau die een grote populariteit verwierf in Wallonië. Radio-Conférence te Brussel stond zowel een commercieel als educatief doel voor. Luik kende de grootste zenderdichtheid. Binnen een straal van 25 kilometer werden in korte tijd Radio-Cointe, Radio-Experimental, Radio-Seraing en Radio-Wallonie opgericht. Om conflicten te vermijden werd door het ministerie van Posten, Telefonen en Telegrafien een zendtijdverdeling opge maakt⁵⁷. Uiteindelijk zou het aantal Franstalige zenders aangroeien tot 12 stuks.

⁵⁶ La Radio-Industrie. Organe professionnel de l'industrie de la T.S.F., mars 1930, Radio-Schaerbeek

⁵⁷ VAN DYCK J.G.R., Radio-Jaarboek 1934., Klank en Beeldinstituut Antwerpen, 1933, p. 476-477

Tabel: 1

station	maandag	dinsdag	Woensdag	Donderdag	Vrijdag	Zaterdag	Zondag
Radio-cointe	12u-14u	12u-14u	12u-14u	12u-14u	12u-14u	12-14u	12u-14u
Radio – Seraing	14u-16u	19u-23u	-	14u-16u	-	19u-24u	-
Radio-Wallonie	16u-23u	16u-17u	16u-17u	16u-17u	16u-17u	14u19u	10u-12u 16u-23u
Radio-experimental	-	-	18u-23u	-	18u-23u	-	8u-10u 14u-16u

(Radiojaarboek 1934 p. 476-77)

In Vlaanderen waren minder lokale zenders vertegenwoordigd. In Antwerpen werd een vergunning verleend aan de “Eglise du Christ”, een Franstalige protestantse gemeenschap, wat nogal wat kwaad bloed zette bij de Vlaamstalige Katholieken. De overige zenders waren Radio Kerkken (Antwerpen), Radio Kortrijk (1934), Radio-Vlaanderen (Gent, 1935) en Radio Loksbergen (1937). De Antwerpenaar Georges de Caluwé gaf in 1926 te Edegem de aanzet met ON4ED, uitzendend op de golflengte 201,7 m. met een zender van 200 W. Na de stichting van het N.I.R./I.N.R. werd deze zender Radio-Antwerpen te Hove, beter bekend als **Radio-kerkken**. In 1934 ging Radio Kortrijk (De West-Vlaamse omroep, W.V.R.O.) te Vichte met een zendsterkte van 125 W. van start. Deze zender was al sinds 1928 in de ether op initiatief van Etienne Vergote en de gebroeders Vandepitte, die illegaal concerten en voordrachten uitzonden met een zender van 100 W. In '35 ontstond het Socialistische Radio Vlaanderen te Gent door toedoen van Theo Baileul met een 250 W. sterke zender. Radio Loksbergen zag in 1937 te Hasselt het levenslicht. Deze had een studio in Diest en een zender in Halen Kluisberg en was katholiek getint. Bestuurder was G. Keersmakers. Er werd uitgezonden op 202.4 m. met aanvankelijk 50 en later 150 W. zendvermogen. Wallonië telde rond '39 een waslijst private zenders.

In het centrum van Luik beschikte Radio-Liège, verbonden aan het dagblad “La Wallonie”, over een Philipszender van 125 W. In de streek rond de stad situeerden zich Radio-Cointe (Micheroux), Radio-Seraing (Plaineveaux) en Liège-Experimental (Beaufays). In de buurt van Verviers zond Radio-Verviers uit door gebruik te maken van het station Radio-Cointe. Radio-Ottomont (° 8 mei 1938) bevond zich in Andrimont. In de nabijheid van Luxemburg opereerde Radio-Ardenne (Andrimont). Henegouwen telde drie zenders: Radio-Châtelaineau (Châtelinau, ° 3 april 1939), Radio-Binche (Binche) en Radio-Wallonia (Vellereille), ook wel Bonne Espérance genoemd. In Brussel waren Radio-Schaerbeek

(Kraainem) en Radio-Conférences (Meise) actief. De Franstalige uitzendingen van de private stations slaagden erin om een grotere luisterdichtheid te bereiken dan de programma's van het N.I.R.⁵⁸.

2.7.2. Gedoogbeleid

De particuliere zenders werden gefinancierd door “etherreclame” en gesteund door schenkingen van sympathisanten en culturele verenigingen en lidgelden⁵⁹. Zo verkocht

Franstalige stations	plaats
1. Radio-Liège	Liège
2. Radio-Cointe	Micheroux
3. Radio-Seraing	Plaineveaux
4. Liège-Expérimental	Beaufays
5. Radio-Verviers	Verviers
6. Radio-Ottomont	Andrimont
7. Radio-Ardenne	Libramont
8. Radio-Châtelaineau	Châtelaineau
9. Radio-Wallonia	Vellereille
10. Radio-Binche	Binche
11. Radio-Schaerbeek	Kraainem
12. Radio-Conférences	Meise
Vlaamstalige stations	Plaats
1. Radio-Antwerpen	Hove
2. W.V.R.O.	Vichte
3. Radio-Vlaanderen	Gent
4. Vl. Omroep Limburg	Loksbergen

Radio Châtelaineau steunkaarten aan 12,50 frank en erekaarten van 25 en 50 frank⁶⁰. Daarnaast werden ook platen op verzoek gedraaid tegen betaling. Paradoxaal genoeg waren de privé-zenders in feite piraten indien zij na de oprichting van het N.I.R. reclame uitzonden. De wet van 14 mei 1930 verbood immers handelspubliciteit.

De vroege jaren dertig werden gekenmerkt door een groot aantal spontane initiatieven. Op 12 april 1932 besloot minister Bovesse de wild-groei een halt toe te roepen: 37 zogenaamde illegale stations werden gesloten en aan de 140 aanvragen tot het verkrijgen van een private zendvergunning die na het ministerieel besluit van 28 augustus 1931⁶¹ binnenliepen werd geen gevolg meer gegeven⁶².

Op omroepgebied vertoonde Vlaanderen sinds de jaren twintig een duidelijke achterstand ten aanzien van het Franstalig landsgedeelte. Naast het in 1926 toegelaten Radio ‘t Kerkske kwamen er slechts 3 stations bij: één per provincie. Het was het resultaat van een politiek

⁵⁸ BOON G., De Belgische radio-omroep tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het NIR-INR in het verzet. Den Gulden Engel, 1988, p. 29-33

⁵⁹ BOON G., De Belgische radio-omroep tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het NIR-INR in het verzet. Den Gulden Engel, 1988, p. 28-32

⁶⁰ VAN DYCK., Radio-Jaarboek 1934, Klank en beeld instituut Antwerpen, 1933, p. 134

⁶¹ Vervolg op de nieuwe wet op de radioverbindingen van mei 1930

⁶² BURGELMAN J.-C., Omroep en politiek, B.R.T., Brussel, 1990, Op. Cit. p. 94

compromisbeleid waarbij de politieke kleur overeenstemde met de politieke machtsverhouding in de provincies. Zo was Radio-Vlaanderen (Gent) socialistisch en Antwerpen vrijzinnig. Kortrijk en Limburg hadden een katholieke signatuur. Franstalig België kreeg uiteindelijk 12 regionale zenders. Of de ideologische categorisering ook daar meespeelde valt moeilijk uit te maken⁶³.

De commerciële en populistische inslag waren niet de enige redenen om een restrictief beleid te voeren t.a.v. de regionale stations. Het gebrek aan controlemogelijkheden was wellicht de belangrijkste factor. Reeds in 1931 had minister Bovesse Radio-Schaerbeek het zwijgen opgelegd na kritiek op diens ministeriële beleid⁶⁴. Er volgden nog gelijkaardige incidenten die gevolgd werden door repressief overheidsoptreden. In december 1936 werd door de minister van P.T.T. beslist dat de regionale stations zich dienden te onthouden van politieke commentaar. In de gesproken journaals mochten enkel nog Belga-telexen worden voorgelezen. Een zender als Radio-Schaerbeek besliste dan maar om het journaal af te voeren⁶⁵. In 1932 was beslist om slechts enkele privé-zenders toe te laten en de drie traditionele partijen via de omroepverenigingen op de nationale zenders aan het woord te laten. In combinatie met het verbod op politieke zenders werden nieuwe politieke krachten dus een radiostem ontzegd⁶⁶.

De inmenging van de politiek in het omroepwezen was trouwens één van de oorzaken waarom veel luisteraars zich afkeerden van de openbare omroep en afstemden op de lokale stations. La Radio-Industrie schreef in 1937: *“l'intervention de la politique au microphone détourne beaucoup d'auditeurs des émissions de l'I.N.R., et leur fait préférer souvent les petites stations locales (Radio-Schaerbeek, Radio Liège, Radio Anvers, Radio Gand, etc.) dont la politique est bannie, ou les postes étrangers même à caractère publicitaire (Radio Luxembourg, Radio-Toulouse, etc.)”*⁶⁷. Ingenieur van Dyck had reeds in 1933 een oproep omtrent deze kwestie gedaan en pleitte voor een luisteronderzoek: *“hoe gemakkelijk nochtans zou het voor haar vallen, vermits zij alleen toch de namen en adressen bezit van allen, die zich van hunne radiotaks kwijten. Zou het dan zoo'n enorme kosten met zich meebrengen om aan alle die mensen een voor het antwoord gereedgemaakte vragenlijst rond te zenden, welke na invulling vrachtvrij aan het N.I.R. zou kunnen weergezonden!”* [...] *“te-*

⁶³ BURGELMAN J.-C., *Omroep en politiek*, B.R.T., Brussel, 1990, p. 94-95.

⁶⁴ PUTSEYS J., *“Een verkenning van het massamedium radio in België. 1900-1933*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, K.U.L., 1984, Op. Cit. p. 224

⁶⁵ HANKARD M., VANOPBROECKE R., *Leve de Radio*, Catalogus tentoonstelling Leve de radio, Brussel: Z.U.1981, p. 31

⁶⁶ BURGELMAN J.-C., *Omroep en politiek*, B.R.T., Brussel, 1990, p. 97.

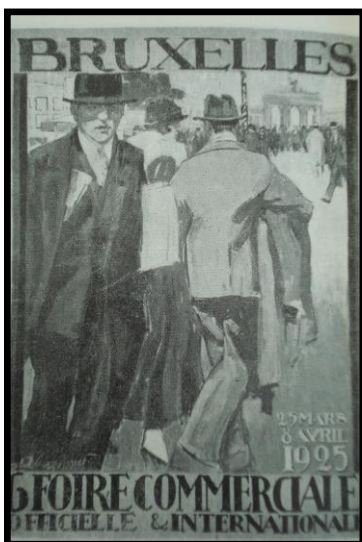
⁶⁷ La Radio-Industrie. Revue professionnelle indépendante de la T.S.F., de la télévision et des industries connexes, *Le degré de la diffusion des récepteurs radiophoniques en Belgique*, novembre 1937

vens zou door een dergelijk referendum de “Vox Populi” kunnen gekend worden omtrent het ja dan niet toelaten van politieke uitzendingen langs den omroep”⁶⁸.

Het is dus duidelijk dat de regionale stations een grote populariteit genoten. Veel luisteraars wilden zich simpelweg ontspannen na de zware dagtaak en hadden niet veel trek in gewichtige en ernstige programma’s. Voor de radio-elektrische nijverheid en handel waren de stations een goede zaak. Hun bestaan kon enkel leiden tot een aangroei van het aantal radiobezitters.

2.8. Op radiotentoonstellingen en radiosalons kon het publiek kennis maken met de laatste ontwikkelingen

2.8.1. Tentoonstellingen en Salons

Op de jaarlijkse handelsbeurs te Brussel waren in de vroege jaren '20 reeds radiotoestellen vertegenwoordigd (Electricité Pour Tous, 1925)

In de jaren twintig en dertig werden in België overal te lande tentoonstellingen gehouden om het publiek voor te lichten en de radio ingang te doen vinden. In die vroege jaren vielen daar hoofdzakelijk buitenlandse producten te bewonderen: *“onze kritiek over inlandsche tentoonstellingen kwam steeds op hetzelfde neder. Onze nationale industrie laat zich op radio-gebied te veel door uitheemsche voortbrengselen verdringen. Moge zij zichzelf nu maar eens flink opwerken, dan zien we volgend jaar op nationale tentoonstellingen meer toestellen en meer toebehoorten “Made in Belgium”, waarvan de degelijkheid de Belgische radio-industrie eere aandoet*⁶⁹”.

Tijdens de pioniersjaren werd het publiek hoofdzakelijk gelokt met radioconcerten en demonstraties. Radiohandelaars boden vooral buitenlandse toestellen aan, die vooruitliepen op de Belgische producten. Technici hadden behoorlijk veel kritiek op deze initiatieven omdat ze niet in het voordeel zouden zijn geweest van de Belgische industrie. In hun optiek moest de nijverheid eerst werk maken van kwalitatieve en betrouwbare radiotoestellen. Een anekdote over een tentoonstelling in 1924 ging als volgt: in St. Niklaas hadden twee exposanten zich opgesteld

⁶⁸ VAN DYCK J.G.R., Radio-Jaarboek 1934, Klank en Beeldinstituut Antwerpen, 1933, Op. Cit. p. 144

⁶⁹ Maandschrift Radio, “Tegen de radiotentoonstellingen”, 15 juni 1924, p. 199

in aparte zalen tussen producten van verscheidene aard om het publiek aan te trekken met een radioconcert. Het publiek bleef drommen en dringen en liep van de ene naar de andere zaal om maximaal van de muziek te kunnen genieten. Om het publiek te imponeren zouden de exposanten hun luidsprekers figuurlijk en misschien ook letterlijk laten “huilen” hebben. Het publiek oordeelde: *“En is dat nu radio?”*. Het Maandschrift radio schreef: [...] *“hier weer schuilt ook eene oorzaak der krisis welke radio thans moet doorworstelen, en best bleven, in de toekomst, de exposanten van kleine tentoonstellingen weg. Meer is voor handelaars te bekomen, met hunne toestellen op voordrachtavonden voor een daartoe bijzonder opgekomen publiek aan te brengen. Verder heeft ook het gros van het publiek nog de voorlichting niet radio te begrijpen en te vatten. Ik denk nog immer aan die tentoonstellingsbezoeker welke, na de zo prachtige Tesla-vierlamper der C.G.S.A. (Comptoir Général des Sciences Appliqués, red.) bewonderd te hebben, vroeg of hij even de seinpost der Aurora-Hoogeschool van Shangai kon vernemen ! [...]”*⁷⁰. Dit onderschrijft het elitaire karakter dat aan radio werd toegeschreven. De man in de straat zou er niets van begrepen hebben.

Het jaarlijkse radiosalon was traditiegetrouw de start van het nieuwe “seizoen” (Radio Home, 1935)

In de lente en de herfst van 1924 werd te Brussel voor de eerste maal een Exposition de T.S.F. gehouden in het Egmontpaleis. Arnand Varlez, de toenmalige algemene commissaris van de organisatie, schreef: *“si la deuxième exposition de T.S.F. au palais de Egmont n’avait comme résultat que de grouper sous une même bannière, d’une part l’industrie de T.S.F. en Belgique, et d’autre part tous les écouteurs et tous les amis de la radiophonie, celui qui signe ces lignes s’estimerait largement récompensé et pourrait croire avoir fait oeuvre utile pour la vulgarisation d’une science qui est, et qui restera longtemps encore, une des gloires des plus étincelantes que le génie de l’homme puisse revendiquer »*⁷¹. Voorheen waren er reeds radiotoestellen te bewonderen op de jaarlijkse handelsbeurs te Brussel (Foire commerciale Officielle & Internationale).

⁷⁰ Maandschrift Radio, “Radiotentoonstellingen”, september 1924, p. 45

⁷¹ La Radiophonie Pour Tous, Bruxelles, deuxième année, 10 oktober 1924

In 1927 werd in de hoofdstad een eerste Salon de la T.S.F. gehouden. Het betrof toen niet meer dan enkele stands in een galerij tijdens het autosalon. In 1929 werd het Comité des Expositions de Radio-Electricité opgericht dat tot en met 1935 een salon inrichtte in Het Grand Palais du Cinquantenaire te Brussel. Op deze beurs hadden de voornaamste radioconstructeurs, agenten en groothandelaars een stand waar de nieuwste modellen werden aangeprezen. Ook de voornaamste tijdschriftuitgevers en omroepstations namen er een plaats in. De hal moest met haar moderne, ijzeren dakgebinte en een oppervlakte van 12.000 m² niet onder doen voor de tentoonstellingen van Londen en Parijs. Radio Home schreef in 1935: [...] *“Le succès allant toujours grandissant tant au point de vue du nombre des exposants que celui des visiteurs »* [...]⁷², [...] *« Nous devons à ces salons annuels une bonne part du développement de la radiophonie; le nombre des récepteurs s’est accru dans de fortes proportions et grossit d’année en année. Le Salon de Bruxelles devient également de plus en plus un salon national. Les conditions à importation ont stimulé la fabrication Belge, et celle-ci n’a plus rien à envier à l’étranger. La production journalière Belge peut être estimée à plus de 700 appareils et plus de cent mille personnes sont occupées dans cette jeune industrie »*⁷³. Vanaf 1936 werd het Radiosalon de Bruxelles gehouden in het Grand Palais du Centenaire op de Heizel te Brussel, de site waar de wereldtentoonstelling van 1935 was gehouden.

Vanaf 1936 vonden de radioliefhebbers hun weg naar de Heizel voor het jaarlijkse salon van Brussel (La Radio-Industrie, 1936)

In Luik werd sinds 1927 een «Exposition Internationale de T.S.F.» georganiseerd (La Radiophonie Pour Tous, 1928). In Gent waren reeds in 1923 radiotoestellen te bewonderen op de “Tentoonstelling der Mekanische en Elektrische toepassingen” (Maandschrift radio, 1923). Vanaf 1927 organiseerde de Radio-Club Gantois in de Azaleazaal in het feestpaleis een Salon de T.S.F. De eerste manifestaties waren vooral gericht op amateurs die er hun zelfgebouwde toestellen tentoonstelden⁷⁴.

De Europese tentoonstellingen en salons werden bij voorkeur tussen de lente en de herfst gehouden, net na de Radio-Show te Chicago. Deze positionering op de kalender liet toe

⁷² Radio Home, Bruxelles, 10 september 1935, pp. 447

⁷³ Radio Home, Bruxelles, 10 september 1935, pp. 447-448

⁷⁴ La Radio-Industrie. Revue technique et commerciale de l’industrie de T.S.F., supplément « Eclairage et Force Motrice, 1929

om de nieuwigheden die afkomstig waren van over de grote plas op het oude continent te introduceren en het publiek warm te maken om in de herfst en de winter een nieuw radio-toestel aan te schaffen of het oude te vervangen⁷⁵.

Het doel van deze salons was de belangstelling opwekken bij industriëlen, radiohandelaars en het grote publiek. Voor de fabrikanten en handelaars was het een kader om hun inspanningen kracht bij te zetten. De salons waren dan weer attractief en voorlichtend voor het grote publiek, hetgeen bijdroeg aan de verkoop en de veralgemening van radio-omroep. In de jaren twintig en dertig had men het over vulgarisatie: *“Si on veut maintenir la vogue de la T.S.F., il faut que par la plume et la parole, et aussi par l'écran du cinéma, on apprenne au gros public, avec des mots qu'il comprend, et surtout sans aucun signe et sans une formule algébrique, pourquoi fonctionne un appareil, et comment et pourquoi il peut se dérégler, et comment on peut le réparer sans devoir faire appel immédiatement à l'électricien du coin”*⁷⁶. Daarnaast boden ze de gelegenheid om nieuwe technologie te presenteren of kwamen trends aan de oppervlakte. Op het Radiosalon van 1935 merkte een reporter van Radio Home op dat, naast het algemeen worden van de Amerikaanse lampen, de fabrikanten veel inspanningen geleverd hadden om de prijzen laag te houden zonder afbreuk te doen aan de kwaliteit van de ontvanger: [...] *“un gros effort a été fait par les constructeurs pour réduire dans de fortes propositions le prix des appareils présentés, baisse de prix qui, à l'observation, se révèle encore plus caractérisée du fait qu'a prix égal les récepteurs 1936 sont techniquement très supérieurs à ceux des années précédentes”*⁷⁷.

In 1936 vonden meer dan 200.000 bezoekers hun weg naar het radiosalon, het grootste aantal tot dusver. In De Radio Revue schreef men: *“Een radiosalon bezit altijd een zeer groote aantrekkingskracht. De radio is immers een deel van ons dagelijksch leven geworden en iedereen interesseert zich voor de nieuwe prestaties op dit gebied”*⁷⁸.

Een Antwerps Radiosalon werd vanaf 1934 in het Feestpaleis gehouden⁷⁹. In 1935 bleek het aantal standhouders reeds verdubbeld (een 25-tal stands). De “boom” van het medium was opvallend. In een tijdspanne van 10 jaar was de technologische vooruitgang verbluffend. Een reporter van radiopost schreef: *“ik stel mij het gezicht voor van den radio-amateur (veteraan) die na een tienjarigen slaap ontwaakte alsdan de vergelijking kon maken tussen zijn zelfgeprutst kristalpostje of reusachtig 10 knoppig batterijtoestel en de*

⁷⁵ La Radio-Industrie. Revue Professionnelle de la T.S.F. et des Industries Connexes, octobre 1932, p. 29

⁷⁶ La Radiophonie Pour Tous, Bruxelles, deuxième année, 10 oktober 1924

⁷⁷ Radio Home, Bruxelles, 10 september 1935, P. 448

⁷⁸ De Radio-Revue, Het radiosalon te Brussel (4-13 september 1937), augustus 1937, p. 1

⁷⁹ SBR-RADIO, “Het Antwerpsch Salon”, november 1935, p. 16

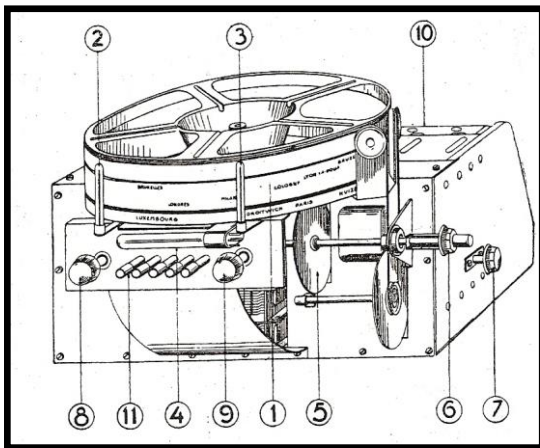
hedendaagsche super moderne eenknops afstemmingstoestellen. Hoe wonderbaar of onge-looflijk zou het hem schijnen verlost te zijn van hand effect, terugkoppelgebrul en scherpe, krijschende hoornklanken uit “den goeden ouden tijd”. En waarlijk, als we een terugblik werpen op de laatste 10 jaar, dan heeft de vooruitgang in de radiotechniek toch werkelijk een buitengewoon tempo gevolgd. Velen herinneren zich zonder twijfel de periode 1922-25 nog, die als ’t ware de inburgering van de draadloze beteekende buiten de laboratoria. De radio-amateur “toovenaar” was een heele personage en werd in de familie- of vriendenkring met een zeker ontzag aanzien. Een uitnoodiging tot het bijwonen van een ontvang-experiment was een heele gebeurtenis. Een gansche tafel was beslagen door de verschil-lende onderdeelen die op grooten afstand van elkander stonden en door dikke koperdraden waren verbonden. De toenmaals nog zelfgemaakte draaicondensatoren, lampvoeten en transfo’s waren op zichzelf reeds een technisch museum. Voor plaatsspanning werd gezorgd dor een 20-tal in serie geschakelde 4 volt pillen, waarvan er elken dag één den geest gaf. De afstemming was op zichzelf een heele kunsttoer en er werd menig zweetdruppel gelaten voor zich eindelijk de Eiffeltoren of Hilversum deed hooren in den koptelefoon. Even ver-zetten of het kruisen der armen was genoeg om de afstemming te veranderen, terwijl het weder ook nog een groote factor in de ontvangst beteekende. De werking van de radiolamp die toen tevens de kamer goed verlichtte was voor de meeste amateurs een raadsel. Wie had toen kunnen voorspellen dat zich een aantal jaren later reeds een behoefte aan selecti-viteit zou doen gevoelen door het steeds groeiend aantal zenders en het opvoeren der zend-kracht”⁸⁰.

Van televisieapparatuur was er op de Antwerpse tentoonstelling nog niet veel sprake. Ook in 1935 temperde Radio Home naar aanleiding van het Salon de Bruxelles het enthousiasme van het grote publiek: “La presse a, depuis quelque temps, rendu compte au grand public de certains essais de télévision. Ces informations pourraient laisser croire que la télévision sort maintenant du domaine du laboratoire et que son exploitation est immi-nente. Il n’y a là qu’une regrettable illusion, car la réalisation pratique se heurte encore à de grandes difficultés techniques qui ne pourront être vaincues avant un certain délai qui reste imprévisible, ensuite, et c’est le point essentiel, la technique de la télévision est, en dépit des apparances, tout à fait différente de celle de la radiodiffusion »⁸¹. De volmaakt-heid was toen verre van bereikt en in België werden nog geen uitzendingen verzorgd. Aan-gezien de buitenlandse televisie-uitzendingen van Berlijn of Droitwich toen via ultra-korte

⁸⁰ Radiopost, Het 2e radiosalon te Antwerpen, oktober 1935

⁸¹ Radio Home, Bruxelles, 10 september 1935, p. 448

golf geschieden waren ze nauwelijks op te vangen⁸². De afstemming van radiotoestellen was toen al aanzienlijk verbeterd. Muziek was slechts zuiver wanneer het toestel afgestemd was op het midden van de draaggolf. Vooral bij toestellen met een door condensatoren gedempte doffe laagfrequent versterking was dit niet altijd even gemakkelijk. Daarom werd in het hoogfrequente gedeelte van de ontvanger een oranje of paars neonlampje opgenomen dat oplichtte bij de juiste afstemming.

Eind jaren dertig werden snuffjes toegepast zoals automatische afstemming.
(Humoradio, 1938)

Op het Brusselse radiosalon van 1938 kwam een bescheiden Belgische constructeur als eerste in België en één van de eersten in Europa voor de dag met een “gemotoriseerd” ontvangtoestel⁸³. Het betrof een “automatische regelaar” waarmee men door middel van “push buttons” vijf stations kon beluisteren. Met een eenvoudige handeling werd aldus een nauwkeurige instelling van het toestel op een bepaald station bewerkstelligd. Vreemd genoeg had dit snufje in 1935 de meeste constructeurs koud

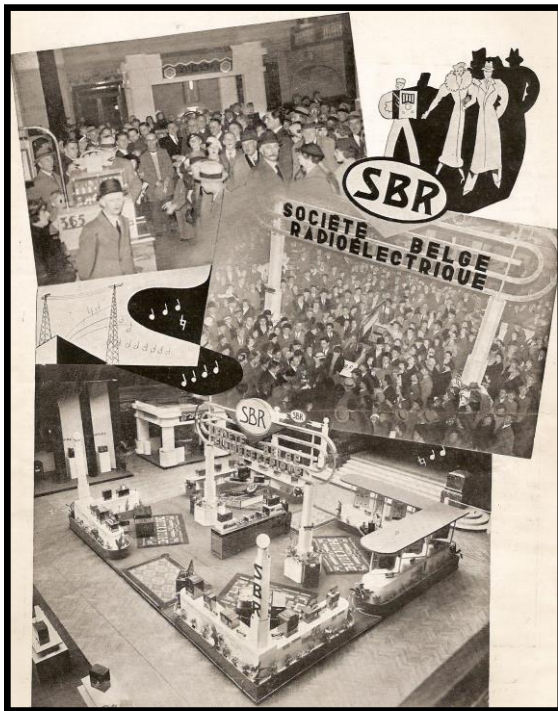
gelaten. In Duitsland werd een jaar later een zeer vruchtbare poging op dit gebied ondernomen, kort daarop gevolgd door de Fransen. De Amerikanen integreerden dit systeem in 1937, gepaard met veel publiciteit, in hun toestellen. Pas na introductie van het principe door de Amerikanen werd dit systeem echter ook door de voornaamste Europese fabrikanten in hun luxetoestellen toegepast.

Op de Antwerpse manifestatie van 1938 (17-25 september) werd o.m. een beeld opgehangen van de uitzendingen en het nieuw zendgebouw van de I.N.R./N.I.R. te Elsene dat op het einde van dat jaar werd ingewijd⁸⁴.

⁸² Golven van 5 m. of minder planten zich rechtlijnig voort en hebben bijgevolg geen grotere rijkwijdte dan de gezichtsverte. Dit bleek één van de grootste hinderpalen in de toenmalige televisie-ontwikkeling, tenminste wanneer een fijne beeldrastering vereist werd.

⁸³ Humoradio, “Technische indrukken van het X^e radiosalon te Brussel” (3-12 september), september 1938. Het blad onthult helaas niet om welke firma het gaat, maar waarschijnlijk bedoelde men Alfa Radio uit Brussel

⁸⁴ Humoradio., “Technische indrukken van de Xe radiosalon te Brussel (3-12 september), 4 september 1938

Links: Op radiosalons kon het grote publiek kennismaaken met de laatste nieuwtjes op radiotechnisch vlak. In de jaren dertig werden de standenbouw gekenmerkt door een feestelijke Art-Deco (verlichting, neon, chroom) die ook het uitzicht van cinemazalen bepaalden. De opkomst was vrijwel altijd massaal te noemen. Beelden van het radiosalon te Antwerpen in 1934 (fotocollage Willy Kessels).

(RADIO-SBR, nov. 1935)

2.8.2. Grensoverschrijdende nationale tentoonstellingen

In de loop van de jaren dertig ontstond een wedloop - zoals in de wapenindustrie - naar steeds meer én grotere radiotentoonstellingen. Dit waren nationale en zelfs nationalistische manifestaties die gericht waren op het aanzwengelen van de binnenlandse markt en het voorstellen van de nationale producten aan het brede publiek. Zo schreef La Radio Industrie in oktober 1932: *“le salon de Bruxelles est nettement international, mais celui de Paris qui se présente lui, a un caractère national”*⁸⁵.

Ze kenden grote bezoekersaantallen. De Londense Olympia-show kende in 1934 maar liefst 238.285 bezoekers in 9 dagen tijd. Het jaar daarop tekende men echter een terugval op: 192.545 belangstellenden in 10 dagen. Desondanks werd de verkoop sterk gestimuleerd. Op de tentoonstelling werden 1.800.000 ontvangers verkocht, waarvan 800.000 aan personen die nog geen omroepuisterraar waren⁸⁶.

Om het nationale karakter te behouden diende men echter voor de dag te komen met oplossingen voor oude en nieuwe problemen, nieuwe uitvindingen en nieuwe probleemstellingen. De salons van Berlijn, Londen en Parijs groeiden echter uit tot omvangrijke, grensoverschrijdende tentoonstellingen. De Britten betoonden een eerder matige belang-

⁸⁵ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle de la T.S.F. et des Industries Connexes, octobre 1932, p. 29

⁸⁶ Radiopost, oktober 1935

stelling inzake buitenlandse aandacht. In nazi-Duitsland werden de radiotentoonstellingen uitgebouwd tot ware culturele manifestaties met nationaal-propagandistische inslag.

Over de Berlijnse radiotentoonstelling van 1935 schreef Radiopost: *“Men kan tegenover de politieke instellingen van het nationaal-socialistische Duitsland bedenkingen hebben, doch het zal steeds erkend moeten worden dat de Deutsche natie over groote en waardevolle organisatorische eigenschappen beschikt en binnen het raam van de in den nationaal-socialistischen staat aanvaarde opvattingen, die de onze niet zijn, een kultuuractie weten op touw te zetten die ons een leerzaam voorbeeld kan zijn”*⁸⁷. De tentoonstelling was uitgesmeerd over acht hallen met een oppervlakte van 62.000 vierkante meter. *“Volksgenossen”* konden zelf voor de micro verschijnen, er waren demonstraties met het nieuwe medium televisie, een omroepgebouw werd ge-

simuleerd, etc. De euforie werd echter overschaduwd door een ramp: de 120 meter hoge radiatoren vatte vuur. Twee reddingswerkers kwamen daarbij om het leven⁸⁸.

De Duitse radiotentoonstellingen fungeerden dus als uitgangsbord om de kracht en eenheid van de volksstaat luister bij te zetten. Ze waren dan ook gebaseerd op een streng doorgevoerd gemeenschapsbeginsel dat zijn hoogtepunt vond in het idee van de Volkszender. Deze instelling ging uit van de gedachte dat de radio-omroep het ganse volk en het volledige sociale leven diende te doordringen. Het ganse volk, in alle uithoeken van het “Reich”, moest in de gelegenheid gesteld worden om deel te kunnen nemen aan radio-uitzendingen. Radiopost liet zich echter ontvallen: *“ wanneer we van het heele volk spreken dient er natuurlijk met de speciale toestanden en de heerschende sectaire mentaliteit rekening gehouden te worden. Het heele volk wil hier zeggen: allen die zich tot het nationaal-socialisme bekennen en van arischen bloede zijn. Katholieken, Joden, Marxisten en Communisten behooren niet tot het Deutsche volk en vormen een aparte gemeente van uitgeworpenen die de concentratiekampen bevolken. Afgezien van deze supernationalistische staatsidee waaraan wij ons niet wennen kunnen, moeten wij de prestatie die in deze tentoonstelling het willen en kunnen van het Derde Rijk vertolkt met bewondering begroeten”*⁸⁹.

⁸⁷ Radiopost, augustus 1935

⁸⁸ Radiopost, augustus 1935

⁸⁹ Radiopost, augustus 1935

Om dit ideaal te verwezenlijken had de Duitse Radio-industrie zich toegelegd op de bedrijfszekerheid, de kwaliteit van de apparaten en de invoering van de Volksontvanger: een gestandaardiseerde, goedkope ontvanger die in verschillende uitvoeringen op de markt werd gebracht (één- en tweekringsontvangers, kleine, middelgrote en grote supers). Rond deze periode begon in Duitsland eveneens een nieuw model ingang te krijgen: het langwerpige. Verschillende firma's bouwden nu de luidspreker naast de ontvanger i.p.v. erboven. Een andere innovatie was het "super-onderstuk", waarmee de volksgenoot van zijn gewone volksontvanger een super kon maken.

De Volksontvanger was bedoeld als de "stem van het Rijk". Dankzij dit toestel nam het aantal luisteraars exponentieel toe. Aanvankelijk werkte het slechts op gelijkstroom, maar in '35 werd een type voor alle stroomsoorten op de markt gebracht. Een ultrakortegolf voorzetapparaatje maakte het mogelijk om streken met een slechte ontvangst te bedienen. De bouw van ultra-korte golfzenders was toen voorzien.

Een veel geponeerde stelling is dat deze ontvangers enkel uitgerust waren om de lokale en nationale stations te ontvangen. De éénkringsontvanger was de goedkoopste en meest verspreide, maar de handeling was niet eenvoudig. Om meerdere buitenlandse stations zonder storing te ontvangen moest men goed vertrouwd zijn met de afstemming, namelijk de gelijktijdige bediening van afstem- en terugkoppelingsknoppen. Om dit te verhelpen werd in 1935 een toestel zonder terugkoppeling aangeboden. De terugkoppeling werd éénmaal ingesteld en bleef dan ongewijzigd zodat het mogelijk was om 6 tot 10 zenders te ontvangen door slechts één knop te verdraaien. Hieruit blijkt wel dat het bereik van buitenlandse zenders zeer beperkt was, waardoor negatieve invloeden grotendeels afgewend werden.

2.8.3. De radio op de werelddtentoonstellingen

De werelddtentoonstellingen waren het evenement bij uitstek waarop het organiserende land zich internationaal kon profileren door het uitdragen van de natie, cultuur en economie (innovatie). In het interbellum maakten radio-industrie en omroep er een wezenlijk deel van uit. Radiotoestellen waren reeds vertegenwoordigd op de "*Exposition Internationale des Sciences Modernes et Arts Décoratifs*" van 1925 te Parijs.

Tijdens de jaren dertig was België twee maal inrichter van de werelddtentoonstelling: Antwerpen-Luik (1930) en Brussel (1935). In 1935 werd de werelddtentoonstelling in de Paleizen van de Heizel te Brussel gehouden. Het "*Grand Palais*" of "*Eeuwfeestpaleis*"

(hal 5), de blikvanger van het complex met haar typerend trapvormige silhouet, inspireerde zelfs twee Belgische radiofabrikanten bij de bouw van hun modellenreeks 1935. De S.B.R. bracht een toestel op de markt, de Super Ondolina 365, “*modèle Centenaire*”, dat gelijk-nissen vertoonde met de “*expostijl*”. Concurrent F.N.R. verwerkte het silhouet in het luid-sprekerdoekje van de Super National en andere modellen.

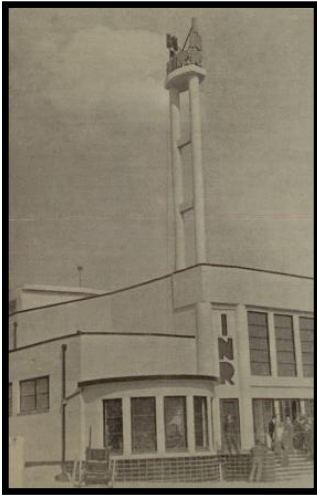

Rechts: het model Centenaire van de S.B.R.

(Radio Home, 1935)

Links: de Super National (La Radio-Industrie, 1936)

Het paviljoen van het N.I.R. fungeerde er als centrum voor de nationale en internationale bedrijvigheid op het gebied van de radio. Haar technische installaties stonden opgesteld op diverse plaatsen ter gelegenheid van plechtigheden, gesproken reportages, concerten in de feestzaal of op verschillende plaatsen op de tentoonstelling, feesten ingericht in Oud-Brussel, etc. Een groot aantal van de uitzendingen werden bovendien door buitenlandse zendstations aangesloten bij de Internationale Unie voor Radio-omroep te Genève uitgezonden. Daarnaast werden talrijke uitvoeringen regelmatig via de kortegolfzender van Ruysselede naar Congo uitgezonden. Tijdens de expo werden ook demonstraties met “beeldradio” of televisie gegeven.

Links: het paviljoen van het NIR op de werelddtentoonstelling te Brussel van 1935 werd ontworpen door Joseph Diongre en uitgevoerd in een feestelijke Art-Deco stijl, kenmerkend voor de jaren dertig. De officiële inwijding greep plaats op 2 mei 1935.

Het paviljoen in art-deco stijl was van de hand van Joseph Diongre, die eveneens het omroepgebouw te Elsene had ontworpen. Het kan beschouwd worden als een generale repetitie voor de bouw van het omroepgebouw van het N.I.R. Vooral aan geluidsisolatie werd de nodige aandacht besteed. Gesproken woord en muziek van diverse orkesten (symfonisch, radio, genre, muziekverenigingen, zangers en muzikanten, acteurs, etc) werd immers live uitgezonden. Na de tentoonstelling werd het paviljoen echter gesloopt. Het had als doel te bezoekers getuige te laten zijn van de werkzaamheden van een zendauditorium en zijn aanverwante diensten: regie, technische dienst, registrering, etc⁹⁰.

Op 3 november 1935, de laatste dag van de werelddtentoonstelling, legde minister van P.T.T. Paul-Henri Spaak de eerste steen van het nieuwe omroepgebouw aan de vijvers van Elsene (het latere Eugène Flageyplein). Op deze speciale “Dag van het NIR”, zond het N.I.R. voor het eerst de hele dag uit: van 6.45 uur tot 24 uur.

Het Philips paviljoen op de werelddtentoonstelling van 1935 te Brussel

(Radio Home, 1935)

Philips was vertegenwoordigd met een studio en een demonstratiepaviljoen. In een bioscoopzaal werden dagelijks van 10 tot 22 uur gratis documentaires, teken- en kleurenfilms vertoond. Elke vrijdag werd het programma aangepast. Daarnaast werden demonstraties gegeven op het vlak van verlichting, radiophonie, industrie, x-stralen en cinema (Radio Home, 1935).

⁹⁰ Radiopost, Het paviljoen van het N.I.R. in de werelddtentoonstelling te Brussel, juni 1935

2.8.4. Het N.I.R./I.N.R. verhuist naar een gebouw van wereldklasse

Na de overname van de installaties van de S.A. Radio-Belgique en de N.V. Radio te Brussel en te Velthem in 1931 zag het I.N.R./N.I.R. zich genoodzaakt een dubbele zendtijd te verzorgen. “Radio-Belgique” en de N.V. Radio hadden samen dan wel de twee zenders te Veltem opgericht, maar in Brussel was echter niets voorzien voor het verzorgen van Vlaamse radio-uitzendingen die zowel de duur als de belangrijkheid van de Franstalige zouden evenaren. De uitbreiding van de technische, letterkundige, muzikale en administratieve diensten bracht een nijpend plaatstekort teweeg. De huur van nieuwe lokalen drong zich op. Indien het N.I.R./I.N.R. een zeker aanzien in Europa wilde bewaren, dan was het verplicht om het materiaal te verbeteren, een dienst in te richten voor opnames op stalen band en op wasplaten, het aanwerven van technische teams om de steeds talrijker wordende gesproken reportages en lijnuitzendingen te verzekeren, het optrekken van het artistieke en technische niveau van de programma’s, etc.

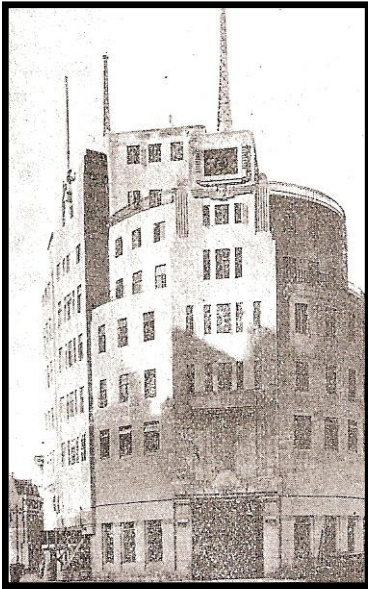
De reeds in gebruik zijnde noodlokalen bleken ontoereikend. Er werden nieuwe zalen en kantoren gehuurd in de buurt van de Bastionstraat (Naamse Poort). Deze voorlopige toestand joeg echter de kosten voor huur, verwarming, portiers, bewaking, uitrusting en vervoerskosten de hoogte in. Er waren vooral problemen met de isolatie en de akoestische uitrusting van de lokalen en de verluchting. Er diende een andere oplossing te komen.

Naar het voorbeeld van andere landen werd besloten tot de oprichting van een gebouw waar alle diensten zouden worden in ondergebracht. *“Voor het verbeteren en organiseren van onzen Omroep kunnen wij nog heel wat leren bij onze burens, waar de omroep meestal ook enkele jaren ouder is als bij ons en waar hij door de omstandigheden geholpen, ook op kortere tijd een heel wat ruimere uitbreiding heeft gekregen ! Zo hebben wij b.v. vooral Nederland - Engeland - Duitsland - Denemarken en Frankrijk. Bijzonder wij nu weldra ook ons omroepgebouw zullen krijgen, en er in ons omroepgebouw heel wat kennis en ondervinding moet worden uitgebaat zal men er meer dan eens bij de vreemden moeten te rade gaan.”*⁹¹, stond te lezen in het Radiojaarboek 1934.

Na een wedstrijd werd de bouw toegewezen aan de Ukkelse architect Joseph Diongre die zich ongetwijfeld had laten inspireren door het Londense “*Broadcasting House*” met 22 akoestisch geïsoleerde studio’s (George Val Myer, 1930-1932) en het “*Funkhaus*” te Berlijn (zie afbeeldingen). In London had men geopteerd voor een art-deco architectuur

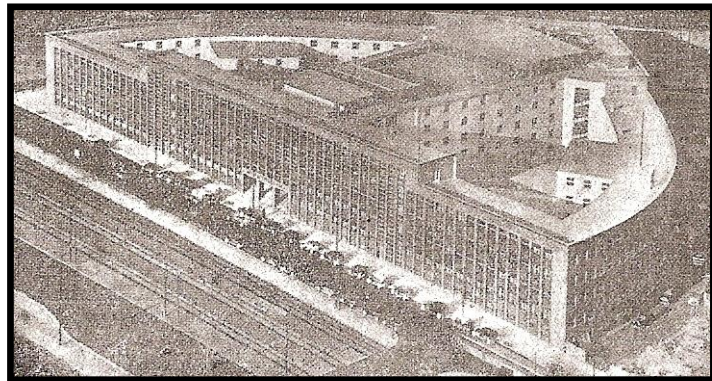
⁹¹ VAN DYCK., “Op bezoek bij vreemde zenders”, Radiojaarboek 1934., p. 394.

refererend aan de scheepvaart, in Berlijn werd het gebouw gekenmerkt door een lange hoofdgevel en een centrale studiotoren in een stijl die aansloot bij de nieuwe zakelijkheid. Het ontwerp voor het radiogebouw van het N.I.R. kan beschouwd worden als een synthese van beide ontwerpen.

Links: het Londense Broadcasting House

Onder: het Funkhaus te Berlijn (Masuren Allee - am Kaiserdamm)

Het ontwerp van de technische installaties werd toevertrouwd aan ingenieur Brailard, technisch raadgever van het N.I.R./ I.N.R., technisch directeur en hoofdingenieur F. Mortiaux en hun medewerkers. De uitrustingen en de elektro-akoestische toestellen waren vooruitstrevend te noemen. De nationale nijverheid stond in voor de productie van de uitrustingen. Het gebouw diende aan strenge eisen te voldoen en was haar tijd ver vooruit. Primordiaal was de bescherming van de studio's tegen straatlawaai, de akoestische bescherming van de studio's onderling en de efficiënte inrichtingen van de verschillende diensten. De studio's werden ondergebracht in twee bakstenen torens centraal in het gebouw. Rond elke studio werd een zgn. stilte aangebracht. De verschillende diensten en kantoren werden in een vijf verdiepingen tellende vleugel in gewapend beton ondergebracht, die een gordel rond de studio's uitmaakte. De oppervlakte van het complex besloeg ruim 4.000 vierkante meter. Bakstenen muren van wel 1 meter dikte vormden een eerste akoestische isolatielaag. Tussen de boven elkaar gelegen studio's werd een "stilte" of lege ruimte gelaten. Met de buitenmuur van de toren werd hetzelfde principe doorgevoerd. De wanden van de studio's zelf werden in doorsnede opgebouwd door de afwisseling van een halve baksteen, een opslorpend blad met amiant als grondstof, een dikke laag kurk, een tweede opslorpend blad en opnieuw een halve baksteen. Het zogenaamde "contact-geluid", zoals trillingen die

zich langs de muren voortplanten werden geweerd doordat een groot aantal voegen die contact maakten met de betonnen balken bestonden uit een veerkrachtige stof met kurk als hoofdbestanddeel. Het geluid van voetstappen op trappen werd gesmoord door geluidswerende bevloering bestaande uit tegels van gewapend beton voorzien van een gepleisterde onderlaag waar kurken tegels op rusten. De vloer van lokalen en gangen boven de studio's werd met tapijten bedekt. Op andere plaatsen werd omwille van besparing linoleum gelegd. Er waren negentien studio's ondergebracht in het Flageygebouw. Bij iedere studio hoorden twee lokalen: een technisch lokaal voor de "*modulatie-controle*" en de "*regiekamer*", waar de regisseur-omroeper de aankondigingen deed. Studio's 1 t/m 6 waren bestemd voor muziekuitzendingen. Studio 4 was in 1938 met haar 15.000 kubieke meter de grootste ter wereld. Nummers 7 en 12 vormden één geheel en werden aangewend voor het opvoeren van hoorspelen. Met de afmetingen van een gewoon kantoor (80 kub. meter) waren studio 13 en 16 voorbehouden aan het gesproken dagblad en lezingen. Studios 17 en 18 waren uitsluitend bestemd voor de uitzending van grammofoonmuziek, terwijl 19 kon gebruikt worden voor recitals, kamermuziek en de opvoering van radioschetsen die slechts een beperkt aantal spelers vereisten. Laatstgenoemde studio deed eveneens dienst als auditie- en oefenruimte. In tegenstelling tot de administratieve lokalen, die verwarmd werden met gewone centrale verwarming, waren de raamloze studio's uitgerust met een soort airconditioning. Verse lucht werd langs de zoldering binnen geblazen, terwijl een afzuigstelsel onder de vloer werkzaam was. De lucht komende uit de zoldering werd vooraf automatisch verwarmd, van stof gezuiverd en op een bepaalde vochtigheidsgraad gebracht. Om te verhinderen dat de luchtkanalen ook geluid zouden overdragen werden de leidingen niet tussen de studio's onderling verbonden. De luchtkanalen waren overigens voorzien van geluidswerende bekleding en, op sommige plaatsen, akoestische schotten.

Een radio-elektrische centrale (alpha-lijnen centrale) maakte niet alleen de uitzending in verschillende richtingen tegelijk mogelijk maar ook de ontvangst, in verscheidene lokalen, van programma's die buiten het N.I.R. met een lijn of antenne konden worden opgevangen. In talrijke lokalen was het niet alleen mogelijk om de werkzaamheden zoals uitvoeringen en repetities te volgen, maar eveneens één der beide uitzendingen van Veltem of de uitzending van één of ander buitenlands station.

Voor de ontvangst van programma's die buiten het N.I.R./I.N.R. werden opgevangen zoals reportages en openbare concerten of voor het overbrengen van deze programma's naar Veltem beschikte men over een speciale, zorgvuldig geïsoleerde kabel met 48 lijnen die naar de intercommunale centrale in de Strostraat te Brussel liep. Iedere zendlijn was

voorzien van een spreeklijn waarmee de technici die een buitenopname verzorgden steeds in telefonische verbinding met de diensten in het Flageygebouw konden blijven.

Het N.I.R./I.N.R. beschikte over een eigen elektriciteitscentrale die d.m.v. twee onaf-

Foto van het Flagey gebouw te Elsene (Ixelles-Brussel) van de hand van de Ukkelse architect Joseph Diongre. De centrale toren omvatte maar liefst negentien studio's. Op vlak van geluidsisolatie behoorde het toen tot de top in Europa. De vormgeving was typische Art-Deco, met een knipoogje naar de zeevaart (Oceaanstomer).

(Humoradio, 6 november 1938)

70 miljoen Belgische frank⁹². Het gebouw was uitgevoerd in art-deco stijl en deed met haar afgeronde delen en centrale toren denken aan een oceaanstomer, een verwijzing naar de vroegste toepassingen met de T.S.F. in de scheepvaart.

hankelijke kabels van 5.250 volt met de diensten was verbonden. Indien de ene te maken kreeg met een stroomdefect, werd de andere automatisch in dienst gesteld. Bij een spanningsdefect werd bovendien een dieselmotor automatisch opgestart die in staat was om alle hoofdketens - versterkers en beperkte verlichting - te voeden.

De werken aan het Eugène Flageyplein te Elsene-Brussel vingen aan op 7 juni 1935. Er werden kosten nog moeite gespaard. Humoradio had het over 25 en zelfs

⁹² Humoradio, "Een bezoek aan het NIR gebouw", 6 november 1938

3. Evolutie van de luisterdichtheid met bijzondere aandacht voor België

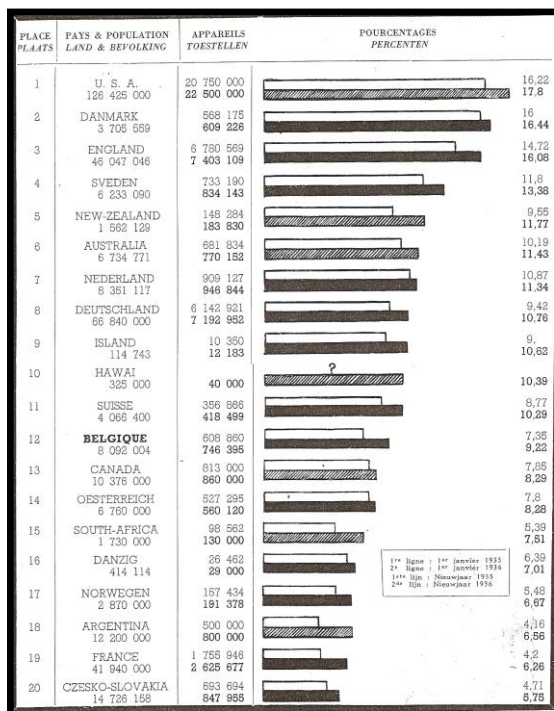
3.1. Drie massamedia: Krant, cinema en....radio

Omstreeks 1914 waren de massamedia krant en film in verscheidene westerse landen al op grote schaal ontwikkeld. De pers richtte zich hoofdzakelijk op de ontwikkelde lagen van de populatie, maar ook de minder ontwikkelden werden bereikt door de ontwikkeling van strips en van eenvoudige commentaren voorziene illustraties. Film was vrijwel vanaf het begin een internationaal massamedium. De stomme film vereiste vrijwel geen geletterdheid van de bioscoopbezoekers. Toen de geluidsfilm haar intrede deed (The Jazz singer, 1928) verdween de minieme barrière van de tussenteksten vrijwel op slag. Daar het merendeel van de films in de jaren '20 afkomstig was uit Hollywood moet deze sterk hebben bijgedragen aan de verspreiding van het Engels als wereldtaal. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog verspreidde de Amerikaanse filmindustrie bijna evenveel films als alle andere productiehuisen elders in de wereld samen, India inbegrepen.

3.2. Luisterdichtheid in Europa en de Verenigde Staten

De radio onderscheidde zich van de twee andere massamedia doordat het afhankelijk was van particulier bezit. Bovendien waren de vroege ontvangers onwaarschijnlijk duur en nogal gecompliceerd. Radio was in hoofdzaak in de betrekkelijk welvarende ontwikkelde landen. Net voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog hadden de V.S., Scandinavië, Nieuw-Zeeland en Groot-Brittannië de grootste "radiodichtheid". In de tweede helft van de jaren '30 groeide de radio uit tot een waar massamedium. Omstreeks 1939 was de helft van 9 miljoen verkochte toestellen in Groot-Brittannië afgenomen door mensen die tussen de 2,5 en 4 pond verdienden en nog eens 2 miljoen door mensen die het nog met minder moesten doen. De radio bracht de mensen de wereld in de huiskamer. Theoretisch gezien kon nu 24u op 24 naar nieuwsberichten, sportcommentaar, interviews, hoorspelen etc. geluisterd worden. Waar berichten voorheen via kranten of mondeling werden verspreid kreeg informatie nu een onmiddellijkheidskarakter. Het is opzienbarend dat een medium dat aan het eind van de Eerste Wereldoorlog nog vrijwel onbekend was in Amerika in het jaar van de beurskrach maar liefst 10 miljoen huishoudens in de V.S. bereikt had. In 1939 was dit reeds meer dan 27 miljoen.

Begin 1935 bleek uit statistieken dat er in Europa reeds 23,5 miljoen radiotoestellen in gebruik waren. Buiten Europa bedroeg dit aantal ongeveer 24,5 miljoen ontvangers⁹³. Op 1 januari 1936 gaf het Internationaal Bureau voor Radio-Omroep van Genève cijfermateriaal vrij omtrent de wereldwijde verspreiding van radiotoestellen. Op het vlak van aantal radiotoestellen bekleedde België de twaalfde plaats op mondiaal vlak, wat opmerkelijk is te noemen. In Europa zelf deed men nog beter. België telde toen 9,22 ontvangers op 100 inwoners. Tegenover 8.092.004 Belgen telde men maar liefst 764.395 ontvangers. De échte doorbraak, lees democratisering en popularisering, van de radio in België was te situeren in 1935. Tussen 1 januari 1935 en 1 januari 1936 tekende men een stijging op van maar liefst 137.000 radiotoestellen, wat neerkwam op een aangroei van 22%. S.B.R was daar uiteraard zeer tevreden over: *“wij mogen zeker tevreden zijn over deze vooruitgang niettegenstaande economische en politieke toestanden”*⁹⁴.

Overzicht van de verspreiding van radiotoestellen in 20 landen wereldwijd in verhouding tot hun populatie. De eerste lijn vertegenwoordigt de toestand op 1 januari 1935, de tweede die van 1 januari 1936. De V.S. was koploper, gevolgd door Denemarken, Engeland, Zweden en Nieuw-Zeeland. België kwam uit op een twaalfde plaats.

(SBR-RADIO, “Eenige statistieken, juli 1936”)

De beurskrach van Wall-Street van november 1929, met een wereldwijde crisis als gevolg, had zich in 1931 ook in België laten voelen. Merkwaardig genoeg begon de radio nét in deze periode aan zijn steile opmars. In 1936 was het einde van deze stijgende curve nog lang niet in zicht. SBR-Radio schreef: *“zoo mogen wij zeggen dat de uitbreiding van de radio nog niet gestuit is en dat we nog vele jaren zullen wachten vooraleer gesatureerd te zijn”*⁹⁵. Ook voor de Verenigde Staten, waar men 17,8 radiotoestellen op 100 inwoners telde was het plafond nog niet bereikt. *“Als we veronderstellen dat ieder haard vier personen telt (wat zeker boven de waarheid staat), zijn er nog 30 ten honderd huizen die geen radiotoestel bezitten: dus mag het getal radios nog verdubbelen, zonde die te tellen welke*

⁹³ Radiopost, Internationaal Radionieuws, juli 1935

⁹⁴ SBR-RADIO, juli 1936, p. 1. Gebaseerd op de statistieken van “Le bureau International de Radio-diffusion de Genève”, vrijgegeven in 1936

⁹⁵ SBR-RADIO, juli 1936, p. 2

*oude of buiten dienst gestelde toestellen moeten vervangen*⁹⁶. Verrassend was de negende plaats van IJsland dat volgens de redactie van S.B.R. toch niet de naam had een rijk land te zijn. Frankrijk kwam slechts op een negentiende plaats na veel kleinere naties en moest landen zoals Argentinië zelfs laten voorgaan. In Japan waren er slecht 2,4 toestellen per honderd inwoners en in fascistisch Italië slechts de helft⁹⁷. De S.B.R. concludeerde: *“Men ziet dus dat in vele landen, groter dan het onze, de radio verre van de gunst niet kent die zij in België bezit, dankzij grotendeels de Société Belge Radio-Electrique, wiens 200.000^e radiotoestel maar een verre gedenkenis meer is!”*⁹⁸.

⁹⁶ SBR-RADIO, juli 1936, p.2

⁹⁷ SBR-RADIO, juli 1936, p.2

⁹⁸ SBR-RADIO, juli 1936, p.2

3.3. Evolutie van het aantal radiotoestellen in België in de jaren dertig

Tabel 1 : aantal betaalde vergunningen en vrijstellingen (met inbegrip van de radiodistributie)⁹⁹.

Tabel 2: jaarlijkse aangroei van betaalde vergunningen en vrijstellingen (met inbegrip van de radiodistributie)

Jaar	betalend	vrijgesteld	totaal	jaar	betalend	Vrijgesteld	totaal
1930	75.872	1.000	76.872	1930	31.811	1.000	32.811
1931	197.781	2.753	200.534	1931	121.909	1.753	123.662
1932	334.135	5.500	339.635	1932	136.354	2.747	139.101
1933	455.569	7.447	463.016	1933	121.434	1.947	123.381
1934	590.284	9.553	599.837	1934	134.715	2.106	136.821
1935	732.454	11.502	743.956	1935	142.170	1.949	144.119
1936	874.972	13.196	888.168	1936	142.518	1.694	144.221
1937	1.002.976	15.132	1.018.108	1937	128.004	1.936	129.940
1938	1.109.677	16.541	1.126.218	1938	106.701	1.409	108.810
1939	1.130.826	17.797	1.148.659	1939	21.149	1.256	22.405

Tabel 3: aangroei van radiodistributieabonnementen¹⁰⁰

Jaar	aantal abonnees	jaarlijkse aangroei
1933	1.859	+ 1.859
1934	7.771	+ 5.912
1935	13.153	+ 5.382
1936	20.396	+ 7.243
1937	26.751	+ 6.355
1938	30.251	+ 3.500
1939	26.312	- 3.939

⁹⁹ www.mers.be (Het geld van de Omroep: 1930-1939, gebaseerd op de cijfers uit het archief van het Kijk- en luistergeld).

¹⁰⁰ www.mers.be (Het geld van de Omroep : 1930-1939, gebaseerd op de jaarverslagen van de Regie voor Telegrafien en Telefonen, Brussel, 1930-1939)

3.3.1. Het aantal betalende luisteraars op jaarbasis

Aan het einde van de jaren twintig begon de economie in Amerika te sputteren. De aardverschuiving werd in gang gezet door de Beurskrach van donderdag 24 oktober 1929, beter bekend als “*Black Thursday*”. De Belgische industrie werd tengevolge van haar eenzijdige oriëntatie op de export van basisproducten snel en hard getroffen. Overal ter wereld werd gepoogd om de crisis buiten het land te houden door protectionistische maatregelen te nemen. De Belgische radio-industrie, die toen nog eigenlijk op gang moest komen, kon plannen voor massale export dan ook wegbergen.

In de jaren dertig steeg het aantal radiotoestellen echter gestaag. De opgang was zelfs spectaculair te noemen. Toch werd de radio-elektrische nijverheid aan het begin van het decennium nog niet bij de belangrijkste industriële takken van de Belgische economie gerekend. Zo werd in “*La Belgique Centenaire*”¹⁰¹, een encyclopédie uitgegeven naar aanleiding van het honderdjarig bestaan van België in het economisch overzicht geen enkele melding gemaakt van radio-elektrische activiteiten.

Op het moment van de stichting van het N.I.R. (juni 1930) registreerde men 74.835 radiotoestellen. Het jaar werd afgesloten met een totaal van 76.872 geregistreerde radiotoestellen. Zoals hoger vermeld had die geringe toename aan het eind van het jaar te maken met de onzekerheid over de effectieve in dienst name van de openbare omroep. Het N.I.R. ging pas een maand (1 februari 1931) later dan voorzien van start.

Ondanks de wereldwijde economische crisis maakte de radio in het jaar 1931 een grote sprong voorwaarts. Men telde toen 200.534 ontvangers. De Société Belge Radio-Electrique sprak terecht van een “boom”: “*Deze plotselinge geestdrift is voorzeker te wijten aan de stichting van het N.I.R., in den loop van het jaar dertig, en aan de verspreiding der ontvangtoestellen van den anderen kant*”¹⁰². Dit ligt inderdaad voor de hand. Naast de oprichting van de openbare omroep N.I.R./N.I.R. en het ontstaan van de omroepverenigingen moet de elektrificatie van steden en gemeenten vast en zeker een stimulans geweest zijn voor de aanschaf van een radiotoestel. In maart 1929 waren reeds 2.163 van de 2.671 Belgische gemeenten aangesloten op het elektriciteitsnet¹⁰³. Daarnaast waren er ook de particuliere stations die een grote populariteit genoten (zie lokale stations). Een andere reden moet men zoeken in een prijsdaling. Radio’s waren bereikbaar voor beurzen groot en klein.

¹⁰¹ LYR R. (red.), *La Belgique Centenaire. 1830-1930.*, Les éditions Nationales, Bruxelles, 1930, 557 p.

¹⁰² SBR-RADIO, “De uitbreiding der radio in België, februari 1938”, p. 1-5

¹⁰³ LYR R., (red.) *La Belgique centenaire. 1830-1930.*, Les éditions Nationales, Bruxelles, 1930, p. 337

Naar aanleiding van het Radiosalon van Brussel in 1932 schreef la Radio-Industrie: « *des prix, nous ne dirons riens; il y a de bons appareils, même pour ceux dont la bourse a souffert de la dépression générale et chacun pourra faire son choix en toute confiance, car tout ce qui est exposé est de bonne construction* ».

In 1932 kende men een stijging met ruim 139.101 toestellen. Reeds 200.534 mensen konden zich eigenaar van een radiotoestel noemen. Het Brusselse tijdschrift La Radio-Industrie schreef in september 1932: “*Le commerce de la Radio qui avait résisté plus que tout autre, a fini par payer son tribut à la crise. Les ventes furent réduites au cours de ces derniers mois. L’été est toujours une période de calme, mais cette année, il faut y ajouter le chômage, la crise commerciale, l’instabilité politique, toutes causes de nature à prédisposer l’acheteur aux économies et à abstention de tout achat non strictement indispensable* »¹⁰⁴.

Een zeer lichte terugval in de verkoop van radiotoestellen zette zich door in 1933. Toch kende men in België nog steeds een toename van 123.381 taksbetalers. Daarmee dook men net onder de cijfers van 1931. Aan het eind van het jaar werden 463.016 aangiftes geregistreerd. Vanaf 1933 werden ook de radiodistributieabonnees in de statistieken opgenomen. Volgens de jaarverslagen van het N.I.R. waren er in 1933 slechts 1.859 abonnees. In de daaropvolgende jaren zou dit aantal wel stijgen: 7.771 (1934), 13.153 (1935), 20.396 (1936), 26.751 (1937) en 30.251 (1938). De jaarlijkse aangroei van radiodistributieabonnementen bereikte in 1937 een hoogtepunt met 7.243 aangiftes. Nadien zakte dit cijfer gestaag. In 1939 werden er voor het eerst minder abonnees geregistreerd. 3.939 personen hernieuwden hun abonnement niet en kochten naar alle waarschijnlijkheid een lampenradio. De “vrijgestelde” luisteraars werden vanaf 1930 in de cijfers opgenomen. Hun aantal steeg van een duizendtal in 1930 naar bijna 18.000 in 1939.

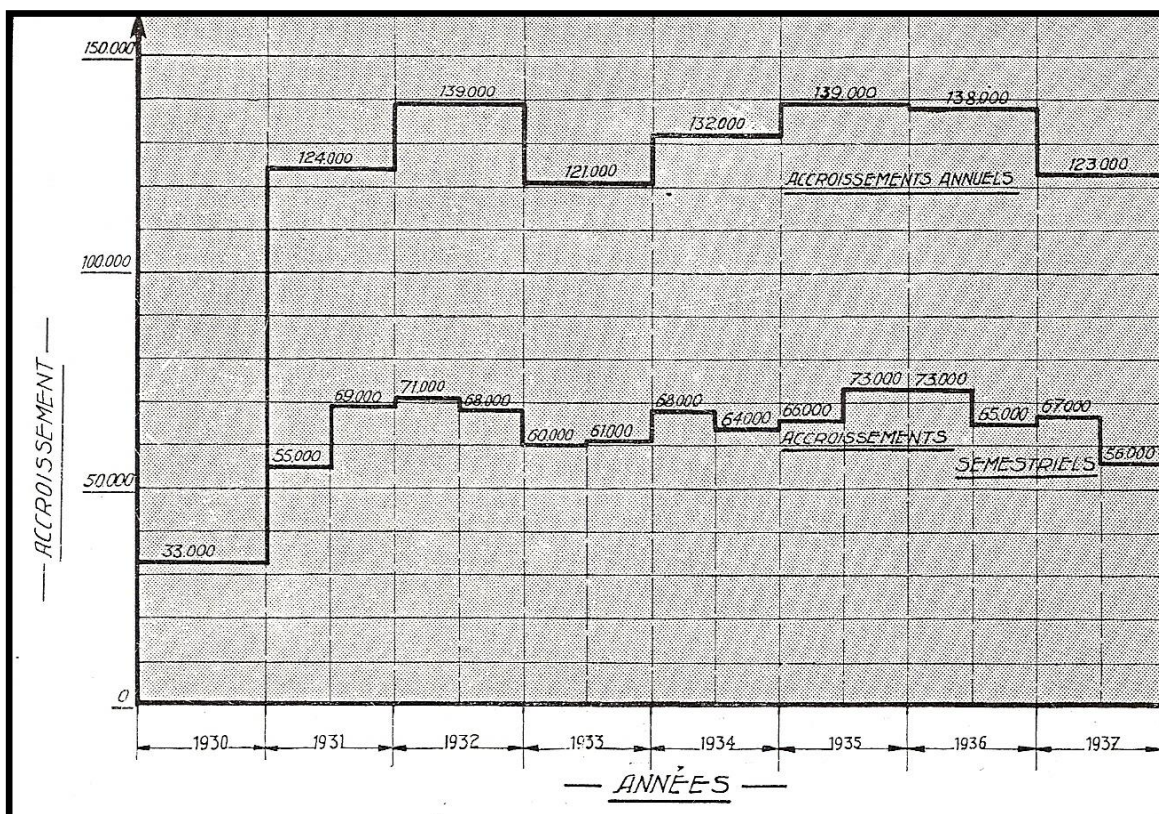
Het jaar 1934 betekende opnieuw een verbetering met een aangroei van 136.821 aangiftes. In de jaren '35 en '36 oversteeg men het niveau van 1932¹⁰⁵. In de tweede helft van 1935 en de eerste helft van 1936 werd de grootste toename tot dusver opgetekend met 73.000 radiotoestellen voor beide periodes¹⁰⁶. In 1935 vonden 114.119 ontvangers hun weg naar de huiskamers, een jaar later 144.221. Dankzij de devaluatie van de Belgische frank leek de industrie zich in deze periode te herstellen.

¹⁰⁴ La Radio-Industrie. Revue professionnelle de la T.S.F. et des industries connexes., M-J. Fitz-Patrick, Bruxelles, september 1932

¹⁰⁵ Berekeningen op basis van de jaarverslagen van het N.I.R. geven cijfers van circa 144.000 ontvangers per jaar. De société belge-radio-électrique hield het op circa 139 en 138.000. Mogelijk telde de Brusselse fabrikant de radiodistributiespeakers en de vrijgestelde luisteraars niet mee.

¹⁰⁶ SBR-Radio., februari 1938. Waarschijnlijk zonder inbegrip van de distributiespeakers.

In 1937 viel de aanwas terug tot circa 129.940 aangiftes. De terugval situeerde zich in de tweede jaarhelft en was waarschijnlijk te wijten aan de oorlogsdreiging, het toenemend protectionisme en een economische terugval. Op 31 december van datzelfde jaar werd de kaap van een miljoen toestellen overschreden. Er waren op dat moment ongeveer circa 27.000 distributiespeakers verspreid¹⁰⁷.

Aangroei van radiotoestellen van 1930 tot en met 1937. Vanaf 1931 wordt een onderscheid gemaakt tussen de eerste en tweede jaarhelft.

(SBR-RADIO, februari 1938)

In 1938 werd de internationale situatie op de spits gedreven, hetgeen ook gevolgen had voor de radiohandel- en nijverheid. *“Daaromtrent moet men zeggen dat de handelsvertraging algemeen is en de economie van al de landen verzwakt”*¹⁰⁸. De invoer van radiolampen illustreert dit. In de eerste 10 maanden van 1937 werd nog voor 25.483.000 frank aan lampen ingevoerd, terwijl dit bedrag in 1938 over dezelfde periode slechts 17.206.000 frank bedroeg. In 1938 werden nog steeds 108.810 aangiftes geregistreerd, maar in 1939 stortte de verkoop van radiotoestellen in elkaar. Er werden slechts 22.405 nieuwe ontvangers geregistreerd. Daarmee bleef men ruim onder de cijfers van 1930 (32.811).

¹⁰⁷ SBR-Radio, februari 1938

¹⁰⁸ SBR-RADIO, “De toestand van de radio in België”, december 1938, p. 2-4

Het overgrote merendeel van de ontvangers in de jaren dertig waren lampenradio's. Toch verdween de kristalontvanger niet geheel van het toneel. In 1930 werden er 2.677 geregistreerd. In de eerste helft van de dertiger jaren ontwikkelde hun aantal zich als volgt: 4.529 (1931), 7.342 (1932), 7.849 (1933), 7.011 (1934) en 5.378 (1935). Na 1935 werd hun aandeel steeds kleiner¹⁰⁹.

De S.B.R. verschaftte in februari 1938 statistieken voor de halfjaarlijkse aangroei tussen 1930 en 1937. Ze tonen de - ruim afgeronde aangroei - van het aantal radiotoestellen zonder de radiodistributieabonnees, een vorm van radiodiffusie waar ze heftig tegenstander van was.

3.3.2. Piekmomenten in de radioverkoop

Radiotoestellen werden lange tijd beschouwd als “seizoensartikelen”: *“Une industrie saisonnière, qui cesse quasiment toute activité pendant quatre ou cinq mois de l’année est mal équilibrée, et fonctionne dans des conditions anti-économiques. C’est le cas pour la radio où, dès la fin janvier, les chaînes commencent à travailler au ralenti; en mars une grande partie du personnel est licencié. A partir de janvier, les commandes de la saison étant livrés, les fabricants d’accessoires, de blindages, de châssis, de meubles, sont sans travail. Ils doivent attendre le prochain salon”*¹¹⁰. Het jaarlijkse radiosalon was meestal het startsein van de activiteiten.

De S.B.R. schreef in 1938 dat er sinds vele jaren een misvatting heerste over het seizoen waarin er doorgaans het meeste radio's verkocht werden: *“namelijk dat de particulieren zich vooral een ontvangsttoestel aanschaffen in den herfst”*¹¹¹. Als men de maandelijksse aanwas van 1935-1937 onder de loep neemt, dan blijkt dat, ondanks het ontbreken van cijfermateriaal voor het eerste trimester, de verkoop van radio's in de zomermaanden terugliep. Logisch ook want het leven verplaatste zich vanaf dat moment meer naar buiten. In de wintermaanden was de radio hét middel bij uitstek om de korte dagen en lange koude avonden te overbruggen. In de jaren dertig was de radio dan ook een medium waar het ganse gezin zich rond schaarde. Algemeen kan men stellen dat vooral in de eerste jaarhelft (jan.- jun.) de meeste toestellen verkocht werden, al waren de verschillen met de tweede jaarhelft (juli. - dec.) minimaal of wisselend. Omstreeks 1936 was het luisteren naar de

¹⁰⁹ Jaarverslagen van het N.I.R., 1931-1938, diverse bijlagen.

¹¹⁰ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Independante De La T.S.F, la Télévision et Des Industries Connexes, La Radio n'est plus une industrie saisonnière, janvier 1936, p. 15

¹¹¹ SBR-RADIO, De uitbreiding der radio in België, februari 1938, p. 5

radio dusdanig veralgemeend: *“il est certain qu’il y a cinq ou six ans le public s’intéressait moins à la radio pendant les mois d’été, mais qui affirmera qu’aujourd’hui on écoute moins en juin et juillet que pendant les autres mois de l’année”*¹¹². Er gingen stemmen op om het salon te verplaatsen naar de maand mei of juni. In de tweede helft van de jaren dertig was het dode seizoen zo goed als onbestaande.

Boven: de overweldigende ontvangst van de nationale wielploeg op het Fontainasplein te Brussel in 1935. Romain Maes won die ronde, Félicien Vervaeke, een andere Belg, werd derde. De zwarte wagen is een versterkerwagen van de Société Belge Radio-Électrique.

(SBR-RADIO, publiciteit, augustus 1935)

Ook belangrijke gebeurtenissen en evenementen stuwden de verkoop van radio's de hoogte in. In juli 1935 ontving de Société Belge Radio-Électrique een brief met een belangrijke bestelling van een kleinhandelaar. Acht dagen later volgde een bestelling van dezelfde omvang en nog eens vijf dagen later een dubbel zo grote. Een afgevaardigde van de S.B.R begaf zich naar de handelaar en voor zijn venster verdrongen zich een vijftigtal mensen. Van 4 tot 28 juli 1935 had de handelaar de rangschikking van de renners uit de Ronde van Frankrijk voor de étalage geplakt. De resultaten had hij dagelijks via de radio vernomen. In dat jaar was de Belgische ploeg zeer succesvol. Romain Maes won, Félicien Vervaecke werd derde¹¹³.

¹¹² La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, la Télévision et Des Industries Connexes, La Radio n'est plus une industrie saisonnière, janvier 1936, p. 15

¹¹³ SBR-RADIO, "Kleine oorzaken, grote gevolgen", augustus 1935, p. 12

Wanneer de economische toestand en het (internationaal) politiek klimaat verslechterde, dan had dit ook zijn gevolgen voor de radioverkoop. Toch bleef de verkoop tot eind 1938 vrij stabiel.

3.3.3. Publiciteit en reclamestunts

In het interbellum was sport en sportbeleving uitgegroeid tot een massabeleven. Vooral het weg- en pistewielrennen en voetbal werden bijzonder populair. Rechtstreekse uitzendingen brachten vanaf het begin van de jaren dertig diverse nationale en internationale wedstrijden in de huiskamers. Sportmanifestaties zoals voetbal- en wielervedstrijden waren voor fabrikanten en ondernemers de ideale gelegenheden om de naambekendheid te vergroten. In de populaire sportpaleizen was de houten piste en de reling vaak beschilderd met publiciteit van sigarettenmerken zoals Belga. Anderen sponsorden rijders of een wielervedploeg. Ook fabrikanten van radio-elektrische producten was dit niet ontgaan. Zo leverde de Société Belge Radio-électrique vooral versterkers en luidsprekers (Public Address systemen) voor de omroep van boodschappen en commentaar in voetbalstadia en tijdens wielervedstrijden. In laatstgenoemde evenement werden zelfs auto's voorzien van een versterkingsinstallatie. SBR richtte sinds 1934 zelf een officiële wielervedstrijd in voor onafhankelijke rijders. De organisatie was in handen van S.B.R.-SPORTS, *Club affilié de La Ligue Vélocipédique Belge* of een andere club. Aan de aankomst werden de toeschouwers in afwachting van de eindsprint of het binnenrijden van een eenzame overwinnaar stevast vermaakt met concertmuziek. Daarnaast verzorgde de Brusselse fabriek het versterkingsmateriaal voor het parlement, schepen, kerken, radiostations, etc. Deze realisaties werden stevast onder referenties in het eigen blad opgenomen.

Een ander voorbeeld van stuntreclame was de openbare verbranding van radiotoestellen. Zo startte Philips Radio Belge in 1931 een actie waarbij afgeschreven of verouderde radiotoestellen van om het even welk merk of oorsprong konden ingeruild worden. Bij de aankoop van een Philips werd dan een korting van 500 frank verleend. Grootschalige kortingen werden dan weer toegestaan bij einde reeksmodellen die zich ten gevolge van overproductie in de magazijnen hadden opgestapeld.

In de jaren dertig groeide het wielrennen uit tot een ware volkssport die massa's mensen op de been bracht. Dit was de Société Belge Radio-Electrique niet ontgaan. De belangrijkste Belgische radiofabrikant had zelfs een eigen grote prijs voor onafhankelijke rijders.

(RADIO-SBR, 1936)

Naast sponsoring van sportwedstrijden en manifestaties dienden de radio-elektrische fabrikanten in de jaren dertig voortdurend propaganda - toen was dit nog geen woord met een negatieve connotatie - te voeren voor hun producten. De dagbladpers en tijdschriften (programmabladen, technische revues, weekbladen, etc.) waren naast de verspreiding van

catalogi daar het ideale forum voor. De grotere fabrikanten dienden de (potentiële) klanten er vooral aan te herinneren hoe men een radiotoestel moest onderhouden. Versleten onderdelen zoals lampen en condensatoren konden de ontvangst ernstig verstoren of vervormen.

La Générale Belge de Radiophonie ontwikkelde zich van importeur naar fabrikant. Aanvankelijk vervaardigde men Schaub radio's in licentie. Vanaf 1934 bracht men eigen toestellen op de markt onder de naam G.B.

(La Radio-Industrie, 1934)

Daarnaast was het van groot belang om weerwoord te bieden aan de vele misbruiken waarmee de radiohandel in de dertiger jaren werd geconfronteerd. Veel handelaars verkochten radiotoestellen onder de prijzen die door de fabrikant bepaald waren of adverteerden op eigen houtje met valse informatie. In veel gevallen liet de dienst na verkoop bij veel onbekwame verkopers te wensen over. Fabrikanten als Philips en S.B.R. bouwden dan ook netwerken uit van officiële verdelers om erover te waken dat er correct gehandeld werd en de reputatie van de producten niet werd geschaad. In de crisisjaren werd ook steeds meer - onder invloed van het economisch protectionisme

- aangespoord om Belgisch te kopen. Fabrikanten stelden steeds meer in het werk om te kunnen uitpakken met 100% Belgische producten - zowel verbruiks- als gebruiksgoederen - die vervaardigd waren met uitsluitend Belgisch kapitaal en Belgisch personeel.

Over deze ontwikkelingen en problematiek wordt uitvoerig uitgewijd in het onderdeel *“De gevolgen van de crisis voor de radio-elektrische nijverheid”*.

3.3.4. Geografische verspreiding van radiotoestellen in België

De Société Belge Radio-électrique schreef in mei 1937 : *« Er bestaan in België nog streken welke tot nog toe tamelijk weinig werden uitgebaat en bijgevolg voor de radio-elektrische nijverheid zeer verheugende zichteinders openen »*. Radio was een fenomeen dat zich vooral in de steden en geïndustrialiseerde centra verspreidde omdat daar de meeste mensen op het lichtnet waren aangesloten. Afgelegen en landelijke gebieden beschikten veel minder over deze luxe. Een batterijontvanger kon echter uitkomst bieden.

De S.B.R. vergeleek in datzelfde jaar de officiële cijfers van de landelijke verspreiding van radiotoestellen van 30.06.1935 met die van 31.12.1936, een periode van 18 maanden. De provincie luik telde de grootste luisterdichtheid (135 toestellen op 1.000 inwoners) gevolgd door Brabant (127), Henegouwen (124), Antwerpen (115) en Namen (110). De overige provincies lieten een veel lagere luisterdichtheid optekenen: West-Vlaanderen (82), Oost-Vlaanderen (80), Luxemburg (70) en Limburg (63). In laatstgenoemde provincie was de radio aldus het minst verspreid. Dit was hoofdzakelijk te wijten aan het landelijke karakter en het ontbreken van een regionale zender. Radio Loksbergen kwam er pas in 1937. De overige provincies beschikten toen vrijwel allemaal over regionale zenders. Ook Oost- en West-Vlaanderen hinkten achterop. De top 20 van de arrondissementen inzake luisterdichtheid zag er eind 1936 als volgt uit: Luik (150), Brussel (140), Charleroi (139), Antwerpen (136), Thuin (128), Verviers en Namen (124), Soignies (122), Bergen (120), Nijvel (117), Doornik (115), Oostende (112), Hoei (108), Gent (107), Kortrijk (104), Phillipeville (99), Aarlen (96), Mechelen (95), Ath (93), Veurne (87), en Dinant, Brugge en Leuven (83). De arrondissementen met de laagste luisterdichtheid waren Diksmuide (38), Tielt (41), Bastenaken (55), Dendermonde (57), Tongeren (58) en Maaseik (59). In de opgegeven periode was de procentuele aangroei van radiotoestellen evenwel het grootst in de provincies Luxemburg (51%), West-Vlaanderen (49%), Oost-Vlaanderen (46%) en Limburg (41%), wat er op wijst dat in de meer agrarische gebieden de radio aan een opmars bezig was. In de grote steden en industriecentra steeg de aangroei nog steeds, maar beduidend lager. Namen boekte 36 % winst, Henegouwen 34%, Brabant 30%, Antwerpen 29% en Luik 27%. Tussen 1.7.1937 en 30.6.1938 werd de verkoop geremd. De grootste groei greep plaats in de provincies Limburg (23%), Luxemburg (21%), West-Vlaanderen (15%) en Oost-Vlaanderen (14%). Luik en Namen hielden nu weer gelijke tred met laatstgenoemde provincie. Brabant en Antwerpen strandden op 11 % winst. Vlaanderen maakte langzaam terrein op Wallonië goed, maar het Franstalig landsgedeelte met uitzondering van Luxemburg liet de hoogste cijfers inzake luisterdichtheid optekenen¹¹⁴.

Vlaanderen vertoonde aldus een achterstand op de rest van het land. Dit had meerdere oorzaken. De Franstalige signatuur van de omroepstations in de jaren twintig had veel Vlamingen ervan weerhouden om over te gaan tot de aanschaf van een (duur) toestel. Een ander punt vormde elektrificatie van steden en gemeenten waarbij Vlaanderen achterop liep: *“l’électrification des Flandres ou le coefficient de sans-filistes, par rapport à la popu-*

¹¹⁴ SBR-RADIO, “De toestand van de radio in België, december 1938

*lation est moindre que partout ailleurs, amènera aussi un nouveau contingent de clients »*¹¹⁵. Bovendien lagen de lonen er ook lager dan in het Zuiden van het land¹¹⁶. Tenslotte was het fenomeen omroep ook in de jaren dertig een doorslaggevende factor. De luisteraars konden afstemmen op de nationale, lokale en internationale zenders. Een belangrijke impuls om over te gaan tot de aanschaf van een toestel was een verbetering van de uitzendingen, zowel technisch als inhoudelijk en het feit dat men binnen de afzienbare tijd de ganse dag kon luisteren naar programma's van diverse aard. "*Chaque jour, les émissions s'améliorent, deviennent plus attrayantes et bientôt, comme en Hollande, par exemple, les stations belges travailleront tout la journée »*¹¹⁷, aldus La Radio-industrie. Echter, na 1930 telde Wallonië en Brussel 12 lokale radiostations¹¹⁸ terwijl er in Vlaanderen slechts 4 actief waren. Ze werden, in vergelijking met de nationale omroep, gekenmerkt door de relatieve sterkte van het populaire en lichtere programma-aanbod¹¹⁹. Naarmate het decennium vorderde maakte Vlaanderen zijn achterstand inzake radiobezit wel langzaam goed. Ook op het economische vlak was dit het geval. Voor het jaar 1939 is een gewestelijke verdeling bekend van 1.112.962 radiotoestellen waarvoor taks betaald werd: Wallonië (458.124 of 40%), Brussel (209.869 of 19%) en Vlaanderen (444.969 of 41%)¹²⁰.

¹¹⁵ La Radio-Industrie. Revue professionnelle de la T.S.F. et des industries connexes., M-J. Fitz-Patrick, Bruxelles, september 1932

¹¹⁶ VERAGHTERT K., De industriële ontwikkeling. De periode 1914-1947. in: De industrie in België. Twee eeuwen ontwikkeling 1780-1980., Gemeentekrediet, Brussel, 1981, pp. 182-184

¹¹⁷ La Radio-Industrie. Revue professionnelle de la T.S.F. et des industries connexes., M-J. Fitz-Patrick, Bruxelles, september 1932

¹¹⁸ Wallonië : Radio Liège (Luik), Radio Cointe (Micheroux), Radio Seraing (Plainevaux), Liège Expérimental (Beaufays), Radio Verviers (Verviers), Radio Ottomont (Andrimont), Radio Ardennes (Libramont), Radio Châtelineau (Châtelineau), Radio Wallonie (Vellereille). Brussel : Radio-Conférences (Meise), Radio Schaerbeek (Kraainem). Vlaanderen : Radio Antwerpen (Hove), West-Vlaamse Radio-omroep (Vichte), Vlaamse Omroep Limburg (Loksbergen).

¹¹⁹ www.mers.be (Het geld van de omroep. 1930-1939, Gewestelijke verdeling van het radiobezit)

¹²⁰ Op. Cit. www.mers.be (Het geld van de omroep. 1930-1939, Gewestelijke verdeling van het radiobezit)

Aangroei van radiotoestellen per arrondissement en provincie tussen 30.06.1935 en 31-12-1936

ARRONDISSEMENT	Nombre de récepteurs au 31-12-36	Récepteurs par millier d'habitants	Gain en % par rapport au 30-6-35	ARRONDISSEMENT	Nombre de récepteurs au 31-12-36	Récepteurs par millier d'habitants	Gain en % par rapport au 30-6-35
Anvers	103.081	136	27	Soignies	20.659	122	32
Malines	22.459	95	63	Thuin	17.910	128	36
Turnhout	12.970	62	35	Tournai	18.085	115	42
Province d'Anvers	138.510	115	29	Hainaut	159.327	124	34
Bruxelles	171.762	140	30	Hasselt	12.871	73	35
Louvain	24.321	83	29	Maeseyck	4.884	59	64
Nivelles	21.222	117	30	Tongres	7.103	58	39
Brabant	217.305	127	30	Limbours	24.858	63	41
Bruges	14.927	83	39	Huy	10.533	108	33
Dixmude	1.745	38	42	Liège	85.436	150	25
Ypres	7.741	64	46	Verviers	30.331	124	27
Courtrai	25.976	104	58	Waremm	4.727	67	36
Ostende	11.388	112	54	Province de Liège	131.027	135	27
Roulers	7.602	61	39	Namur	26.388	124	33
Thielt	2.854	41	52	Dinant	7.290	83	41
Furnes	3.552	87	44	Philippeville	5.737	99	41
Flandre Occidentale	75.785	82	49	Province de Namur	39.415	110	36
Alost	14.555	64	48	Arlon	4.003	96	68
Audenaerde	7.387	65	50	Bastogne	2.168	55	50
Termonde	8.603	58	44	Marche	2.683	63	44
Eecloo	4.790	70	38	Virton	3.112	76	51
Gand	45.897	107	47	Neufchâteau	3.370	60	39
Saint-Nicolas	11.737	67	37	Luxembourg	15.336	70	51
Flandre Orientale	92.969	80	46	=====	=====	=====	=====
Ath	7.669	93	43	ENSEMBLE DU PAYS	894.732	108	34
Charleroi	62.969	139	31				
Mons	32.035	121	37				

(SBR RADIO, mei 1937)

Aangroei van radiotoestellen per arrondissement en provincie tussen 31-12-1936 en 30.6.1937 (halfjaarlijkse telling)

ARRONDISSEMENT	Nombre de récepteurs au 30-6-37	Récepteurs par millier d'habitants	Gain en % par rapport au 31-12-36	ARRONDISSEMENT	Nombre de récepteurs au 30-6-37	Récepteurs par millier d'habitants	Gain en % par rapport au 31-12-36
Bruxelles	185.148	151	7	Ath	8.689	106	14
Louvain	25.757	88	6	Charleroi	66.724	148	6
Nivelles	23.216	129	10	Mons	34.750	132	9
Province du Brabant	234.121	137	8	Soignies	22.405	132	9
Anvers	108.590	143	5	Thuin	19.089	135	5
Malines	23.442	99	4	Tournai	19.632	125	8
Turnhout	14.054	67	7	Prov. du Hainaut	171.289	133	7
Province d'Anvers	146.086	122	6	Huy	11.301	117	8
Bruges	15.912	89	7	Liège	90.505	159	6
Dixmude	1.972	42	10	Verviers	32.112	131	6
Ypres	8.830	73	14	Waremme	5.201	74	10
Courtrai	29.101	116	11	Province de Liège	139.119	143	6
Ostende	11.289	111	—	Dinant	7.959	90	9
Roulers	8.544	69	13	Namur	27.882	130	5
Thielt	3.246	47	14	Philippeville	6.273	108	9
Furnes	3.865	95	9	Province de Namur	42.114	118	7
Flandre Occidentale	82.759	90	10	Arlon	4.022	96	—
Alost	16.321	72	12	Bastogne	2.470	63	15
Audenaerde	8.288	73	12	Marche	2.999	71	13
Termonde	9.566	64	10	Virton	3.529	86	13
Eecloo	5.324	78	11	Neufchâteau	3.856	69	15
Gand	46.238	108	1	Luxembourg	16.876	77	10
Saint-Nicolas	12.860	74	10	ROYAUME	957.473	116	7,4
Flandre Orientale	98.597	86	7				
Hasselt	14.079	79	10				
Tongres	7.733	63	9				
Maeseyck	4.700	67	2				
Province de Limbourg	26.512	67	6				

(SBR-RADIO, november 1938)

Aangroei van radiotoestellen per arrondissement en provincie tussen 1-7-1937 en 30-6-1938 (periode van 12 maanden).

ARRONDISSEMENT ARRONDISSEMENT	Nombre de récepteurs au <i>Getal</i> ontvangers den 1-7-1937	Nombre de récepteurs au <i>Getal</i> ontvangers den 30-6-1938	Gain en <i>Aanwinst</i> in %	Récepteurs par millier d'habitants au <i>Toestellen per</i> duizend inwo- ners den 30-6-1938
Bruxelles— <i>Brussel</i>	185.148	205.140	8	166
Louvain— <i>Leuven</i>	25.757	29.188	17	106
Nivelles— <i>Nijvel</i>	23.216	26.512	12	147
PROVINCE DU BRABANT <i>PROVINCIE BRABANT</i>	234.121	260.840	11	152
Anvers— <i>Antwerpen</i>	108.590	118.823	9	156
Malines— <i>Mechelen</i>	23.442	26.455	13	112
Turnhout— <i>Turnhout</i>	14.054	16.482	17	78
PROVINCE D'ANVERS <i>PROVINCIE ANTWERPEN</i>	146.086	161.760	11	136
Bruges— <i>Brugge</i>	15.912	18.387	15	104
Dixmude— <i>Diksmuide</i>	1.972	2.486	25	52
Ypres— <i>Yper</i>	8.830	10.433	18	86
Courtrai— <i>Kortrijk</i>	29.101	33.088	14	136
Ostende— <i>Oostende</i>	11.289	12.839	14	128
Roulers— <i>Roeselaere</i>	8.544	9.946	16	80
Thielt— <i>Thielt</i>	3.246	3.759	15	55
Furnes— <i>Veurne</i>	3.865	4.242	10	104
FLANDRE OCCIDENTALE <i>WEST-VLAANDEREN</i>	82.759	95.180	15	104
Alost— <i>Aalst</i>	16.321	18.778	15	83
Audenaerde— <i>Oudenaerde</i>	8.288	9.459	15	84
Termonde— <i>Dendermonde</i>	9.566	11.421	20	76
Eecloo— <i>Eecloo</i>	5.324	6.060	13	89
Gand— <i>Gent</i>	46.238	51.989	12	124
SaintNicolas— <i>Sint-Niklaas</i>	12.860	15.024	18	87
FLANDRE ORIENTALE <i>OOST-VLAANDEREN</i>	98.597	112.731	14	98
Hasselt— <i>Hasselt</i>	14.079	16.989	21	95
Tongres— <i>Tongeren</i>	7.733	7.500	—2	61
Maesevick— <i>Maesevick</i>	4.700	5.889	25	84
PROVINCE DE LIMBOURG <i>PROVINCIE LIMBURG</i>	26.512	32.378	23	82
Ath— <i>Ath</i>	8.689	9.884	14	120
Charleroi— <i>Charleroi</i>	66.724	75.264	13	168
Mons— <i>Bergen</i>	34.750	39.153	12	148
Soignies— <i>Zinnik</i>	22.405	25.062	12	149
Thuin— <i>Thuin</i>	16.089	20.989	10	149
Tournai— <i>Doornijk</i>	19.632	21.783	11	139
PROVINCE DU HAINAUT <i>PROVINCIE HENEGOUWEN</i>	171.289	192.132	12	149
Huy— <i>Hoei</i>	11.301	13.152	16	136
Liège— <i>Luik</i>	90.505	102.461	13	180
Verviers— <i>Verviers</i>	32.112	36.264	12	147
Waremmé— <i>Borgworm</i>	5.201	6.227	20	89
PROVINCE DE LIEGE <i>PROVINCIE LUIK</i>	139.119	158.104	14	163
Dinant— <i>Dinant</i>	7.959	9.256	16	104
Namur— <i>Namen</i>	27.882	31.547	14	148
Philippeville— <i>Philippeville</i>	6.273	7.050	13	122
PROVINCE DE NAMUR <i>PROVINCIE NAMEN</i>	42.114	47.853	14	134
Arlon— <i>Aarlen</i>	4.022	4.662	15	110
Bastogne— <i>Bastenaken</i>	2.470	2.997	20	76
Marche— <i>Marche</i>	2.999	3.522	14	81
Virton— <i>Virton</i>	3.529	4.203	20	103
Neufchâteau— <i>Neufchâteau</i>	3.856	4.838	26	87
PROVINCE DU LUXEMBOURG <i>PROVINCIE LUXEMBURG</i>	16.876	20.222	21	94
ROYAUME-RIJK	957.473	1.081.205	13	131

(SBR-RADIO, december 1938)

4. Algemene impressie van de radio-elektrische nijverheid: de overgang naar de dertiger jaren.

Bij het verschijnen van de eerste radiotoestellen in de vroege jaren twintig bestond er nog geen echt onderscheid tussen fabrikant en verkoper. De productie en verkoop was nog vrij beperkt waardoor beide aspecten in handen waren van één en dezelfde persoon. Ingenieurs-constructeurs of elektriciens bouwden radiotoestellen, verkochten onderdelen of verdeelden toestellen van buitenlandse oorsprong. Amateurs bouwden en verkochten eigenhandig en naar eigen inzicht toestellen en apparatuur. Dat deze voortbrengselen niet altijd feilloos werkten was alom bekend: *“la mise au marché d’appareils par des constructeurs non outillés, n’ayant pas le loisir de mettre au point les postes qu’ils construisaient, ni d’étudier convenablement les pièces détachées entrant dans leur composition, et amena fatalement cette médiocrité à laquelle la T.S.F. a dû la mauvaise réputation dont elle souffre toujours encore »*¹²¹.

De amateurs, waarvan velen zelfs geen elektriciens waren, wisten in bepaalde winkels kortingen te verkrijgen en bouwden toestellen op basis van verouderde schema’s met twijfelachtig materiaal. Doordat ze geen grote algemene kosten hadden en niet dienden te investeren in gebouwen, machines of publiciteit kon men toestellen aan de man brengen die onder de prijs lagen. Op deze wijze ondermijnden ze de reguliere handel: *“ces soi-disants amateurs se mirent à brader les prix afin d’enlever au commerçant régulier des commandes »*¹²². Het grote publiek, onvertrouwd met de principes van de radio-elektriciteit, bleef echter grotendeels verstoken van het nieuwe medium. De bouw, de verkoop en de koop van een radiotoestel vereiste toen nog aanzienlijke kennis. Echter, door hun handelwijze straften tal van knutselaars zichzelf. Hun cliënteel, die het betreurden vertrouwen te hebben gesteld, maakten enkel negatieve publiciteit.

In de periode 1926-1929 zette zich in de radio-elektrische nijverheid langzamerhand een schaalvergroting, specialisering en rationalisering door. Fabrieksradio’s, in serie vervaardigd, werden steeds meer de norm. Ze waren betrouwbaarder en gebruiksvriendelijker. Het amateurisme maakte langzamerhand plaats voor een professionelere aanpak. M. De Brauwère, een ingenieur, schreef in oktober 1929: *“ce ne fut qu’une fois que de grandes usines se spécialisèrent dans les recherches et la mise au point des pièces détachées et des*

¹²¹ La Radio-Industrie. Revue professionnelle de La T.S.F. Octobre 1929, p. 18

¹²² La Radio-Industrie. Revue professionnelle de La T.S.F. Octobre 1929, p. 19

*schémas, que sortirent des appareils capables de faire oublier au public la mauvaise impression que l'anarchie du début lui avait causée. Le matériel sérieux doit fatalement, malgré un prix élevé, tuer le bricolage et l'amateurisme commercial, deux facteurs les plus néfastes que connut l'organisation du commerce de la radiophonie »*¹²³. Na een nieuwe vulgarisatiegolf in de jaren dertig zou het probleem van de onbekwame bouwer-verkoper echter opnieuw hevig de kop opsteken (zie verkoopsmoeilijkheden).

Aan de vooravond van de mondiale crisis leek het erop dat de industrie en handel in radiotoestellen levensvatbaar genoeg waren om een grote schare van handelaars en personeel in een broodwinning te voorzien en werk te verschaffen aan aanverwante bedrijfstakken zoals meubelbedrijven, firma's gespecialiseerd in elektrische bedrading, publicitair drukwerk, grammofoonplaten en precisiemotoren. In de Verenigde Staten van Amerika was de "speeltijd" al geruime tijd over. In deze industriële grootmacht nam de radio-elektrische nijverheid met circa 8.800.000 klanten reeds de vijfde plaats in¹²⁴. Ook in België was het medium radio in 1929 aan een opmars bezig: *"les émissions s'organisent, leur qualité s'étant améliorée en même temps que celle des réceptions, nous voyons dans notre propre pays une extension considérable à son tour »* [...] ¹²⁵. In België zou, zoals hoger reeds vermeld, de stichting en de indienststelling van het N.I.R. het startsein van de "radio-days" inluiden.

Het verschijnen van gebruiksvriendelijke én vooral "goedkopere" toestellen zou ook de gereserveerdheid van het grote publiek doen smelten als sneeuw voor de zon. Iedereen leek wel een graantje te willen meepikken van de doorbraak en opgang van het medium. Er ontstonden steeds meer bedrijven die omroepontvangers in serieproductie vervaardigden of assembleerden. Voorheen was de assemblage of de bouw van radiotoestellen hoofdzakelijk ambachtelijk, waarbij de onderdelen afkomstig waren van diverse fabrikanten. Vaak nam een fabrikant of amateur een meubelmaker onder de arm om de behuizing te verzorgen. De Brusselse firma **Comblin Frères en Devos** stond ervoor bekend *"meubles pour réception de T.S.F."* te vervaardigen.

De markt was in de vroege jaren dertig nog verre van verzadigd. In de loop van de jaren dertig zouden steeds meer gezinnen radiobezitters worden. La Radio-industrie schatte het potentieel in 1932 op twee miljoen Belgische gezinnen. Velen bezaten toen reeds een kristalontvanger die vervangen kon worden door een lampenradio: *"dans ce nombre,*

¹²³ La Radio-Industrie. Revue professionnelle de La T.S.F. Octobre 1929, p. 19

¹²⁴ La Radio-Industrie. Revue professionnelle de La T.S.F. Octobre 1929, p. 18

¹²⁵ La Radio-Industrie. Revue professionnelle de La T.S.F. Octobre 1929, p. 18

beaucoup possèdent des appareils déjà vieux, dont nombre de récepteurs à galène et qui sont tous appelés à être remodelés ou remplacés ». Naar gewoonte leefde de belangstelling voor de radio in de wintermaanden opnieuw op.

Aan het begin van de jaren dertig was het grote publiek verre van onwetend inzake het medium. Bij de aanschaf van een toestel informeerde men zich, ging men te rade bij kennissen en vrienden en vergeleek men prijzen en rendement. Radio's waren immers nog steeds relatief duur. Daarnaast was de kwaliteit van de ontvangers sterk verbeterd: *“la fabrication a fait des progrès immenses et la qualité est en rapport avec le prix demandé”*¹²⁶. Men raadde vooral de aanschaf van een bekend merk bij een betrouwbare verkoper aan. Immers, het risico op storingen en defecten werd aanzienlijk gereduceerd en een snelle service was gegarandeerd: *« s'il a [l'acheteur] la bonne idée de choisir une marque connue et de s'adresser à un revendeur sérieux, tenant à conserver sa clientèle, les pannes qu'il pourrait avoir seront de courte durée et n'auront pas pour effet de faire un grand trou dans sa bourse. L'époque du « coup de fusil » est passée, et c'est tant mieux pour la radio »*¹²⁷.

In de crisisjaren zette zich een standaardisering en uniformering van de productie door die hoofdzakelijk door de grotere ondernemingen werd doorgevoerd. In België waren dat onder meer de **S.B.R.** (1922-, Bel.), **Philips Radio Belge** (1925-, Ned.) **Novak** (1929-, Bel.), **Loewe** (1930-, Dui.), **Radio R.R.** (1930-, Bel.), **Siera** (1932-, Bel.) **Alfa-Radio** (1934-, Bel.), **Erres** (1934-, Ned.), **Stern & Stern** (1939-, Zwe.). Daarnaast waren ook Duitse en Amerikaanse ondernemingen actief op Belgische bodem. In die jaren werden ook talloze radiodistributiebedrijven of centrales gesticht die via draad muziek in de huiskamers brachten. Nederland verwierf reeds in de jaren twintig een opmerkelijke voor-sprong op België inzake radio-elektrische productie. Uit het *“Vademecum voor de radio-handel”* van 1929 bleken in Amsterdam alleen circa 700 ondernemingen actief te zijn die zich bezig hielden met het medium radio. Daarnaast produceerden 219 Nederlandse bedrijven hun eigen radiomerk.

Ondanks de crisis maakte de radio-elektrische nijverheid grote opgang. Toch ontsnapte ook zij niet aan de ontwrichtende gevolgen ervan. In de loop van de jaren dertig werden met de regelmaat van de klok ondernemingen opgericht, maar talloze konden zich niet handhaven. Zo ging S.I.C.E.R. in 1933 reeds voor de bijl, anderen hielden het nog geen

¹²⁶ La Radio-Industrie. Revue professionnelle de la T.S.F. et des industries connexes., M-J. Fitz-Patrick, Bruxelles, september 1932

¹²⁷ La Radio-Industrie. Revue professionnelle de la T.S.F. et des industries connexes., M-J. Fitz-Patrick, Bruxelles, september 1932

jaar vol. Vooral de één en tweemansbedrijfjes werden slachtoffer van de noodzakelijke uitzuivering. De bekendste radio-elektrische ondernemingen wisten zich te handhaven. Vooral de protectionistische maatregelen die door de Europese landen werden genomen verhinderden de groei van de bedrijvigheden: export en aantrekking van buitenlandse firma's.

De groei van de radio-elektrische nijverheid - waarbij hoofdzakelijk de productie van omroepontvangers en zenders wordt bedoeld - was drieledig: enerzijds groeide ze uit bedrijven die reeds elektrisch materiaal zoals gloeilampen, telefonisch of radiotelegrafische toestellen en onderdelen produceerden, anderzijds werden nieuwe firma's opgericht die hoofdzakelijk omroepontvangers en onderdelen gingen produceren. Nog een ander fenomeen was de uitbreiding van een agentschap (importeur van buitenlandse merken of procédés) of een handel in radio-elektrisch materiaal naar een assemblage- en uiteindelijk productie-eenheid (v.b. Barco (1933-1938)/Cobar (1934-), G.B. Radio). De onderdelen werden dan her en der aangekocht, in bouwpakket aangeboden of in een eigen, meestal uitbesteede kast gemonteerd. Niet zelden knutselden amateurs op basis van een bouwpakket, een schema uit een radio-elektrisch tijdschrift of in clubverband zelf toestellen in elkaar. Het gebeurde ook dat deze knutselaars, die vaak elektriciens, ingenieurs of autodidacten waren, op individuele basis, maar meestal in duo, zelf op bescheiden schaal radiotoestellen begonnen te assembleren. Enkele van deze initiatieven kenden succes en groeiden door (v.b. Barco, Novera) maar anderen waren te optimistisch geweest en verdwenen na amper een (paar) jaar in bedrijf te zijn geweest. Meestal was dit het gevolg van een gebrek aan kunde en ervaring, zowel op technisch als zakelijk vlak. Om radio's te kunnen produceren diende men overigens licentierechten te betalen aan de houders van uitvinderbrevetten die meestal in handen waren van de grote ondernemingen. Dit verhinderde vaak een concurrentiële positie. Daarnaast werd vaak gewaarschuwd voor die kleine constructeurs wiens producten in vergelijking met die van de grote merken vaak van mindere kwaliteit waren. De crisis die de jaren dertig in zijn greep hield bewerkstelligde uiteindelijk een uitzuivering van de weinig slagvaardige ondernemingen.

De meeste bedrijven namen de vorm aan van een coöperatieve, samenwerkende maatschappij, personenvennootschap met beperkte aansprakelijkheid of een naamloze vennootschap. Ze werden gesticht door ingenieurs, boekhouders, renteniers, handelaars, industrielen en academici. Het was hoofdzakelijk een mannenwereld, maar het gebeurde niet zelden dat er aandelen op naam van de echtgenote van één der oprichters stond. Een naamloze vennootschap diende uit minstens 7 geassocieerden te bestaan. Meestal waren de oprichters

familieleden of kennissen, maar tal van ondernemingen kenden een buitenlandse kapitaals-inbreng. Vooral bij de stichting van radiodistributiebedrijven waren nogal wat Nederlanders betrokken. Dit hoeft niet te verbazen; in Nederland had dit principe in de vroege jaren twintig al een hoge vlucht genomen.

In de jaren twintig waren radiotoestellen voor een groot stuk opgebouwd uit onderdelen afkomstig van diverse firma's en constructeurs. De crisis en de daaropvolgende protectionistische maatregelen zetten de fabrikanten ertoe aan inventiever en efficiënter op te treden, de kosten te drukken of zo onafhankelijk mogelijk radiotoestellen te vervaardigen. Het invoeren van materiaal was immers duur door de hoge taksen. Wat vaststaat is dat de crisis de nood schiep voor differentiatie en onafhankelijkheid van de productie gericht op duurzame gebruiksgoederen voor de nationale markt zoals radio's en andere elektrische huishoudelijke apparaten. Op die manier werd het "dode seizoen", lente en zomer, gecompenseerd door de productie van bijvoorbeeld ijskasten. De grotere producenten rationaliseerden arbeid en productie om op kortere tijd meer en goedkoper te produceren. Reeds in de jaren twintig werden radiotoestellen in serieproductie genomen, zette arbeidsdeling zich door en werd gebruik gemaakt van de kettingmethode en de lopende band.

In de loop van de jaren dertig was de markt voor radiotoestellen zeer uitgebreid en gevarieerd. De consument kon kiezen voor in België geproduceerde merken zoals Philips en Radiobell (een dochteronderneming van Bell Telephone) of de "nationale" radiotoestellen afkomstig van de S.B.R., F.N.R. Barco, Siera, Radiobell, Novak, Alfa Radio, S.I.C.E.R., Scarabée, Radio R.R., Sonclair en nog vele minder bekende voortbrengsels. Daarnaast was er een grote aanwezigheid van ingevoerde buitenlandse producenten zoals Crosley, Ekco, Zenith, Philco, Howard, Brunswick, Schaub, La Voix de Son Maître, Telefunken, en Körting. Dergelijke merken hadden vertegenwoordigers en een verdeelcentrum in ons land. Het agentschapstelsel was daarbij toonaangevend en zou door Philips Belge in detail worden uitgewerkt. Enkele daarvan, zoals Schaub bijvoorbeeld, werden in België geassembleerd. In de periode 1930-1934 werd de Belgische markt overspoeld door buitenlandse voortbrengselen. Vooral de invasie van Amerikaanse producten was enorm. De verhogingen van de douanetarieven (1932) en de devaluatie van de Belgische frank (1935) zou de ontwikkeling van een "nationale industrie" in de hand werken. Omstreeks 1937 zou ze een hoogtepunt bereiken. Nadien, in een nieuwe periode van recessie en dreigende oorlogsgeweld zou ze langzaam afglijden.

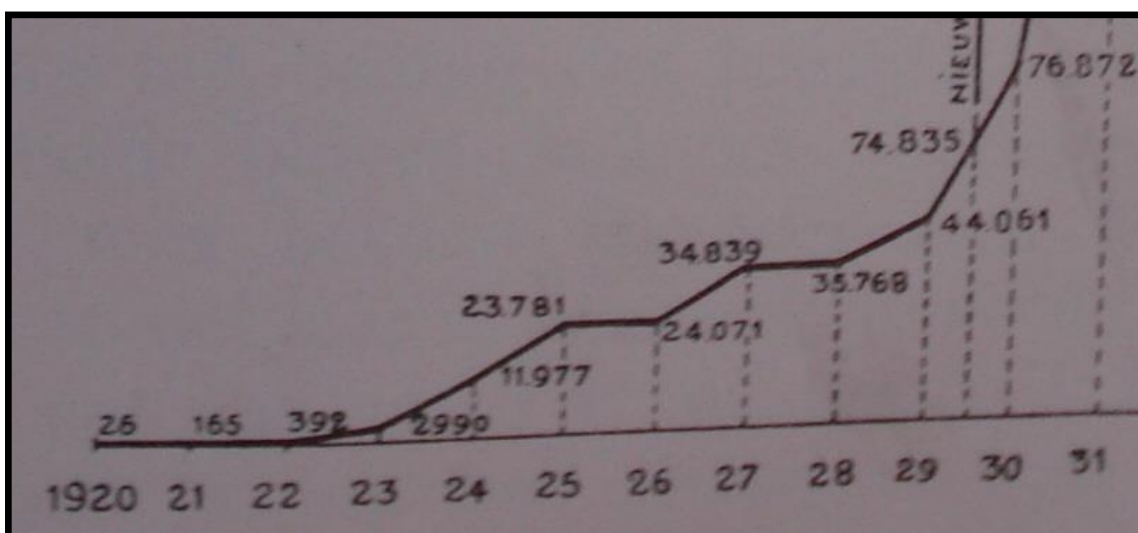
De radio-elektrische nijverheid had relatief weinig te lijden onder de crisis die in andere industriële takken vernietigend uithaalde. Er gingen opvallend weinig grote bedrijven

die gespecialiseerd waren in de draadloze telegrafie over de kop. Desondanks was de concurrentie groot, wat zich weerspiegelde in overnamepogingen en oneerlijke concurrentie om een groter marktaandeel op de Belgische markt te verwerven.

5. De gevolgen van de crisis voor de radio-elektrische nijverheid

5.1. Opgang in een klimaat van economische, politieke en sociale ontredde

Net op het moment dat de Belgische radio-industrie tot ontluiking leek te komen, begon de economische motor te sputteren. In de loop van 1928-1929 was het Belgische productie apparaat duidelijk oververhit geraakt en aan de economische hoogconjunctuur die in 1926 was ingezet kwam een einde. Bovendien was de stijging van de lonen pas eind 1927 begin 1928 op gang gekomen. Inzake de aangroei van radiotoestellen constateerde men een forse stijging in 1927 (10.768), gevolgd door een inzinking in 1928 (929) en een nieuwe stijging in 1928-1929 (8.293).

Jaarverslag van het N.I.R. 1937)

In 1929-1930 waaide de crisis die ingezet was in de Verenigde Staten over naar het Europese continent. De grootmacht aan de andere kant van de oceaan had van de Europese wederopbouw geprofiteerd om onbelemmerd haar industriële en agrarische producten af te zetten, maar met het herstel van de Europese industrie kwam daar verandering in. Vanaf begin 1929 begon de productie en het prijsniveau in de V.S.A. te dalen waarop de beurs in september - oktober 1929 hevig reageerde. Op 24 oktober ("*Black Thursday*") kelderden de aandelenkoersen. Het startsein van de "*Grote Depressie*" was gegeven¹²⁸.

Ook de Belgische radio-elektrische nijverheid en handel werd getroffen, maar in tegenstelling tot de traditionele industrieën bleef de schade eerder beperkt. La Radio-Industrie

¹²⁸ VERAGHTERT K., De industriële ontwikkeling. De periode 1914-1947., in: De industrie in België. Twee eeuwen ontwikkeling 1780-1980., Gemeentekrediet, 1983, pp.174-175

schreef: *“les difficultés du commerce de la radio ne sont pas exclusives à notre pays, elles existent aussi en Allemagne et en France »* [...]. De economische problemen vertaalden zich in *«l’avalissement des prix de vente et par la sotte concurrence qui en résulte »*¹²⁹. Een daling van de consumptieprijzen was er het gevolg van. De stocks groeiden aan en werden met grote kortingen verkocht.

In diverse landen werd gestreefd naar het vastleggen van de prijzen om de dodelijke concurrentie tegen te gaan. Radiohandelaars staken elkaar de loef af om de stocks zo snel mogelijk te reduceren en stelden zich tevreden met beperkte winstmarges. Het **Syndicat Français de la Radio-Electricité** nam harde maatregelen tegen oneerlijke handelaars: *“le refus de fourniture de marchandises, sinon aux prix de détail, la suspension temporaire des agents régionaux, l’annulation des contrats de publicité aux journaux qui publient des annonces de vente au rabais »* [...]. *« Une entente est sur le point de se conclure avec les fabricants pour l’imposition du prix de vente »*¹³⁰.

In Duitsland werd geklaagd over het massale aantal elektriciens die zich stortten in de verkoop van accessoires zonder kennis van zaken. Net als elders bleef men zitten met overstock: *“les fabricants ont fourni beaucoup de marchandises, mais la vente au public n’a pas suivi et les découverts, sous forme de crédit, sont considérables et néfastes »*¹³¹.

In België werd gestreefd naar regelgeving en samenwerking tussen fabrikanten en (detail)handelaars in een genootschap. Dit gebeurde o.m. in het **Syndicat National des détaillants en T.S.F**¹³², de **U.P.R.E.** (Union Professionnelle Radio-Electrique van detailhandelaars, ° 2 juli 1930)¹³³, **La Chambre Syndicale de la Radio-Electricité**¹³⁴ en **La Bourse de Radio-Electricité**. Ook de Belgische markt werd geconfronteerd met het fenomeen van de bradage, het verkopen onder de vastgelegde prijs. Het *Bulletin Philips* deed het mechanisme in 1930 uit de doeken: *“vous offrez cinq pourcent de rabais, un concurrent en propose dix, vous arrivez à quinze pourcent ; il surenchérit, et de fil en aiguille, vous en arrivez tous deux à ne plus rien gagner du tout...sans compter que le client perd confiance*

¹²⁹ La Radio-Industrie, Organe officiel de l’Union Professionnelle de la Radio-Electricité, août 1930

¹³⁰ La Radio-Industrie, Organe officiel de l’Union Professionnelle de la Radio-Electricité, août 1930

¹³¹ La Radio-Industrie, Organe officiel de l’Union Professionnelle de la Radio-Electricité, août 1930

¹³² La Radio-Industrie, Organe Professionnel de la Radio-Electricité, mai 1930

¹³³ La Radio-Industrie, Organe officiel de l’Union Professionnelle de la Radio-Electricité, juillet 1930, p. 315.

¹³⁴ Op 11 maart 1931 werd de nieuwe Chambre Syndicale des constructeurs, importateurs, et détaillants de Matériel Radio-Electrique gesticht. Het merendeel van de drie partijen zou zich hebben aangesloten: *« Cette adhésion amène ipso-facto la dissolution des trois groupements anciens, qui fusionnent en fait dans l’association nouvelle, groupement national de toutes les activités qui touchent à la radio »* (La Radio-Industrie. Organe officiel de l’union professionnelle de la radio-électricité et du cercle belge d’études radiotélégraphiques, La force par union, mars 1931).

et, quelle que soit l'importance de la remise faite, il s' imagine qu'en insistant, il aurait obtenu davantage. Bien entendu, il vous promet le secret, mais avant deux jours, toutes ses relations sont au courant, et votre réputation est ruinée... »¹³⁵. Volgens de klanten was dit te wijten aan het feit dat de winstmarges te groot waren en er teveel « gespeeld » kon worden met kortingen. Philips besliste dan ook om de prijzen te laten zakken, maar daarmee was het probleem niet van de baan. Gedurende de jaren dertig zou het één van de grootste problemen in de radiohandel vormen (zie verkoopsmoeilijkheden).

De verschillende syndicaten, verenigingen en genootschappen streefden naar reglementering, het vastleggen van de prijzen en kortingen en het afschaffen van de luxetaks van 6% op radio-phonocombinaties, lampen, platen en accessoires en vervangstukken voor fonografen¹³⁶. Deze taks was een aanvulling op de algemene radiotaks¹³⁷ bestemd voor de financiering van het N.I.R.: *“l'institut est aussi doté du produit de la taxe de luxe de 6. p.c. perçue à la source, qui entre en vigueur le 16 juillet courant* »¹³⁸. Lampen werden toen nauwelijks vervaardigd in België en de luxetaks op lampen werd dan ook geïnd door de douane¹³⁹.

Een overkoepelend, corporatief orgaan kwam echter maar moeizaam tot stand: *“dans notre pays, nous sommes individualistes en diable et nous manquons totalement d'esprit corporatif. Nous persistons malgré tout à voir dans le voisin un concurrent plutôt qu'un confrère* »¹⁴⁰. Het bleek erg moeilijk om de particularistische belangen met elkaar in overeenstemming te brengen. Nochtans steeg het ledenaantal van de U.P.R.E. maand na maand. In de loop van de jaren dertig zouden nog tal van nieuwe initiatieven ontstaan omtrent dezelfde problematiek (zie verkoopsmoeilijkheden).

Op 22 juni 1930 werd eindelijk besloten om een Nationaal Instituut voor Radiodiffusie (N.I.R./I.N.R.) op te richten die belast zou worden met regelmatige nationale uitzendingen in de beide landstalen waardoor eindelijk een einde werd gemaakt aan de radiostrijd tussen Vlamingen en Walen. Dankzij deze beslissing werd de belangstelling voor het medium bij

¹³⁵ La Radio-Industrie. Organe professionnel de l'industrie de T.S.F., Le commerce radiophonique et le bradage des prix, avril 1930, p. 198

¹³⁶ La Radio-Industrie. Organe officiel de l'Union Professionnelle de la Radio-Electricité, juillet 1930, p. 315

¹³⁷ Met de wet van 20 juni 1930 werd de jaarlijkse taks vastgelegd op 60 frank (lampenradio's en radio-phonocombinaties) en 30 frank (kristalontvangers). (La radio-Industrie. Organe Officiel de l'union professionnelle de la radio-électricité, août 1930)

¹³⁸ La Radio-Industrie. Organe officiel de l'Union Professionnelle de la Radio-Electricité, juillet 1930, p. 315

¹³⁹ La Radio-Industrie. Organe officiel de l'Union Professionnelle de la Radio-Electricité, , La taxe de luxe, septembre 1930, p. 356

¹⁴⁰ La Radio-Industrie. Organe professionnel de l'industrie de la T.S.F., La réglementation de commerce de la T.S.F., juin 1930

het publiek aangezwengeld en werd in een periode van economische problemen de radio-industrie een duw in de rug gegeven: *“Le public plus attiré par des concerts intéressants, reprendra goût à la T.S.F., le nombre des écouters augmentera pour le plus grand bien du commerce et de l’industrie pour lesquels ce stimulant vient à un moment opportun”*¹⁴¹. Ondanks de economische problemen bleven de radiofabrikanten en handelaars optimistisch voor wat de toekomst brengen zou: *« La radio sera-t-elle touchée également par la crise qui se manifeste dans les autres branches d’activité ? Nous restons optimiste »*¹⁴². In 1929 steeg het aantal toestellen opnieuw met 8.293 eenheden. Dat cijfer lag evenwel nog sterk onder het topjaar 1925 (11.804), maar reden om te klagen had men niet. Integendeel, op het punt van (beslissing tot) de stichting van het N.I.R. (22 juni 1930) bedroeg de aangroei reeds 30.774 stuks. Later op het jaar volgden nog 2.037 aangiftes. 1930 werd uiteindelijk afgesloten met een totaal van 76.872 ontvangers. De grote doorbraak kwam na de eerste uitzendingen van het N.I.R. op 1 februari 1931. Aan het eind van het jaar werden 200.534 ontvangers geregistreerd, een aangroei van 123.662 eenheden¹⁴³.

Enerzijds was er het morele effect van de nakende indienststelling van het N.I.R., anderzijds was er aan belangstelling geen gebrek. Het Radiosalon 1930 te Brussel werd overspoeld door een massa nieuwsgierigen en kijklustigen die op sommige dagen elkaar verdrongen om een blik te kunnen werpen op de nieuwigheden die constructeurs, agenten, elektriciens en radiowinkels tentoonstelden¹⁴⁴. Uit de tentoongestelde producten bleek dat de nettoestellen technisch enorm verbeterd waren. De voeding kon nu in het radiotoestel zelf gemonteerd worden. Radio-phono combinaties daarentegen waren nog niet echt talrijk vanwege hun hoge prijs¹⁴⁵.

Ook de voorbereidingen op de wereldtentoonstelling in Brussel en Luik hadden een stimulerend effect op de Belgische economie. Tijdens de tweede helft van 1930 werd het echter stilaan duidelijk dat de Belgische industrie getroffen was door mondiale crisis. De Belgische uitvoer (algemeen) zou tussen 1929 en 1933 met meer dan de helft dalen. De afsluiting van de voor België ó zo belangrijke afzetmarkten joeg de binnenlandse werk-

¹⁴¹ La Radio-Industrie, Organe officiel de l’Union Professionnelle de la Radio-Electricité, août 1930

¹⁴² La Radio-Industrie, Organe officiel de l’Union Professionnelle de la Radio-Electricité et du cercle belge d’études radiotélégraphiques, Bilans, Décembre 1930

¹⁴³ Jaarverslag van het N.I.R., Brussel, 1931-1938, diverse bijlagen

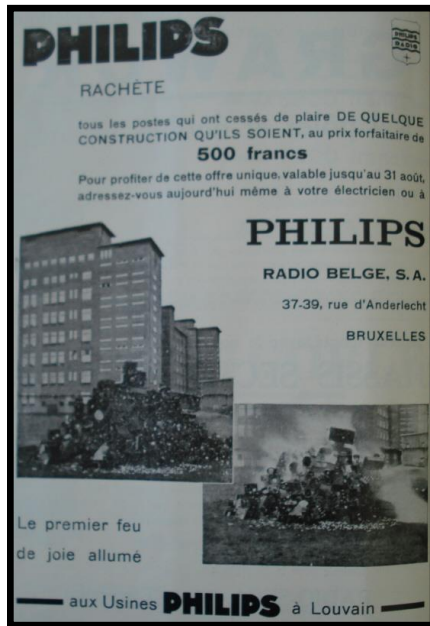
¹⁴⁴ La Radio-Industrie, Organe officiel de l’Union Professionnelle de la Radio-Electricité, Le salon de la T.S.F., Novembre 1930

¹⁴⁵ La Radio-Industrie, Organe officiel de l’Union Professionnelle de la Radio-Electricité, Le salon de la T.S.F., Novembre 1930

loosheid de hoogte in en tastte tegelijkertijd de binnenlandse vraag aan¹⁴⁶. Het toenemende protectionisme verhinderde dat de Belgische radio-industrie in de eerste helft van de jaren dertig uitgroeide tot een exportgerichte nijverheidstak¹⁴⁷. Ondanks alle problemen werd in maart 1930 te Brussel de eerste belangrijke Belgische fabriek van de jaren dertig opgericht:

Radio R.R.

Voor de radio-industrie moet het een hele geruststelling zijn geweest dat de nationale markt in 1930 nog verre van verzadigd was. Sans-filistes van het eerste uur waren toe aan

de vervanging van hun veelal zelfgebouwde toestel en veel gezinnen hadden nog geen radiotoestel in huis. De **S.A. Philips Belge** speelde zeer sterk in op de vervanging van oude toestellen. Tot augustus 1931 bood men een korting van 500 frank aan degenen die hun oud toestel, zonder rekening te houden met de oorsprong ervan, inleverden voor een Philips radio. Bij wijze van publicitaire stunt werden de afgeschreven toestellen vernietigd op de fabrieksterreinen te Leuven onder het motto *“feu de joie allumé”* (La Radio-Industrie, 1931). Dergelijke praktijken verklaren waarom zo weinig toestellen uit de pioniersjaren bewaard zijn gebleven.

Daarnaast bestond er een sterke behoefte aan snelle informatie en entertainment in een periode van voortschrijdende maatschappelijke ontreddeering: *“les émissions doivent être aussi artistiques que possible, intéressantes et donner une large place à l’actualité. Nous voulons des émissions vivantes, des nouvelles rapides sur les événements de l’heure et pas trop de conférences. La radio est entrée dans notre intérieur comme une distraction, formant un fond sympathique à notre vie quotidienne. Chacun vaque à ses occupations particulières pendant que fonctionne le haut-parleur et sauf des circonstances toutes spéciales on ne s’arrête guère à détailler ce qu’il donne”*¹⁴⁸. In 1931 werden maar liefst 123.000 nieuwe radiotoestellen geregistreerd.

¹⁴⁶ VERAGHTERT K., De industriële ontwikkeling. De periode 1914-1947., in: De industrie in België. Twee eeuwen ontwikkeling 1780-1980., Gemeentekrediet, 1983, p. 176

¹⁴⁷ La Radio-Industrie, Organe officiel de l’Union Professionnelle de la Radio-Electricité, Un appel à la liberté du commerce radiophonique international, mai 1930, p. 229

¹⁴⁸ La Radio-Industrie, Organe officiel de l’Union Professionnelle de la Radio-Electricité et du cercle belge d’études radiotélégraphiques, A propos de radiodiffusion, janvier 1931.

Radiolampen dienden op tijd vervangen te worden om een goede werking van het toestel te garanderen (La Radio-Industrie, 1931)

Radiotoestellen waren, net als automobielen, duurzame gebruiksgoederen die regelmatig onderhoud behoeften. Lampen (levensduur van circa 1.000 speeluren), batterijen, condensatoren dienden regelmatig vervangen te worden om een optimaal rendement van de ontvanger te garanderen en de stroomafname te beperken. Voor de handelaar vormde het een belangrijke bron van inkomsten: *“le négociant de radio trouve une grande partie de son bénéfice dans la vente d’accessoires de remplacement : lampes, batteries, condensateurs » [...]*¹⁴⁹. De in bedrijfstelling van radiotoestellen en andere huishoudelijke apparaten resulteerde

in een verhoogd elektriciteitsverbruik wat dan weer de elektriciteitscentrales ten goede kwam.

Begin 1932 bleek de radio-elektrische industrie zich nog steeds sterk te houden: *“la crise existe, c’est un fait, elle touche toutes les*

*branches de l’activité économique, mais il semble qu’aussi bien à l’étranger que chez nous, elle affecte dans une moindre mesure, le domaine de la radio. Le public vient en masse à l’écoute radiophonique, distraction intelligente et en fait peu coûteuse, puisque toute la famille en profite, pour une dépense unique »*¹⁵⁰. Het succes ging zelfs zover dat veel mensen de « *cafés à orchestre* » de rug toekeerden om zich in besloten familiale kring rond de radio te scharen. De radio stelde de luisteraar dan wel in staat om zijn horizon te verruimen, maar paradoxaal genoeg leidde het tot een meer besloten sociaal leven. De opkomst van radio-phonocombinaties versterkte dit nog. Met televisie werd toen door amateurs al succesvol geëxperimenteerd, maar massale verspreiding van toestellen was toen nog niet aan de orde¹⁵¹.

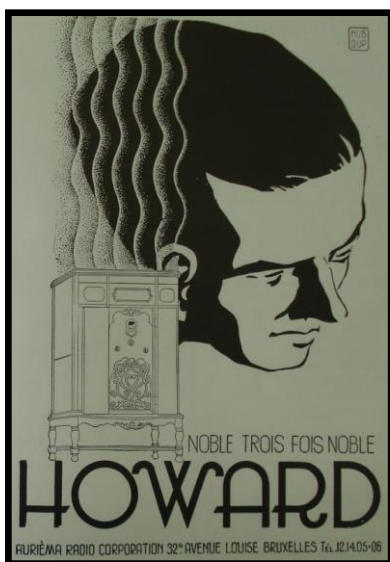
In commercieel opzicht werd de Europese radio-nijverheid bedreigd door het vooruitzicht van de massale import van Amerikaanse radiotoestellen.: *“il faut prévoir une sérieuse invasion de récepteurs américains, car les stocks sont importés de l’autre côté de la grand plasse(sic) et il faut les transformer en dollars avant la baisse des changes. Après, ce sera la hausse, car au prix actuels des midgets, les producteurs ne gagnent pas de l’argent, même en produisant en séries...américaines. Au point de vue technique, nous pré-*

¹⁴⁹ La Radio-Industrie, La Radio-Industrie. Revue professionnelle de la T.S.F. et des Industries connexes, La radio est la distraction la moins coûteuse que soit, mais il ne faut pas exagérer, juillet 1931

¹⁵⁰ La Radio-Industrie, La Radio-Industrie. Revue professionnelle de la T.S.F. et des Industries connexes, 1932, janvier 1932

¹⁵¹ La Radio-Industrie, La Radio-Industrie. Revue professionnelle de la T.S.F. et des Industries connexes, 1932, janvier 1932

voyons pour l'époque du prochain salon, des récepteurs à trois lampes, d'amplification plus poussée, selon la théorie Anglaise, mais qui à cause de cela, exigent une fabrication plus soignée, incompatible avec le montage à la chaîne. C'est un argument de plus pour justifier une hausse des prix de vente »¹⁵². En inderdaad in de jaren '31, '32 en '33 was er een massale toename van Amerikaanse producten. Het waren de Amerikaanse producenten die trouwens als eersten het chassis en de luidspreker in één kast monteerden om de prijzen te drukken¹⁵³. Zo verdeelde de **Auriëma Radio Corporation** (Brussel) de merken Brunswick, Dewald, Howard, etc. **La Radiophonie Belge** (Brussel) vertegenwoordigde Zenith, Kolster-Brandes, etc. La Radio-Industrie schreef naar aanleiding van de "*Foire Commerciale de Bruxelles*": "*La firme Auriëma ne cesse d'augmenter le nombre des fabriques de haute réputation, dont elle assure la distribution* »¹⁵⁴. Ook tal van andere firma's namen Amerikaanse radio's, luidsprekers en onderdelen op in hun aanbod¹⁵⁵.

Links: in de vroege jaren dertig overspoelden de Amerikaanse ontvangers de Europese markt door middel van het agentschapstelsel.

(greep uit het aanbod van de Auriëma Radio Corporation, gevestigd aan de chique Avenue-Louise te Brussel, La Radio-Industrie, 1932-1933).

Pas vanaf 1 april 1932 voerde de statistische dienst van de Union Economique Belgo-Luxembourgeoise een rubriek in m.b.t. de in- en uitvoer van radio-elektrische toestellen¹⁵⁶. De Verenigde Staten waren echter niet de grootste invoerder van radio-elektrisch materiaal. Inzake complete toestellen nam Nederland de koppositie in (32.944) gevolgd door

¹⁵² La Radio-Industrie. Revue professionnelle de la T.S.F. et des Industries connexes, janvier 1932

¹⁵³ La Radio-Industrie. Revue professionnelle de la T.S.F. et des Industries connexes, le 3e salon de la radio, octobre 1931

¹⁵⁴ La Radio-Industrie. Revue professionnelle de la T.S.F. et des Industries connexes, la radio à la foire commerciale de Bruxelles, mei 1931, p. 340

¹⁵⁵ Merken zoals Fada, Columbia, Philco, Lafayette, etc.

¹⁵⁶ Appareils télégraphiques et téléphoniques de toute espèce, utilisant des phénomènes radio-électriques (Union Economique Belgo-Luxembourgeoise 1932).

Duitsland (23.810) en de V.S.A. (12.549)¹⁵⁷. De Belgische export van complete radiotoestellen stelde niet veel voor en ging hoofdzakelijk naar Nederland (761), Belgisch Congo (431), Frankrijk (264), en Italië (221).

In 1933 werden de verhoudingen gerespecteerd. Duitsland (21.348) kende een lichte terugval. De V.S.A. (14.102) en Nederland (42.147) verhoogden - ondanks de verhoogde tolrechten - de invoer. In datzelfde jaar voerde België vooral uit naar Frankrijk (460) en Zwitserland (746).

In 1934 liep de import drastisch terug: Duitsland (6.311), V.S.A. (40.21) en Nederland (22.682). Deze trend zette zich vanaf 1935 door. Dankzij de devaluatie van de frank steeg de Belgische uitvoer aanzienlijk. In 1937 werd zelfs meer uit- dan ingevoerd. Vanaf 1938 kende men echter opnieuw een terugval (zie infra).

5.2. Economisch nationalisme

5.2.1. Toenemend protectionisme

In hun pogingen om de crisis te bestrijden grepen de Europese landen naar protectionistische maatregelen. Men probeerde om de crisis te exporteren naar het buitenland door de export van de eigen goederen te maximaliseren en aan te zetten tot het consumeren van “nationale” voortbrengselen. Voorts streefde men ernaar om goederen in licentie te vervaardigen in Belgische fabrieken met Belgisch personeel¹⁵⁸. België werkte daarbij samen met het Groot-Hertogdom Luxemburg in de monetaire “**Union Belgo-Luxembourgeoise**”.

Instrumenten van het protectionisme waren een deflatoir beleid, contingenteringen, het optrekken van tolmuren en monetaire devaluatie. Deze crisisbestrijdingsmechanismen bleken een illusie. Van zodra de buurlanden dezelfde economische koers gingen varen trad opnieuw een neerwaartse spiraal in werking: overproductie, opstapeling van stocks, ontslagen, daling van de lonen en de koopkracht met maatschappelijke ontreddeering als gevolg. Deze situatie bleek in de jaren dertig dé voedingsbodem voor extremistische avonturen (fascisme, nazisme, nationalisme, extreem rechts, communisme) en een afwijzing van het democratisch stelsel.

¹⁵⁷ De bedragen zijn uitgedrukt in franken en dienen te worden vermenigvuldigd met 1.000.

¹⁵⁸ La Radio-Industrie, Organe officiel de l'Union Professionnelle de la Radio-Electricité, la protection de nos industries spécialisées. Une nécessité économique - un devoir national., septembre 1930

In januari 1932 besliste de Franse regering om over te gaan tot contingenteringen (kwantitatieve invoersbeperkingen) op bepaalde producten met als doel *“limiter dans une proportion déterminée l’importation de certains produits”*¹⁵⁹. De verschillende landen werden voor de import van bepaalde producten zoals radiotoestellen - quota opgelegd - van wat maandelijks het land binnen mocht. De Verenigde Staten waren zeer sterk gekant tegen iedere vorm van contingentering in de internationale handel die daardoor sterk bemoeilijkt werd. Het Europese protectionisme leidde uiteindelijk tot maatschappelijke instabiliteit, internationale conflicten en oorlogsdreiging.

Hoe reageerde België op deze situatie? La Radio-industrie schreef: *“disposition toute provisoire, puisque, chez nous, elle ne peut avoir une durée de plus de six mois, et qui doit, soit équilibrer la balance commerciale, soit protéger une industrie nationale mise en péril par des circonstances fortuites. Ces circonstances peuvent être un avilissement de la monnaie, ou fait plus rare, un « dumping » caractérisé, organisé par un pays étranger. Le contingentement doit donner à l’industrie spécialement affectée, le temps de se réorganiser et de faire face au péril. Il est de toute évidence, qu’en ce qui concerne la radio, il n’existe pas de « dumping » organisé et les mesures prises par la France n’ont amené aucune augmentation des importations de récepteurs américains et n’en amèneront pas. Il y a celà motif péremptoire, bien connu de quiconque s’est occupé de l’importation de produits américains. Tout d’abord, les agences accordées font l’objet de contrats précis et sérieux, qui indiquent les quantités d’articles que l’agent doit prendre dans l’année et ils stipulent les quantités à prendre chaque semaine ou chaque mois. Ces crédits sont appuyés de crédits bancaires irrévocables et chaque envoi est accompagné de traites documentaires, que le fabricant américain escompte dès l’expédition. Il est évident que l’importateur belge ne se prêtera jamais à une obligation pécuniaire qu’impliquerait la prise en charge de lots primitivement destinés à la France. Le voudrait-il qu’il devrait encore obtenir de ses banquiers des facilités supplémentaires, chose bien improbable en ce moment. Les fabricants ont fait diriger vers le port d’Anvers des expéditions primitivement destinées à la France, mais ils ont suspendu dans la même proportion les expéditions de récepteurs à destination de la Belgique. En fait, il ne rentrera pas un récepteur de plus que précédemment. Une situation identique existe en ce qui concerne les appareils Allemands » [...]*¹⁶⁰. Contingenteringen hadden slechts een vrij kort aanzuigefect. Eenmaal de andere naties volgden leid-

¹⁵⁹ La Radio-Industrie. Revue professionnelle de la T.S.F. et des Industries connexes , contingentements - Tarifs douaniers-L’illusoire protection, mars 1932, p. 286

¹⁶⁰ La Radio-Industrie, Organe officiel de l’Union Professionnelle de la Radio-Electricité, contingentements /Tarifs douaniers-L’illusoire protection, mars 1932, p. 286

de dit tot een ineenstorten van de internationale handel. Aan het begin van de dertiger jaren waren er in België trouwens nog maar een vier- à vijftal radiofabrikanten van enig belang. De kleine producenten vonden hoofdzakelijk afzet in de onmiddellijke omgeving en hadden meer te lijden onder het algemene economische klimaat dan van de invoer van radio-toestellen: *“en dehors de quatre ou cinq firmes d’importances diverses nous n’avons pas en Belgique d’industrie de la radio. Il est impossible de considérer comme industriels, les constructeurs qui occupent chacun un ou deux ouvriers, au maximum, et qui montent des récepteurs et des grammo-électriques pour une clientèle locale et limitée. Cette catégorie de constructeurs souffre bien plus de la crise générale qui affecte toute l’activité du pays que de l’importation de récepteurs étrangers. Sa clientèle est toute locale et se recrute surtout par recommandation, dans son voisinage. On achète des appareils de ce genre, parce qu’on les a entendus chez un ami et qu’on a été séduit par leur aspect ou leur son particulièrement plaisant. La considération de prix n’intervient que pour une faible part dans le choix d’une radio; c’est si vrai, que les récepteurs allemands, qui coûtent plus chers que plusieurs types de récepteurs belges, et que nombres d’américains se vendent parfaitement. Une restriction des importations ou un tarif douanier frappant lourdement les récepteurs étrangers, ne fera pas vendre un récepteur belge de plus »*¹⁶¹.

De bijeenkomsten van de Brusselse Kamer van Koophandel werden gekenmerkt door confrontaties tussen voorstanders van vrijhandel en protectionisten. Inzake douanetarieven pleitte men voor redelijkheid en gematigdheid: *“il faut donc frapper les produits importés, mais dans une proportion raisonnable qui n’ait pas pour effet de détruire la matière imposable, par la suppression ou la diminution des importations »*¹⁶².

Uiteindelijk ging de Belgische regering in 1932 ook over tot een aanpassing van de douanerechten waarbij het aanslagbedrag bepaald werd op basis van het gewicht van het materiaal en het aantal lampenvoeten¹⁶³. Dit betekende slecht nieuws voor de importeurs en agenten van buitenlandse merken. Volledige ingevoerde radiotoestellen werden opnieuw duurder. Inventieve importeurs probeerden de kosten te drukken door bijvoorbeeld alleen het chassis in te voeren. De overige onderdelen werden dan op de Belgische markt ingekocht en geassembleerd. Een ander fenomeen waren de goedkope “midgerts” of “cigar-box-receivers” die dankzij hun beperkte omvang en dito gewicht goedkoper konden wor-

¹⁶¹ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle de la T.S.F. et des Industries connexes, contingentements - Tarifs douaniers-L’illusoire protection, mars 1932, p. 286

¹⁶² La Radio-Industrie, Revue Professionnelle de la T.S.F. et des Industries connexes, contingentements - Tarifs douaniers-L’illusoire protection, mars 1932, p. 286

¹⁶³ Radiotoestellen met minder dan 5 lampen: 25 frank per kilo. Radiotoestellen met meer dan 5 lampen: 30 frank per kilo.

den ingevoerd. Zo ondervond de Poperingse ondernemer Lucien De Puydt problemen om radio's in te voeren. Vanaf 1925 werden op bescheiden schaal complete radio's onder de eigen merknaam Stellavox geassembleerd. Door zakencontacten met La Radiophonie Belge, invoerder van Amerikaanse Zenith radio's, verwierf De Puydt in 1931 het exclusieve verdeelrecht van dit merk voor Oost- en West-Vlaanderen. Hierbij werden volledige radio's (kast en chassis) ingevoerd vanuit de Verenigde Staten. In 1933 werd hij eveneens exclusieve verdeler voor Colonial dat het commerciële succes van Zenith echter niet kon evenaren. De Puydt slaagde er echter in om de kosten te drukken door alleen de Amerikaanse chassis in te voeren en samen te werken met Belgische luidspreker- en meubelmakers. Na de ervaringen met de Stellavox wilde De Puydt ook op grotere schaal radio-onderdelen en radio's onder eigen merknaam produceren. Op 4 november 1933 leidde dit streven naar de oprichting van een naamloze vennootschap, The Belgian American Radio Corporation (BARCO)¹⁶⁴. In 1934 werd COBAR gesticht: Construction Belge d'Appareils de radio.

5.2.2. Koopt Belgisch!

De Belgische consument werd aangespoord om enkel Belgische producten te kopen om op deze manier de binnenlandse markt aan te zwengelen: “ ’t Is een manie geworden! ’t Houdt niet meer op! Gij moet van alles meer doen! Eet meer brood! Drink meer melk! Eet meer tomaten! Drink meer bier! Eet meer Belgische druiven! Draag meer brillen. Enfin doet van alles meer, om de krisis uit de wereld te helpen en om de Belgische productie te doen herleven! Breek meer serviezen - laat meer gloeilampen stuk vallen...en laat uwe bengels meer met uwe radio spelen, opdat gij rapper nen nieuwen zoudt kunnen kopen! Want anders gaat die handel, welke toch nog iet of wat gaat (dat zoudt ge ten minste zeggen aan de radiowinkels welke overal recht of te onrecht uit den grond rijzen!) Ja anders gaat die ook nog om zeep! Nu hebben sommige fabrikanten er anders iets nieuws op gevonden: gebruik meer luidsprekers! Denk nu niet dat zij het over vischwijven...of zuigelingen hebben! Maar over stocks luidsprekers, welke om wille der nieuwe konstruktie methode (alles in één kast!) anders... ”winkeldochters” zouden kunnen worden”¹⁶⁵. Het monteren van luidspreker en chassis leidde tot onverkochte stocks van aparte luidsprekers. Om dit op

¹⁶⁴ BUYST E., LOWYCK K., SOETE A., An eye for niche markets, the strategic growth of Barco, Lannoo, Tielt, 2004, p. 18-23

¹⁶⁵ VAN DYCK., “Luidsprekers”, Radiojaarboek 1934., p. 517

te vangen propageerden de constructeurs en verkopers meerdere luidsprekers op een toestel aan te sluiten en binnenshuis aan radiodistributie te doen zodat men in meerdere kamers kon luisteren. Deze aanbeveling was niet alleen propaganda maar ook gefundeerd. Heel wat luisteraars en handelaars lieten hun toestel wel eens “schreeuwen” om tijdens het huishouden of tijdens demonstraties iedereen te kunnen bereiken. Dit leidde o.m. tot overlast en conflicten¹⁶⁶. Eén van de slachtoffers van de nieuwe bouwwijze was de firma Amplion die bekend stond voor haar externe luidsprekers. Reeds in 1925 was deze actief op Belgische bodem, maar in 1931 werd ze helaas ontbonden.

Voorals de Britten waren bedreven in het aanprijzen van inheemse producten. Naast het devies “*Buy British*” en “*British is best*” eiste de regering dat de industriëlen en handelaars hun producten voorzagen met een label dat het land van herkomst vermeldde zoals “*Made in France*”, “*Made in Belgium*”, “*Made in Germany*” of “*Foreign*”. Daarnaast werden fabrikanten die producten met buitenlandse onderdelen op de markt brachten onderworpen aan een boete. Ze werden bovendien verplicht het opschrift “*all British*” te hanteren. Om toegang te verkrijgen tot de Britse markt moesten de constructeurs gevestigd zijn in Groot-Brittannië en de Engelse nationaliteit bezitten. In combinatie met hoge invoerrechten wisten de Britten de eigen markt af te sluiten van buitenlandse inmenging¹⁶⁷. In maart 1932 werd L’Association Belge des Constructeurs Belges de matériel radio-électrique opgericht om de belangen van deze industrietak te behartigen.

De Belgische radio-elektrische nijverheid stelde zich evenwel ambivalent af op de raad om zoveel mogelijk Belgische producten te kopen. E. Lejeune, lid van de Union Radio Club de Verviers schreef in 1935: “*Car si cela convient pour de grands pays pouvant se suffire eux-même, il n’en est pas de même pour notre petite Belgique, qui doit survivre surtout de l’exportation. Avant la guerre, la Belgique était le quatrième exportateur du monde. Avions-nous à nous plaindre de cette situation ? Si l’on veut que l’on achète nos produits belges (et il faut que ’on nous les achète), il faut que nous ouvrons notre marché aux exportateurs étrangers, et nottament de ceux de la radio, car notre industrie nationale dans cette branche est très faible devant la concurrence* » (Radio Home, Bruxelles). Daarnaast was er discussie over wat nu eigenlijk een Belgisch product was : “*Le commerce de radios ne manque pas en Belgique de lancer ses produits sous toutes les étiquettes belges ou nationales et, ma foi, il a raison, que l’on qualifie de Belge ce qui est belge. Mais il y a*

¹⁶⁶ VAN DYCK., “Luidsprekers”, Radiojaarboek 1934., p. 517

¹⁶⁷ La Radio-Industrie. Revue professionnelle de la T.S.F. et des industries connexes., M-J. Fitz-Patrick, Bruxelles, september 1932, « Faut-il acheter Belge ?, p. 613

des nombres de produits q'à des fins publicitaires, on couvre de la qualité belge et qui ne le sont pas. On trompe les gens en les plaçant devant un cas de conscience au moment de l'achat d'un poste récepteur. La Belgique possède une certaine industrie radio-électrique, c'est évident. Mais est-elle à même d'allimenter le commerce à elle seule avec toute la variété nécessaire; assurément non, et pour nous, usagers, la concurrence étrangère constitue l'émulation entre les constructeurs. Personne d'entre nous ne s'est jamais plaint des importations étrangères, bien loin s'il s'en fut. Et la preuve, dernièrement une hebdomadaire de radio signalait, que sur la foi des archives commerciales, pas moins de 1.200 marques diverses de récepteurs furent à ce jour présentées sur le marché belge. Près de 750 étaient d'importation non camouflée, les autres se cachent sous les étiquettes « nationales » les plus variées. Mais alors, si, en raison de certaines qualités techniques, l'on admet des récepteurs importés, qu'est ce que cela peut faire que l'on qualifie de belges des produits qui ne méritent pas cette appellation ?....Pour qu'un produit soit belge, il ne suffit pas que la firme qui le vend introduise dans son appellation des mots « belge » ou « national »....Il ne suffit pas à une entreprise établie en Belgique de posséder des ouvriers et employés belges, d'être dirigée par des Belges et régie par les lois Belges pour être nationale. A ce titre, un récepteur de T.S.F. entrant en Belgique en pièces détachées, venant d'une usine de l'étranger et assemblé dans le pays, constitue-t-il un poste belge ? » (Radio Homme, Bruxelles, 25 avril 1935).

In de crisisperiode sloten de buitenlandse naties aldus hun grenzen af, wat nefast bleek voor de op export gerichte Belgische industrie. Dit verhinderde de groei van de nationale radiofabrikanten. Dit werd nog versterkt doordat de Belgische markt tot 1932 open bleef voor de buitenlandse concurrenten. Daardoor diende men te produceren voor de kleine, inheemse markt die door de vermindering van de koopkracht ontoereikend was om een spectaculaire groei te genereren. Anderzijds was het voor de radio-elektrische nijverheid belangrijk om buitenlandse investeringen aan te trekken voor de import van materiaal en procédés en assemblageopdrachten. Veel Belgen bleken bovendien een voorkeur te vertonen voor buitenlandse radio's. Dit zou te wijten geweest zijn aan een gebrek aan publiciteit door de nationale radioproducenten en handelaars die gebruik konden maken van kortingen, krediet, grotere publiciteit en mogelijkheden geboden door de buitenlandse producenten (zoals service)¹⁶⁸. Als men de nationale tijdschriften, kranten en magazines doorbladert is er, ook in de gespecialiseerde pers, bitter weinig reclame voor de nationale productie te

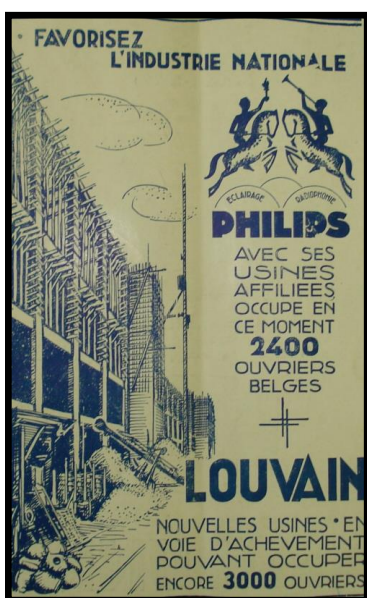
¹⁶⁸ La Radio-Industrie. Revue professionnelle de la T.S.F. et des industries connexes., M-J. Fitz-Patrick, Bruxelles, september 1932, « Faut-il acheter Belge ?, p. 613

bespeuren. S.B.R., de grootste radiofabrikant van het land was zich daar evenwel van bewust.

5.2.3. De productie van buitenlandse merken op Belgisch grondgebied

Contingenteringen en tolrechten hadden ook terugwerkende kracht. Frankrijk was één van de eerste landen waar grote buitenlandse firma's erin slaagden om de invoerrechten te omzeilen door er radiotoestellen te gaan bouwen tegen een lagere kostprijs dan in het thuisland. La Radio Industrie schreef: *“Les étrangers sont venu monter des récepteurs chez eux et à la faveur des salaires inférieurs à ceux de pays d'origine, il obtiennent des prix de revient imbattables »*¹⁶⁹.

Ook België, een land met relatief lage lonen, bood perspectieven voor de buitenlandse constructeurs. Zo had **Philips** reeds in 1929-1930 te Leuven een moderne fabriek gebouwd. Ook **Loewe** vestigde zich in 1930 in de hoofdstad. De komst van buitenlandse as-

In 1929-'30 bouwde Philips een moderne fabriek te Leuven. (La Radio-Industrie, 1930).

semblagebedrijven verschaft de arbeiders wel werk, maar veroorzaakte nieuwe en hevige concurrentie. De douane misliep op deze manier grote inkomsten en een groot deel van de winsten vloeyde naar het buitenland. Ook andere constructeurs toonden interesse om zich op Belgisch grondgebied te vestigen: *“les firmes étrangères qui projettent - les plans existent - de venir s'installer en Belgique, ne sont pas des producteurs de récepteurs de luxe, d'un prix élevé, mais des marques à grand débit et à des prix relativement bas »*¹⁷⁰.

Net tegen deze firma's, die relatief goedkope massaproducten produceerden en assembleerden, wenste de nationale industrie zich te beschermen.

Op internationaal vlak ontstond de tendens tot belangenconcentratie in de handen van grote ondernemingen. In Europa zette zich langzaam maar zeker een opdeling in invloedszones door m.b.t. tot de productie en verkoop van lampen. Deze evolutie genereerde een verminderde concurrentie, een daling van de kosten en bijgevolg een daling van de prijzen. Inzake de productie van radio-

¹⁶⁹ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle de la T.S.F. et des Industries connexes, Droits de douane, octobre 1932, p. 15

¹⁷⁰ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle de la T.S.F. et des Industries connexes, Droits de douane, octobre 1932, p. 15

toestellen liep het nog zo geen vaart. Een uitzondering vormde Duitsland, de grootste producent, waar de markt reeds in handen was van enkele grote firma's. In de Verenigde Staten, waar de financiële crisis het hevigst woedde, ontstonden tal van fusies en concentraties¹⁷¹. De kleine, ambachtelijke constructeurs kregen het steeds moeilijker om te kunnen concurreren tegen de massaproductie met haar hoge afwerkingskwaliteit (conceptie in laboratoria, serieproductie, kettingmethode, controle) en snelle technische evolutie.

De radio-industrie wist stand te houden, maar eind 1932 was het overduidelijk geworden dat de protectiepolitiek een averechts effect had gegenereerd: *“la radio était une branche qui n'avait pas été trop touchée par la crise, mais il est évident que la tarification projetée retardera son développement »*[...] ¹⁷². Om de douanerechten te beperken sloten de Union-belgo-Luxembourgeoise en Nederland in 1932 het **Verdrag van Ouchy** dat voorzag in een stelselmatige, jaarlijkse afbouw van de tolmuren tussen de 8 en de 10 procent. Het einddoel impliceerde de vorming van één douanegebied. Het project stuitte echter op tegenstand van de grote mogendheden die het als een aantasting van het non-discriminatiebeginsel zagen¹⁷³.

Al bij al konden de handelaars eind 1932 niet klagen¹⁷⁴, zeker in vergelijking met het debacle in andere bedrijfstakken. Het zakencijfer mocht dan wel minder bedragen dan het jaar voordien, ondanks de dalende verkoopprijs van ontvangers en accessoires (die steeds beter en gebruiksvriendelijker werden) slaagde men erin bevredigende winsten te boeken en zelfs de algemene kosten te dekken. Radiotoestellen bleven duur, maar de investering werd gecompenseerd doordat de gezinnen drastisch snoeiden in buitenhuisse activiteiten. La Radio-Industrie schreef: *“le public, forcé d'économiser sur les plaisirs extérieurs, recherche des distractions « at home », et la radio est la moins coûteuse et la plus variée qu'il soit »* ¹⁷⁵. De mogelijkheid tot het kopen op krediet en betaling in termijnen gaven daarbij de illusie dat een radiotoestel voor iedereen bereikbaar was. Een abonnement bij een centrale voor radiodistributie bood een alternatief aan degenen die zich geen radiotoestel kon-

¹⁷¹ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle de la T.S.F. et des Industries connexes, Faisons le point, decembre 1932.

¹⁷² La Radio-Industrie, Revue Professionnelle de la T.S.F. et des Industries connexes, Droits de douane, octobre 1932, p. 15

¹⁷³ HELLEMA, D.A., Neutraliteit & Vrijhandel, De Geschiedenis van de Nederlandse Buitenlandse Betrekkingen, Nieuwegein 2001, blz. 87

¹⁷⁴ In 1933 nam de aangroei van radiotoestellen lichtjes af, maar tot eind 1936 was er een onafgebroken stijging.

¹⁷⁵ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle de la T.S.F. et des Industries connexes, Faisons le point, decembre 1932.

den permitteren. Eind 1932 tekende men een aangroei van 139.101 omroepontvangers op. In 1933 was er met 123.381 nieuwe registraties een lichte terugval¹⁷⁶.

5.3. Naar een “nationale” productie?

De Amerikaanse radio-export op mondiaal vlak bereikte in 1930 een hoogtepunt. Ook in 1931 haalde men aanzienlijke cijfers. In 1932 daalde, onder de invloed van diverse protectionistische maatregelen, het niveau overduidelijk t.a.v. de topjaren. In 1933 viel nog een lichte toename te constateren, maar nadien daalde het aandeel van de Amerikaanse ontvangers op de Europese markt. Ook de export van volledige ontvangers naar België vertoonde hetzelfde beeld: van 7.321.849 \$ in 1932 naar 9.323.535 \$ in 1933. In de vroege jaren dertig moest een “nationale radioproductie” nog op gang komen waardoor de Belgische markt nog open lag voor de massale import van Amerikaanse toestellen. Desalniettemin hadden de Nederlanders en de Duitsers het grootste marktaandeel (zie supra).

Amerikaanse export naar België ¹⁷⁷	Ontvangers	Lampen
1931	12.808.	53.528
1932	24.045	188.301
1933	33.936	348.049
1934 ¹⁷⁸	12.946	730.747

In de eerste helft van de jaren dertig nam de Amerikaanse export van ontvangers naar België sterk toe. Vanaf 1934 was er een duidelijke terugval waar te nemen door de verhoging van de douanetarieven. De lampen waren een ander verhaal. De Amerikaanse lampen zouden het grootste aandeel op de Belgische markt in gaan nemen in de tweede helft van de jaren dertig.

¹⁷⁶ Jaarverslagen van het N.I.R., 1931-1938, Brussel, diverse bijlagen.

¹⁷⁷ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, la Télévision et Des Industries Connexes, april 1935

¹⁷⁸ Jan. tot en met november 1934

Eind 1934 bleek dat de verhoging van de douanetarieven door de Belgische regering (1932) zijn effect dan toch niet gemist had. Op de eerste radiotentoonstelling van Antwerpen (6-14 oktober 1934) bleek de aanwezigheid van Amerikaans materiaal tot een minimum herleid. La Radio-Industrie schreef: *“le matériel et les récepteurs exposés étaient dans leur généralité, à très peu d’exceptions près, de fabrication belge. A ce sujet, il est intéressant de constater que les récepteurs Américains tendent, de plus en plus, à disparaître du marché en Belgique »*¹⁷⁹.

Er bleef evenwel een sterke vraag naar losse stukken bestaan en de invoer van lampen ging in stijgende lijn. In 1937 overvleugelde men zelfs de Nederlandse lampenimport in waarde (zie: *De Amerikaanse lampen overspoelen de Europese markt*).

Uit een rapport (25.10.’34) van de Amerikaanse consul H. Beach (Antwerpen) aan Washington werd naast de verhoging van invoerrechten nog andere oorzaken voor het tanende Amerikaanse marktaandeel gegeven. Veel kopers van Amerikaanse toestellen werden geconfronteerd met verkopers die onbekwaam waren of de uitrusting misten om de ontvangers te herstellen. Daarnaast boden Belgische fabrikanten betalingsfaciliteiten aan verko-

Amerikaanse export van
radio-elektrisch materiaal
op mondiaal vlak

1925	9.903.787 \$
1926	8.794.454 \$
1930	23.133.825 \$
1931	22.635.154 \$
1932	13.312.136 \$
1933	16.125.719 \$

pers, die deze op hun beurt ook aan de kopers verleenden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de Belgische handelaars opteerden of verkozen om Belgische ontvangers af te nemen: *“le paiement en comptant est, paraît-il, plutôt l’exception, et puisqu’on offre des facilités, à des conditions assez acceptables, l’acheteur en use”*¹⁸⁰.

Een laatste oorzaak werd gezocht in de kwaliteit van de ontvangers. Begin 1932 zouden de Amerikaanse ontvangers de markt samen met de Nederlandse en Duitse producten hebben beheerst doordat ze kwalitatief superieur waren aan Belgische toestellen van hetzelfde prijsniveau. Eind 1934 bleek dit verschil te zijn weggewerkt: *“à l’heure actuelle, la production actuelle a atteint une perfection au moins égale, à tous points de vue, et leur prix n’est certainement pas plus élevé »*¹⁸¹.

Na 1933 daalde de import van ontvangers jaar na jaar en ontwikkelde zich een industrie die bestond uit grote buitenlandse firma’s met een productie-eenheid op Belgisch grondgebied, enkele grote binnenlandse firma’s, middelgrote ondernemingen en tal van kleine tot

¹⁷⁹ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, la Télévision et Des Industries Connexes, décembre 1934

¹⁸⁰ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, la Télévision et Des Industries Connexes, janvier 1935

¹⁸¹ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, la Télévision et Des Industries Connexes, décembre 1934

zeer kleine producenten. La Radio-Industrie schreef: *“quant à la construction nationale, elle se développe considérablement, et plus vite que nous pensions, par le truchement de grosses firmes, hier encore importatrices. Disposant d’une clientèle établie, de moyens financiers sérieux, elles vont faire de la fabrication en grande série et profiter de la marge représentée par les droits de douane. Une firme Anglaise, dont les récepteurs assez lourds étaient fortement grevés de droits de douane, va pouvoir réduire ses tarifs de 200 à 250 francs, pour les récepteurs moyens, en les fabriquant dans le pays. Quelques-unes de ces usines sont en marche régulière, d’autres le seront d’un jour à l’autre »*[...] ¹⁸².

Veel buitenlandse firma’s waren voorheen invoerders geweest langs de weg van het agentschapsysteem. Zo verwelkomde men o.m. **Ekco** (1934-, Eng.), **Erres** (1934-, Ned.), **Ultra Electric Belge** (1935-, Eng) en **Radio Suédois Stern & Stern** (1939-, Zwe.). De Duitse ontvangers **Schaub** werden geassembleerd door **La Générale Belge de Radiophonie**. De productie was georganiseerd volgens het principe van de serieproductie en de lopende band (kettingmethode). Dit systeem vereiste geen gespecialiseerde arbeid: *“la main-d’oeuvre existe en quantité illimitée, car le propre de la fabrication en série est de ne pas exiger d’ouvriers spécialisés. Les jeunes gens et jeunes filles occupés à ce travail n’ont à exécuter qu’une besogne facile, toujours la même, qu’ils arrivent rapidement à faire très vite et très bien »* ¹⁸³.

Ook Belgische agenten gingen na 1933 over tot de bouw van ontvangers. Zo ging **La Générale Belge de Radiophonie**, houder van de Belgische brevetten Schaub (Oos.), ontvangers produceren onder de naam **G.B. Radio**, terwijl de **Aurièma Radio Corporation** het eigen merk **Alfa** lanceerde.

Ondanks de aanslepende algemene economische malaise bleek de radiohandel begin ‘35 minder getroffen dan andere takken: *“le marasme général des affaires ne semble pas avoir affecté le commerce de la radio aussi profondément qu’on aurait pu le craindre. En général, les marchands de récepteurs ne se plaignent pas trop. Certes, la concurrence est rude, les clients sont exigeants mais on vend, c’est le principal »* ¹⁸⁴. Eind ’35 werden 144.119 nieuwe ontvangers geregistreerd.

De handel in losse stukken door gespecialiseerde winkels werd evenwel geconfronteerd met een teruggang. De tijd van de amateur-zelfbouwer leek voorbij. De “sans-filisten” van

¹⁸² La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F. et Des Industries Connexes, septembre 1934, Fabrication nationale, septembre 1934

¹⁸³ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F. et Des Industries Connexes, septembre 1934, Fabrication nationale, septembre 1934

¹⁸⁴ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, la Télévision et Des Industries Connexes, janvier 1935

het eerste uur werden een dagje ouder, maar het enthousiasme voor de zelfbouw werd vooral getemperd door het feit dat de som van de onderdelen en accessoires de prijs van een goede, industriële ontvanger in ruime mate ging overstijgen. De “ware amateur” ging zich dan ook concentreren op nieuwe ontwikkelingen: de “(ultra) korte golf” en het “nieuwe” medium in opmars: televisie (zie infra)¹⁸⁵.

De meeste nationale, Belgische radiofirma's die vanaf 1930 het levenslicht zagen waren grosso modo opgezet volgens de principes van Belgisch kapitaal, Belgische producten, Belgisch bestuur en Belgisch personeel. Dat was reeds het geval geweest bij o.m. **S.B.R.** (1922-), **Etablissements Jean Bonhomme** (1922-) en **S.I.C.E.R.** (1927-1933). Veel nieuw

gestichte bedrijven hanteerden daarbij vaak verwijzingen naar hun Belgische samenstelling zoals **Radio Industrie Nationale** (1934-1938). Het meest frapante voorbeeld uit de jaren dertig was de **Fabrique Nationale Radio-Electrique** (1934-) die, zoals de naam al doet vermoeden, zeer sterk inspeelde op de nationalistische gevoelens. Daarnaast ontstonden firma's met een gedeelte aan buitenlands kapitaal, maar met een sterke Belgische signatuur. Allen streefden ze naar een zo groot mogelijke zelfstandigheid¹⁸⁶ (eco-

nomische autarkie) door vrijwel alle onderdelen intern te vervaardigen¹⁸⁷. Meubels werden in veel gevallen uitbesteed. Kleinere constructeurs voerden vaak chassis in en contracteerden in België een, al dan niet gespecialiseerde meubelfirma zoals de Ateliers Durapon (Avenue Jaurès 31, Brussel).

Eind jaren dertig bleek uit een onderzoek van het Amerikaanse “*Bureau of Foreign and Domestic commerce*” dat België het land met de meeste radiomerken ter wereld was: “*le pays ou l'on trouve le plus grand nombre de différences pour les récepteurs mis en vente est la Belgique ou l'on a enregistré 159 désignations particulières pour les appareils fabriqués dans le pays ; et 26 appellations pour les appareils dont 16 marques Américaines*”¹⁸⁸. België was inderdaad een ondernemend landje: « *dans la période bénie*

¹⁸⁵ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, la Télévision et Des Industries Connexes, janvier 1935

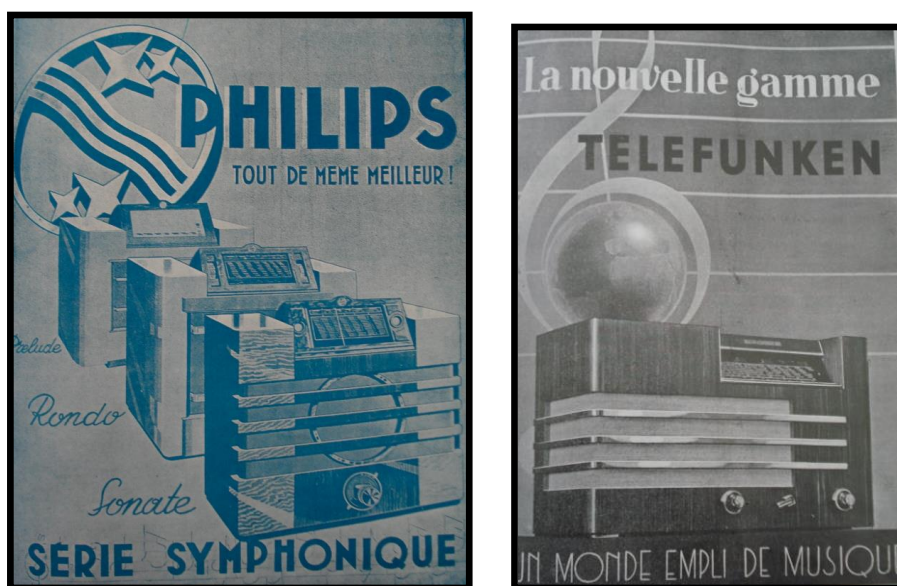
¹⁸⁶ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, Politique Industrielle, juillet 1936

¹⁸⁷ Deze trend zette zich zowel door in de grote als middelgrote firma's. Vanwege de hoge investeringskosten in gespecialiseerde arbeid, machines en apparatuur was deze gang van zaken omstreden. Hoofdzakelijk de grote firma's zouden er baat bij hebben gehad. In de Verenigde Staten was de situatie omgekeerd: er werd gewerkt met onafhankelijke leveranciers die gespecialiseerd waren in de vervaardiging van 1 onderdeel.

¹⁸⁸ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, la Télévision et Des Industries Connexes, Les Marques des Appareils de Radio sur le Marché mondial, april 1938, p. 150.

*d'avant guerre on disait que trois belges ne pouvaient se rencontrer sans qu'aussitôt ils ne jettent les bases d'une nouvelle société »*¹⁸⁹. Zo telde de Brusselse agglomeratie begin 1913 maar liefst 1235 ondernemingen.

De firma's Philips (Nederland) en Telefunken¹⁹⁰ (Duitsland) waren het sterkst vertegenwoordigd in diverse landen en in de jaren dertig beschikten ze overal in Europa over filialen waar radiotoestellen werden vervaardigd. Andere, veel voorkomende merken waren o.a. G.E.C. (G.B.), Marconi (G.B.), Horniphone (Oos.), Körting (Dui.), Nora (Dui.), Mende (Dui.) en Blaupunkt (Dui.)¹⁹¹.

Philips (Nederland) en Telefunken (Duitsland) waren in de jaren dertig de voornaamste Europese producenten van radiotoestellen

Publiciteit voor de Symphonische reeks en een ontvanger uit het Telefunken Gamma (1936)

(La Radio-Industrie, 1936)

¹⁸⁹ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, la Télévision et Des Industries Connexes, Aide Toi, Mars 1939

¹⁹⁰ Het Telefunken Gesellschaft für drahtlose telegrafie was de houder van de belangrijkste brevetten in Duitsland. In 1936 ging het bedrijf over tot een drastische kapitaalsverhoging (van 2 miljoen naar 10 miljoen Reichsmark). De aandelen waren in handen van A.E.G., Siemens en Halske A.G. die onafhankelijk van Telefunken radio-elektrisch materiaal produceerden.

¹⁹¹ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, la Télévision et Des Industries Connexes, Les Marques des Appareils de Radio sur le Marché mondial, april 1938, p. 150

5.4. De devaluatie van de frank en de uitbouw van een nationale radionijverheid (1935-1937)

Op 31 maart 1935 besloot de nieuwe regering **Van Zeeland** tot een ontwaarding van de nationale munt met 28 %. Na een jarenlange, vergeefse deflatiepolitiek¹⁹² had de devaluatie vrijwel onmiddellijk een gunstig effect. De kapitaalvlucht werd gestopt en zelfs de gevluchte kapitalen vloeiden terug. Banken zagen hun deposito's, noodzakelijk voor de uitbreiding van het krediet aan ondernemingen, opnieuw aanzwellen. Tegelijkertijd werden de nationale producten goedkoper voor het buitenland. In combinatie met een conjunctuurpolitiek (stimuleren van de vraag door een verhoging van de overheidsuitgaven, belastingvermindering, verruiming van het goedkope krediet) vertaalde dit zich in duidelijk voelbare daling van de werkloosheid¹⁹³. Ook de radionijverheid en handel vaarde wel bij deze ontwikkelingen. De export, die voordien nauwelijks iets voorstelde, kwam in een (relatieve) stroomversnelling terecht. De import van complete en onvolledige radiotoestellen ging stevig achteruit. In 1935 tekende men een aangroei van 144.119 radiotoestellen op.

Rubriek	Import				Export			
	1934		1935		1934		1935	
	Ton	1000 frank	ton	1000 frank	ton	1000 frank	ton	1000 frank
a) complete toestellen	599	38.959	295	17.870	31	2.499	78	5.690
b) onvolledige toestellen en gemonteerde groepen	75	4.742	38	3.708	202	3.726	306	8.391
c) luidsprekers, microfoons, Pick-ups, condensatoren, Transformatoren	140	6.394	100	6.830	11	632	68	4.295
d) valven, lampen	93	29.109	97	33.706	2	357	2	935
e) losse stukken	161	12.157	145	19.019	4	286	13	531

¹⁹² De overheid hoopte dat door deze politiek het prijzenpeil zich zou aanpassen aan de dalende wereldprijzen en de concurrentiële positie ervan behouden zou blijven. De prijsindex daalde met 20%, maar kon de nadelige gevolgen van de relatieve opwaardering van de Belgische frank niet compenseren (Veraghtert, p. 176)

¹⁹³ VERAGHTERT K., De Industriële ontwikkeling 1914-1947., in: De Industrie in België. Twee eeuwen Ontwikkeling 1780-1980, Gemeentekrediet van België/Nationale Maatschappij voor Krediet aan de Nijverheid, 1981, p. 177.

De rubrieken c. en e. tonen een vermindering in gewicht, maar een stijging in waarde. Dit laat zich verklaren door de devaluatie van de frank en het feit dat de geïmporteerde accessoires van een hoogstaande kwaliteit van een hogere prijs waren¹⁹⁴. De Belg kocht dus in sterkere mate Belgisch. In 1936 zette de tendens zich verder.

Rubriek	Import		Export	
	1936			
	Ton	1000 frank	ton	1000 frank
a) complete toestellen	212	14.896	122	7.619
b) onvolledige toestellen en gemonteerde groepen	27	2.151	455	13.692
c) luidsprekers, microfoons, Pick-ups, condensatoren, Transformatoren	64	5.184	91	4.951
d) valven, lampen	88	31.375.	4	1.859
e) losse stukken	118	17.008	23	1.251

(La Radio-Industrie, 1936)

Het radiosalon 1935 werd een succes: [...] *“tout le monde était optimiste, un démarrage sérieux s’était produit, les constructeurs étaient débordés de commandes* ». De constructeurs en verkopers hadden deze lawine aan bestellingen echter niet voorzien en konden nauwelijks voldoen aan de vraag. Tegen de tijd dat men de leveringen kon bijbenen was het conflict in Abessinië (Ethiopië) losgebarsten¹⁹⁵. De verdeeldheid onder de Europese naties speelde de plannen van Hitler voor de remilitarisatie van het Rijnland in de kaart. Internationale conflicten hadden telkens negatieve implicaties op de economische constellatie. Zo vertraagde de Rijnlandkwestie de beurs- en zakentransacties¹⁹⁶. De devaluatie ging echter ook gepaard met een stijging van de levensduur¹⁹⁷ en een tijdelijke aantasting van het reële loon.

¹⁹⁴ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, Statistique Commerce de l’Union économique en matériel radio-électrique pour 1935, avril 1936

¹⁹⁵ Op 3 oktober 1935 vielen de troepen van Mussolini van Italiaanse Somaliland en Eritrea het land binnen. Op 2 mei 1936 werd het geannexeerd. De volkenbond reageerde met handelssancties.

¹⁹⁶ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, Le marché de la Radio, avril 1936

¹⁹⁷ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, Optimisme, juillet 1936

Het effect van de devaluatie werd echter teniet gedaan toen steeds meer landen dezelfde economische koers gingen varen: *“en France, déjà avant la dévaluation, l’application des lois sociales avait amené une première majorisation des prix. Il faudra payer plus aussi pour des matières premières, les métaux, les lampes, le coton, et la soie de cables et voilà la marge de dévaluation absorbée en ce qui concerne les récepteurs de radio”*¹⁹⁸. In ’36 kwam het in België tot een algemene staking en werden de lonen opnieuw opgetrokken¹⁹⁹.

Het aantal omroepuisterraars bleef ondanks alles gestaag stijgen. Het potentiële cliënteel, een massapubliek, was nog steeds aanwezig en had een geruststellend effect in de wereld van de radio. Men had ook lessen getrokken uit de vergissingen die het jaar voordien waren begaan: *“la leçon de l’an dernier a servi aux constructeurs qui n’ont plus cette fois attendu la dernière minute pour établir leur programme de construction et commander les accessoires nécessaires. Nombre d’entre eux ont déjà annoncé leurs nouveaux modèles et les livraisons pourront suivre la demande”*²⁰⁰. Ook de corporatistische maatregelen van de Commission de Contrôle, die gericht waren op uniformering van de markt en in voege zouden treden op 1 augustus 1936 deden het beste verhop²⁰¹. De leveranciers mochten slechts leveren aan verkopers met een regelmatige vestiging en die lid waren van een professionele organisatie of de syndicale kamer. Deze maatregel maakte een einde aan de handel tussen verkopers, technici en werknemers van firma’s, samenwerkende vennootschappen waarbinnen radio niet tot de hoofdactiviteiten behoorde, organisaties, politieke groeperingen, radioclubs, enz. De verkopers ondertekenden een formulier met de verkoopvoorwaarden en eventuele bestraffingen. Groot- en kleinhandelaars mochten geen toestellen verkopen afkomstig van firma’s die niet ingeschreven waren in het handelsregister of erkend werden door de controlecommissie. Om opsporing en controle mogelijk te maken dienden de radiotoestellen voorzien te worden van een merk en een inschrijvingsnummer. Daarnaast werden de verkoopvoorwaarden voor contante betaling, afbetaling en overname vastgelegd²⁰².

¹⁹⁸ La Radio-Industrie. Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, Quels seront les effets de la dévaluation générale ?, Octobre 1936, p. 432

¹⁹⁹ VERAGHTERT K., De industriële ontwikkeling. De periode 1914-1947., in: De industrie in België. Twee eeuwen ontwikkeling 1780-1980, Gemeentekrediet, Brussel, pp. 190-191

²⁰⁰ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, Optimisme, juillet 1936

²⁰¹ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, Vers une Corporation de la radio, juillet 1936, p. 267

²⁰² La Radio-Industrie. Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, La Réglementation du Marché. Ou en est la commission du contrôle ?, février 1936

Op 17 juli 1936 pleegde Generaal Franco in Spaans Noord-Afrika een militaire coup waartegen links en regeringsgezind Spanje in opstand kwamen. De burgeroorlog zou tot 1939 duren. In augustus 1936 leek de economie - in vergelijking met het jaarbegin - enigszins te herleven. Zelfs de relatief dure radio-fonocombinaties, die het jaar voordien uit de mode waren geraakt (wegens de hoge prijzen)²⁰³, konden opnieuw rekenen op hoge belangstelling. De importeurs van fonoplaten deden gouden zaken: « *l'adjonction du tourne-disque dans un meuble à tiroir vendu actuellement à un prix convenable, double l'agrément de ce qu'il est possible d'un récepteur de radio* »²⁰⁴. De prijzen van radiotoestellen waren overigens sterk gedaald. Op het radiosalon 1936, dat voor het eerst op de Heizel werd gehouden, kwam dit duidelijk naar voren: “*les prix demandés sont extrêmement bas en considération de la qualité fournie*”²⁰⁵. Voor 1.000 frank kon men een goede lampenradio verkrijgen. Radiotoestellen werden steeds meer beschouwd als alledaagse gebruiksvoorwerpen: “*l'aspect des meubles mérite aussi une mention: teinte plus sombre s'harmonisant plus facilement avec le mobilier habituel dans nos maisons. Lignes plus sobres, rien qui détonne et il semble que le récepteur radiophonique à une tendance à ne plus se faire remarquer comme tel, il devient un meuble utilitaire sans plus. Les minuscule dynamiques ont fait place à des appareils de plus grand diamètre qui, conjugués avec les bois, assurent une sonorité très en progrès*”²⁰⁶. Paradoxaal genoeg zag het ministerie van financiën, met de invoering van de luxetaks op radio-ontvangers, accessoires, lampen en fonografen, dat anders. In de vorm van dergelijke belastingen probeerde de overheid de staatskas te spijsen. Er werd door de radio-elektrische nijverheid gedurende meerdere jaren geijverd voor de afschaffing ervan. Zo schreef La Radio-Industrie in augustus 1937: “*La suppression de cette taxe qui frappe ridiculement les récepteurs de radio est souhaitée depuis longtemps par le commerce et l'industrie*”²⁰⁷.

In de crisisjaren was het noodzakelijk om zo snel mogelijk een zo groot aantal ontvangers te slijten vóórleer de economische of politieke situatie instabiel (er) werd met de ondergraving van de zakelijke transacties en de toename van onrust bij de potentiële massa van consumenten als gevolg. Ondanks de inspanningen van de Commission de Contrôle

²⁰³ In de periode 1932-1934 waren dit de topmodellen van de markt.

²⁰⁴ La Radio-Industrie. Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, Le prochain Salon de la radio, Août 1936

²⁰⁵ La Radio-Industrie. Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, Le Salon de la Radio, septembre 1936, p. 379

²⁰⁶ La Radio-Industrie. Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, Le Salon de la Radio 1936, septembre 1936, p. 379

²⁰⁷ La Radio-Industrie. Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, La taxe luxe, Août 1937, p. 291

bleef haar invloed beperkt: *“elle [...] ne joue aucun rôle dans la concurrence terrible, agressive que se font toutes les marques, petites et grandes, pour s'accaparer une parcelle du marché”*²⁰⁸. La Radio-Industrie omschreef het in Darwiniaanse termen : in de “struggle for life” was het de best aangepaste die in de economische jungle wist te overleven. Toch was niet alleen de prijs bepalend bij de verkoop. Heel wat kleine producenten, die gebukt gingen onder de concurrentie van de firma's die zich richtten op massaproductie, wisten zich te handhaven door specialisatie in de bouw van kwaliteitsvolle ontvangers die gekoppeld waren aan een goed (lees apart) voorkomen. Cruciaal was het afstemmen van de productie op de afzetmogelijkheden²⁰⁹. Vrij beperkt dus. Eén van de oudste firma's van het land, de **Etablissements Jean Bonhomme** gesticht in 1922, slaagde daar met de toestellen **Orthodyne** wonderwel in. Desondanks verdwenen veel “kleintjes” even snel als ze gekomen waren (zie overzicht bedrijven). Daarnaast werden de radiofabrikanten beconcurrerd door de radiodistributiecentrales (private, intercommunales en mengvormen)²¹⁰.

Begin 1937 was de nog jonge Belgische radio-industrie uitgegroeid tot een belangrijke nijverheidstak met een zeker prestige: *“l'industrie de la radio a dû lutter pendant des années contre l'importation étrangère. Elle est devenue une très grosse industrie nationale qui représente un chiffre d'affaires de plus de 500 millions, frappé de la taxe de 9%”*²¹¹. Men beheerste de nationale markt én slaagde erin, weliswaar in bescheiden mate, uit te voeren: *« dans un petit pays comme le nôtre, aux débouchés restreints, quasi sans possibilités d'exportation importante, on a fait des choses merveilleuses »*²¹². Dit bleek ook op het radiosalon te Brussel, waar de nationale productie op het vlak van techniek en presentatie niet moest onderdoen voor de buitenlandse. Enkel de scherpe concurrentie en de verdeelingsmethoden waren te betreuren (zie verkoopsmoeilijkheden). Indien men de aanverwante industrieën, die leverden aan de radiofabrikanten, meetelde, dan verschaft de radio-elektrische nijverheid werk aan circa 12.000 arbeidersgezinnen. Ten minste 50% van de productie was gelokaliseerd in de gemeentes van Groot-Brussel. Over gans België waren volgens de Chambre Syndicale circa 4.000 verkopers van radiotoestellen bedrijvig. Een handelaar schatte dat minstens 1.500 van hen geen lid waren van een syndicaat of een ver-

²⁰⁸ La Radio-Industrie. Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, Les problèmes du petit constructeur, décembre 1936

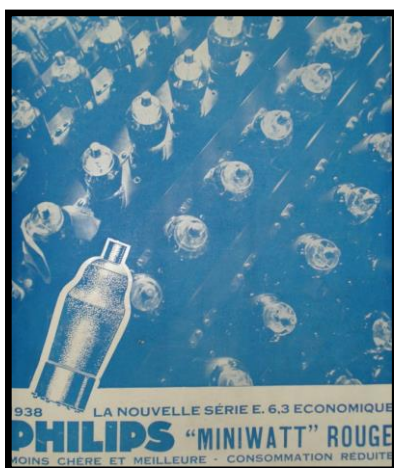
²⁰⁹ La Radio-Industrie. Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, Les problèmes du petit constructeur, décembre 1936

²¹⁰ Zie het hoofdstuk Radiodistributie.

²¹¹ La Radio-Industrie. Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, La radiodistribution et les communes, janvier 1937

²¹² La Radio-Industrie. Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, La radiodistribution et les communes, L'industrie nationale au salon 1937

eniging van elektriciens²¹³. Exacte cijfers zijn helaas niet voorhanden. De bijdragen en belastingen die de fabrikanten, handelaars en elektriciens afdroegen waren een belangrijke inkomstenbron voor het bestuur van de hoofdstad. Ook de elektriciteitscentrales plukten de vruchten van de popularisering van de radio: *“les statistiques publiées par les organismes producteurs d’électricité démontrent que la venue de la radio a augmenté la consommation de courant, non pas seulement par le fonctionnement du récepteur, mais par le complément d’éclairage, prolongé jusqu’à des heures tardives”*²¹⁴. De productie van elektrische stroom bedroeg omstreeks 1937 bijna 5 miljard kilowatt. Inzake het vermogen van de centrales per vierkante kilometer stond België zelfs aan de kop van de elektriciteitsproducerende landen. Het totaalverbruik per inwoner was goed voor een zevende plaats²¹⁵. Tegen het einde van de jaren dertig was vrijwel geen enkele regio verstoken van elektrische stroom. De elektrificatie van de stedelijke tramnetten was bijna voltrokken en die van de buurtspoorwegen werd in een hoog tempo doorgevoerd. Ook de spoorwegen, zoals de lijn Brussel-Antwerpen, werden geëlektrificeerd.

Philips Miniwatt lampen op de lopende band (La Radio-Industrie, 1937)

*ser »*²¹⁶.

Radio was een reden om ‘s avonds langer op te blijven, waardoor de woonkamers ook langer verlicht werden. Dankzij de elektrificatie kwam er meer plaats voor avondvullende activiteiten, maar het betekende ook de doorbraak van de 24 uren economie. In de steden verschenen de eerste neon-lichtreclames op cinémazalen, fabrieksgebouwen en hoogbouw; machines en de lopende band werden elektrisch aangedreven, de fabriekshallen baadden ‘s nachts in het licht. Ook de wegen en de historische gebouwen werden steeds meer verlicht: *“l’emploi des lampes au sodium pour l’éclairage des routes semble devoir se généraliser”*

De serieproductie leidde tot gechronometeerde (prikklok) en vervreemdende arbeid (ploegenarbeid). In de Verenigde Staten was deze productiewijze reeds veralgemeend, Europa volgde. Chaplins prent *Modern Times* (1936) was illustratief voor de ontwikkelingen.

²¹³ La Radio-Industrie. Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, Manquons-nous d’esprit corporatif ? demande un négociant en radio, janvier 1937, p. 26

²¹⁴ La Radio-Industrie. Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, La radiodistribution et les Communes, janvier 1937

²¹⁵ België als exportland. Staatsbureel voor Handelszaken, Ministerie van buitenlandsche zaken en buitenlandsche handel, Brussel, 1938, p. 106

²¹⁶ La Radio-Industrie. Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, La « Quinzaine de la lumière », janvier 1937

In de laatste maanden van 1936 klaagden de producenten echter over een tegenvallende verkoop. Het aantal luisteraars bleef echter gestaag stijgen. Dit was toe te schrijven aan het feit dat de stocks bij de verkopers nog niet waren weggewerkt. Bestellingen bleven dus uit. Om het verkoopproces te bespoedigen stond men kortingen op eindereeks toestellen toe (zie verkoopsmoeilijkheden). Ook in 1937 was dit het geval. Om het consumentisme aan te wakkeren werd ieder jaar een nieuwe reeks ontworpen die op het radiosalon te Brussel, traditiegetrouw de start van het seizoen, aan het publiek werd voorgesteld. Deze gedwongen veroudering was in veel gevallen cosmetisch van aard en speelde in op de modetrends, de smaak van het publiek én de heersende mentaliteit. In de jaren dertig werden radiotoestellen in een strakke, sobere, sombere stijl uitgevoerd. Radiotoestellen van de vorige serie verloren bij de lancering van de nieuwe aldus een deel van hun waarde. Men kon ze dus onmogelijk aan de oorspronkelijke vastgelegde prijs verkopen. In de automobielwereld, die gelijkenissen vertoonde met de radio-elektrische nijverheid, wensten sommige producenten dat het autosalon slechts om de twee jaar zou plaatsvinden. Zo kon men het productieprogramma over twee jaar spreiden : [...] *“pour leur (de fabrikanten) permettre d’étendre leur programme de fabrication sur deux saisons sans être dans l’obligation de sortir, malgré tout, des modèles nouveaux seulement dans leur aspect extérieur »*²¹⁷.

In januari 1937 schatte La Radio-Industrie het verzadigingspunt in op circa 1.500.000 ontvangers²¹⁸. In de jaren dertig zou men het niet bereiken. Indien de oorlog de bedrijvigheden niet had onderbroken of vertraagd had men het punt naar alle waarschijnlijkheid in de jaren veertig bereikt. Wellicht was de tijd dan rijp geweest voor de televisie. In mei 1937 werd duidelijk dat de radio een waar massaproduct was geworden. De verkoop van goedkope ontvangers oversteeg nu in ruime mate de duurdere, luxeontvangers: *“des détaillants ayant une clientèle aisée”* [...] *“signalent une diminution dans la vente des récepteurs de prix élevés. Il faut en conclure que - et c’est logique - la saturation est proche, sinon acquise dans une classe de population qui, depuis toujours, est capable d’une dépense et pour qui l’achat d’un récepteur n’a jamais représenté un luxe excessif »*²¹⁹. Vrijwel alle welgestelde gezinnen bezaten dus een radiotoestel. De stijging van het kopen op afbetaling en de verkoop van radiotoestellen aan democratische prijzen toonde aan dat de nieuwe luisteraars vooral gerekruteerd werden in de grote massa van arbeiders, bedienden en loon-

²¹⁷ La Radio-Industrie. Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, L’industrie nationale au salon 1937, septembre 1937

²¹⁸ La Radio-Industrie. Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, Le marché de la radio en Belgique en 1936, février 1937, p. 58

²¹⁹ La Radio-Industrie. Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, Le marché de radio, mai 1937

trekkers. De herleving van een aantal industriële takken en de herwaardering van de beurs verzekerde sommigen een grotere werkstabiliteit, anderen zagen dit vertaald in een hoger loon. Het zorgde allemaal dat de toekomst minder gehypothekeerd werd. Het merendeel van de kopers vond aldus zijn gade in de goedkope ontvangers en modellen uit oudere reeksen waarvan de verkoop aan verlaagde prijzen was toegestaan. Ze bevonden zich al geruime tijd in de toonzalen of opslagplaatsen van de verkopers: *“des récepteurs de cette classe étaient depuis de longs mois sur les rayons des revendeurs qui ont été enchantés de faire vendre. D’autres étaient en dépôt de-ci de-là”*²²⁰. Het overschot aan stocks zorgde ervoor dat nieuwe bestellingen bij de fabrikanten uitbleven. Het systeem van betaling op lange termijn en de consignatie (dépôt) zorgden ervoor dat de fabrikant te lang op zijn geld - noodzakelijk voor de betaling van leveranciers, het uitbetalen van lonen en het delven van de algemene kosten - diende te wachten. La Radio-Industrie schreef: *“lorsque nous disions un jour que transférer les stocks des constructeurs chez les détaillants, en dépôt où à paiement à long terme, c’était faire la facturation, mais non de la vente, nous avions raison”*²²¹.

Tegen juni 1937 werd het duidelijk dat het lage prijsniveau van de ontvangers niet kon gehandhaafd worden. Economisten voorspelden een stijging van de kostprijs voor metaal en andere grondstoffen ten gevolge van de bewapeningswedloop. Plaatijzer was dusdanig zeldzaam geworden met een vertraging van productie als gevolg. Hetzelfde plaatwerk werd gebruikt voor het vervaardigen van radiochassis. Vooral de vraag naar aluminium was zeer hoog. Een andere factor was de sociale wetgeving: *“la mise en application des lois sociales nouvelles et le renforcement de celles existantes, par leur incidence sur le prix de revient, devaient forcément amener une hausse de l’index. Dans presque toutes les industries nationales, la hausse de mai déclenche une hausse des salaires pour le 1er juillet”*²²².

Het publiek stelde ook steeds meer eisen aan de kwaliteit van de ontvangers, hetgeen de prijs ook de hoogte in joeg.²²³ Tijdens de tweede helft van 1937 kwam een einde aan de kortstondige economische hoogconjunctuur ten gevolge van het opnieuw oprukkende internationale protectionisme en de wankelende binnen- en buitenlandse constellatie. De snel opeenvolgende Belgische regeringen slaagden er niet in om sociaal-economische stabiliteit

²²⁰ La Radio-Industrie. Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, Le marché de la radio, mai 1937

²²¹ La Radio-Industrie. Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, Le marché de la radio, mai 1937

²²² La Radio-Industrie. Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, Vers des prix en hausse, juin 1937

²²³ La Radio-Industrie. Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, La hausse mondiale des prix dans la branche radio, septembre 1937

te brengen. Tegelijkertijd kwam het oorlogsgeweld steeds dichterbij²²⁴. De aangroei van radiotoestellen liep dan ook terug. Er werden echter nog ruim 129.940 nieuwe ontvangers geregistreerd.

In 1937 werden de radio-elektrische ondernemers door de regering uitgenodigd in het vooruitzicht van de oprichting van een paritaire commissie. Tot dan toe werd de radio-elektrische nijverheid nog niet belangrijk genoeg geacht en bleef ze in de marge van de ontwikkelingen. Na de Eerste Wereldoorlog waren alle grote industrieën voorstander van de vorming van commissies die samengesteld waren uit afgevaardigden van de patroons en de arbeiders²²⁵. De vakbonden voerden er onderhandelingen die uitmondde in collectieve overeenkomsten en adviseerden de regering m.b.t. de sociale wetgeving. In 1935 bestonden er reeds 26 paritaire comités. Ze bezaten nog geen wettelijk statuut, maar oefenden een aanzienlijke invloed uit²²⁶. De radio-elektrische nijverheid werd echter officieel ondergebracht in de “*Commission Nationale de la Construction mécanique*”, een overkoepelend orgaan, waar ze weinig of niets in de pap te brokken hadden. De overeenkomsten die werden gesloten waren evenwel bindend. De mechanische constructie was veelzijdig en werd omstreeks 1930 tot de meest florerende industrieën gerekend. Ze omvatte o.m. de productie van machines, stoomverwarmingsketels, werktuigen, metaalconstructies (Cockerill), transportmateriaal, wapens (F.N.), automobielen, fietsen en elektrisch materiaal (A.C.E.C., S.E.M.)²²⁷.

²²⁴ VERAGHTERT K., De Industriële ontwikkeling. 1914-1947, in: De industrie in België. Twee eeuwen ontwikkeling. 1780-1980, p. 178

²²⁵ La Radio-Industrie. Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, Tribune Libre. L'organisation professionnelle ouvrière de la radio., juin 1937, p. 206

²²⁶ VERAGHTERT K., De Industriële ontwikkeling. 1914-1947, in: De industrie in België. Twee eeuwen ontwikkeling. 1780-1980, pp. 199-200

²²⁷ LYR R. (red.), La Belgique Centenaire. Encyclopédie nationale 1830-1930., Bruxelles 1930, p. 332

5.5. De Belgische constructeurs herwonnen pas laat terrein op de nationale en internationale markt (1935-1937)

In februari 1935 tekende de Société Belge Radioélectrique een opvallende achteruitgang van ingevoerd radio-elektrisch materiaal op. Deze informatie was gebaseerd op het Maandelijks Bulletin voor den handel met vreemde landen (*Bulletin Mensuel du Commerce avec les pays étrangers*, artikel 1088 bis) uitgegeven door het Ministerie van Financiën dat in 1932 een speciale rubriek voor “radio-elektrische toestellen voor telegrafie, telefonie, televisie en andere toepassingen” invoerde. De lampen liet men echter buiten beschouwing omdat deze integraal uit het buitenland afkomstig waren. Tussen april en december 1932 bedroeg de invoer van radio-elektrisch materiaal (volledig of in losse stukken) 88.464.000 frank, de uitvoer slechts 4.619.000 frank.²²⁸ Tegen 1936 hadden de Belgische constructeurs heel wat terrein goedgemaakt op de buitenlandse concurrentie. In de periode van april tot december van datzelfde jaar tekende men respectievelijk 32.482.000 frank invoer en 22.742.000 frank uitvoer op. De S.B.R. schatte het zakencijfer van de Belgische radionijverheid vanaf 1936 op een slordig half miljard per jaar, een verdubbeling op 4 jaar tijd. Op basis van deze cijfers maakten toestellen en losse stukken van vreemde makelij slechts 8,5% meer uit van het in België aangekochte materiaal tegenover 46% in 1932. De Société Belge Radio-électrique hield er echter rekening mee dat niet alle ingevoerde materiaal verbruikt werd door de nationale markt. De statistieken hielden ook rekening met waren die geheel of gedeeltelijk vrij van rechten werden ingevoerd en verwerkt door Belgische handenarbeid. Een gedeelte van de afgewerkte producten werd vervolgens opnieuw uitgevoerd: “*De waarde ervan , die in 1932 van geen tel was, is op heden groot genoeg geworden om er rekening mede te houden zoo men de resultaten niet helemaal wil vervalschen*”²²⁹. Na een “grondig onderzoek” kwam men tot de som van 14.365.000 frank over de laatste 9 maanden van 1936. Op deze manier berekende men de totale import die verbruikt werd op de nationale markt op 18.117.000 frank of 4,8% van het Belgische zakencijfer in 1936. Wanneer men de heruitgevoerde goederen aftrekt van de Belgische uitvoer dan bekomt men een bedrag van amper 8.377.000 frank. De nog steeds geringe uitvoer was volgens de S.B.R. te wijten aan het gebrek aan steun van de Belgische staat aan de radio-elektrische nijverheid en de tolrechten en vergunningen die door de andere

²²⁸ VANHAUTE E., BRACKE N., Sociaal-economische geschiedenis van de Nieuwste Tijden, syllabus 2005, p. 149

²²⁹ SBR-RADIO, “De Belgische nijverheid”, maart 1937

Europese landen werden opgetrokken: *“dit verbod van uitvoer, zonder tegenprestatie, verplicht de Belgische firma's zich tot een uiterst kleine markt te beperken, en aldus met zeer ongelijke wapens te strijden tegen de vreemde concurrentie.”*

5.6. De Amerikaanse lampen overspoelen de Europese markt

Merkwaardig genoeg werden in België relatief weinig lampen geproduceerd. De constructeurs waren voor de uitrusting van hun toestellen en vervanglampen bijna volledig afhankelijk van de buitenlandse productie. De Manufacture Belge de Lampes Electriques werd sinds 1925 gecontroleerd door Philips.

Cijfermateriaal inzake de import is er pas vanaf 1932 toen het Ministerie van Financiën een *“Maandelijkse Bulletin voor den Handel met Vreemde landen - Bulletin Mensuel de commerce avec des Pays étrangers”* uitgaf. In 1930, toen de radio in België aan zijn steile opmars begon was de invoer van lampen vrijwel volledig in handen van de Europese landen. Nederland nam maar liefst 72,5% van de totale invoer voor de Belgische markt voor haar rekening, Frankrijk 11,6%, Duitsland 10%, het Verenigd Koninkrijk 3,8%. De overige landen waren goed voor 0,6 procent van de invoer. Voor Hongarije waren voor dat jaar geen cijfers bekend. In totaal waren 98,5% van de lampen op de Belgische markt van Europese oorsprong. De koppositie van Nederland is ongetwijfeld toe te schrijven aan Philips uit Eindhoven. Dit onderstreept dat de radio-elektrische nijverheid vooral een zaak was van de West-Europese landen. Opvallend is dat Groot-Brittannië, het vroegste geïndustrialiseerde land, tengevolge van de crisis, een erg marginale uitvoer naar ons land realiseerde. De Verenigde Staten vertegenwoordigden ten gevolge van de Beurskrach in 1929 slechts een aandeel van 1,5%. In de daaropvolgende jaren kwam langzaam verandering in deze situatie toen de crisis ook Europa diep en zwaar trof. In 1931 waren nog steeds 94,6% van de radiolampen van Europese makelij tegenover 5,4% Amerikaanse. Vanaf 1932 begonnen de Verenigde Staten ondanks het groeiende protectionisme terrein goed te maken met 12,5% tegenover 87,6%. In 1933, toch voor de Amerikanen het zwaartepunt van de crisis, klom het percentage naar 22,7% tegenover 77,3 procent. Dit wijst er op dat aan de andere kant van de oceaan uitwegen voor de crisis werden gezocht. Het Duitse aandeel in de invoer naar België zakte terug naar 6,6%, het Franse naar 7,9%, het Nederlandse naar 45,3%. Hongarije stond voor 1,5%, evenveel als de overige (Zuid-, centraal- en Oost-) Europese landen samen. Het Engelse aandeel steeg naar 14,5% wat toe te schrijven is aan de beslissing van de regering om in 1931 het pond te devalueren. Nederland verloor een groot aan-

deel en viel terug op 45,3%. In 1934 namen de Verenigde Staten reeds 36,5% in, de Europese landen 63,5%. In 1935 was de kloof vrijwel gedicht. De Verenigde Staten vertegenwoordigden dan 46%, de Europese producenten 54%. Vrijwel alle Europese landen kenden een sterke terugval: Duitsland nam 5,7% in, Frankrijk 0,9%, Nederland 33,9%, het Verenigd Koninkrijk 9,5% de overige landen 0,2%. Enkel Hongarije boekte vooruitgang en steeg naar 3,8%. Het totaal van de Amerikaanse en Europese invoer die naar België werd ingevoerd bleef in de jaren dertig evenwel ieder jaar stijgen. De cijfers waren berekend op een gemiddeld gewicht van 40 g. per lamp. Honderd kilo lampen stonden dan circa voor 2.500 stuks. In 1930 bedroeg dit 327.000, in 1933 982.500 en in 1935 2.429.000²³⁰. In 1936 staken de Amerikanen uiteindelijk de Europese producenten voorbij met 54,8% tegenover 45,5%²³¹. Enkel de Hongaren en Duitsers boekten vooruitgang. Eerstgenoemden produceerden voor een groot gedeelte lampen van het Amerikaanse type, terwijl de Duitse productie zich kenmerkte door een hoge kwaliteit²³².

In maart 1936 verkondigde de Société Belge Radio-électrique dat de Belgische radio-elektrische nijverheid erin geslaagd was de buitenlandse concurrentie uit de weg te ruimen. S.B.R. beweerde de inlandse markt nu te beheersen. Althans wat toestellen betrof...Waarom verdrongen de Amerikaanse lampen uiteindelijk de Europese? Ten tijde van de eerste ontvangtoestellen waren radiolampen heel duur wat hoofdzakelijk te wijten was aan de geringe productie. Technische verbeteringen verhoogden de kwaliteit en de modernisering van de fabrieken drukten de productiekosten. De verkoopprijs van radiolampen volgde deze prijsdaling echter niet. Bepaalde Europese producenten hadden namelijk afspraken gemaakt om de prijzen kunstmatig hoog te houden. Het vervangen van lampen was dus een zeer dure aangelegenheid. In deze situatie kwam verandering toen er Amerikaanse lampen op de Europese markt werden gebracht. Deze kapitaalkrachtige en ultramoderne bedrijven hanteerden een lage prijzenpolitiek. Zij waren ervan overtuigd dat hoge prijzen remmend werken op de radio-elektrische nijverheid. De Amerikanen boden lampen aan die ver onder de prijs lagen van de Europese concurrenten. De Société Belge Radio-Électrique schreef daarover in 1936: *“de begonnen strijd is nog niet helemaal uitgevochten, doch het einde is reeds zichtbaar, natuurlijk ten voordele van de Amerikanen. De symptomen hunner uiteindelijke zegepraal hebben zich den laatsten tijd vermenigvuldigd. Zoo zou, volgens in omloop zijnde geruchten, het Europeesch consortium op het punt zijn*

²³⁰ SBR-RADIO, Europeesche lampen, Americaansche lampen., februari 1936, p. 14

²³¹ SBR-RADIO, Europeesche lampen, Americaansche lampen, juni 1937, p. 15

²³² SBR-RADIO, Europeesche lampen, Americaansche lampen., september 1936, p. 13

opgelost te worden: aldus zou de prijsovereenkomst ophouden te bestaan”²³³. Kort daarvoor hadden deze leden, ter navolging van de Amerikaanse producenten, verwarmingslampen van 6,3 volt op de markt gebracht. Sterker nog, één van de *“kampioenen van de Europese lamp”* zag zich genoodzaakt tot het verkopen van Amerikaanse lampen met eigen waarborg teneinde een economische ramp te vermijden. Vooral Nederland en het Verenigd Koninkrijk kregen klappen. Naast hun interessante prijs waren de Amerikaanse lampen van goede kwaliteit: *“het is hen gelukt op gansch merkwaardige wijze de lage prijzen te doen samenvallen met een buitenmate goede kwaliteit [...] De stevigheid der Amerikaansche lampen is spreekwoordelijk geworden*”²³⁴. De klant kon honderden franken besparen bij de vervanging van lampen. Bovendien bleek de levensduur groter te zijn dan die van de Europese concurrentie: *“de levensduur dezer laatsten is merkkelijk minder dan deze van de door Amerika geleverde lampen*”²³⁵. Deze lofzang valt misschien te verklaren doordat S.B.R. vanaf 1936 gebruik maakte van Amerikaanse lampen... Maar ook Humoradio bevestigde dit gegeven in 1936: *“Ongeveer een jaar geleden begon de Amerikaansche industrie de constructie van metaallampen, en door dik en dun werd de fabricage opgedreven [...] Wij bestatigen dat, daar waar de metaaluitvoering nog niet algemeen aangeworven werd, daar tegenover de octaalvoet met sleutel de volle goedkeuring van de Amerikaansche radiowereld weghaalde*”²³⁶. Een technische analyse deed de auteur van de radiokroniek besluiten dat er geen redenen meer waren om te beweren dat de Amerikaanse lampen teveel zouden verbruiken. De Europese fabrikanten moesten dus wel volgen.

De overgang naar het Amerikaanse lampentype bleek overduidelijk op het 8^e radiosalon in het “eeuwfeestaleis” op de Heizel te Brussel in 1936. Van de 65 vertegenwoordigde merken waren er 49 die gebruik maakten van lampen van het Amerikaanse type in hun ontvangers²³⁷. Het Duitse merk Telefunken introduceerde metaallampen in 1938. Bij deze lampen werd de glaskolf vervangen door een metalen kapsel. Daar schilde echter het voordeel niet in. Ze waren steviger doordat er geen topverbindingen met roosters meer voorkwamen²³⁸. De voet beschikte over 8-pinnen, die op een bijzondere wijze verdeeld waren, en een sleuteltje. Het gebruik van metaallampen verminderde het aantal types (15) in het vooruitzicht van de mogelijke toepassingen waardoor meer standaardisatie gecreëerd

²³³ SBR RADIO, mei 1936, de lampen, p.1

²³⁴ SBR-RADIO, mei 1936, de lampen, p.2

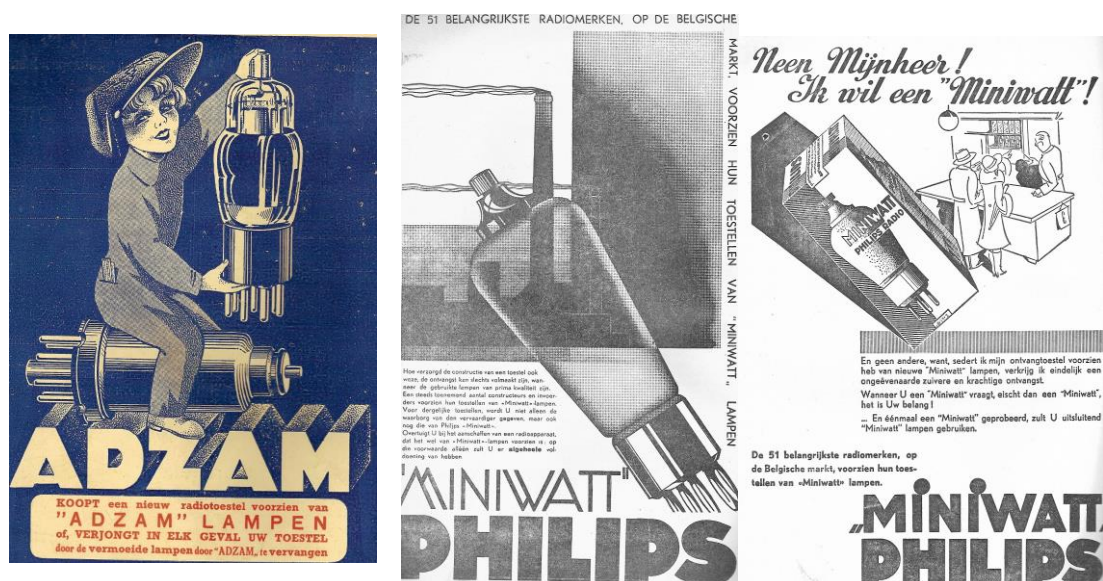
²³⁵ SBR RADIO, mei 1936, de lampen, p.2

²³⁶ Humoradio, 15 november 1936

²³⁷ SBR-RADIO, “De les van het salon”, november 1936, p. 1

²³⁸ Humoradio, “Europeesche metaallampen”, 6 november 1938

werd. Voorts waren ze goedkoper en compacter waardoor de miniaturisatie van de ontvanger op gang kon komen.

Boven: publiciteit voor de Belgische (Amerikaanse type) Adzam lampen. Gewone gloeilampen werden verkocht onder de merknaam Mazda. (De radio-revue, 1937). Rechts de Nederlandse lampen die tot het midden van de jaren dertig de Belgische markt domineerden.

5.7. Verkoopsmoeilijkheden (oneerlijke concurrentie, “bradage”) en een gebrek aan een corporatieve geest (1930-1939)

In de dertiger jaren zette zich enerzijds een professionalisering door: het enthousiasme van de amateurs die in de jaren twintig de toon hadden gezet was bezig aan een teruggang en arbeid, productie en import van radiotoestellen verliep meer gestructureerd. Anderzijds veroorzaakte de toenemende wetenschappelijke vulgarisatie (amateurbladen, revues, handboeken) en de popularisering van de radiotechniek ook problemen in handel en industrie. La Radio Industrie schreef: “*la grande misère de la radio, c’est que cette science si exacte, si précise, se soit vulgarisée tellement rapidement qu’un illettré est aujourd’hui capable de construire un poste et même un poste qui marche !*”²³⁹

Omdat de radiohandel en de radionijverheid in de crisisjaren één van de weinige branches waren die nog marcheerden zagen veel mensen mogelijkheden om een graantje mee te pikken van het medium “*en vogue*”. Op individuele basis of in duo werden op bescheiden schaal ontvangers gebouwd die men op de lokale markt trachtte te slijten. Op zich

²³⁹ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F et Des Industries Connexes, novembre 1934.

vormde dit geen probleem, maar veelal waren de bouwer-verkopers mensen met een ontoereikende kennis van zaken: *“trop de personnes non préparées et non qualifiées se sont établies “marchands de T.S.F.”, croyant trouver dans le commerce une source facile et abondante de revenus; sans compter les cumulards qui, en dehors de leurs occupations régulières, se sont improvisés fabricants de postes »*²⁴⁰. Ook elektriciens - die in principe niet specifiek opgeleid waren in de radio-elektriciteit - gingen zich naast de installatie van elektrische installaties en verlichting ook bezig houden met lampenradio's²⁴¹. De voortbrengselen, goedkope ontvangers van ondermaatse kwaliteit, gaven al snel problemen wat dan weer leidde tot conflicten tussen verkopers en kopers inzake reparatie en garantie. Hetzelfde zeer bestond bij de reparatie van toestellen. Op deze manier probeerden heel wat mensen, vooral op het platteland, na hun uren in het zwart een centje bij te verdienen. La radio-Industrie schreef in 1938: *“les radio-spécialistes professionnels de dépannage se plaignent, à juste titre, de la concurrence qui leur est faite, surtout en province, par des citoyens, fonctionnaires et employés de l'Etat le plus souvent qui, après les huit heures de travail légal, passent à d'autres exercices rémunérateurs. Ils ne paient pas de contributions ni ne déclarent ces bénéfices au receveur, ce qui est déjà un avantage en leur faveur. Ce qui est inadmissible, c'est que l' I.N.R. tolère à l'occasion qu'on donne au micro les noms et adresses de ces dépanneurs »*²⁴². De prijzen van lampen en accessoires waren bovendien vastgelegd en er werd geen onderscheid gemaakt tussen professionelen en particulieren.

Een ander probleem dat zich stelde was de praktijk van de prijzenslag, een fenomeen dat reeds aan het eind van de jaren twintig de kop opstak, waarbij handelaars nieuwe toestellen van gereputeerde merken aanboden aan verlaagde prijzen (tot 40-50%)²⁴³. Door de winstmarges te beperken en het aanbieden van betalingsfaciliteiten probeerde men klanten te lokken wat leidde tot een concurrentie die zijn weerga niet kende. Zo kon het gebeuren dat de garantieperiode korter was dan de betalingstermijn. In bepaalde gevallen hadden de verkopers de aangeboden toestellen niet eens in stock of in hun winkel. La Radio-Industrie schreef: *« les conditions de la vente à tempérament doivent être les mêmes pour toutes marques classées. Comment expliquer et justifier au client un échelonnement des de paye-*

²⁴⁰ La Radio-industrie, Revue Professionnelle Indépendante de La T.S.F., la Télévision et Des industries Connexes, La Crise de la Radio, juin 1938, p. 266

²⁴¹ La Radio-industrie, Revue Professionnelle Indépendante de La T.S.F., la Télévision et Des industries Connexes, Electriciens et Radio-Spécialistes, janvier 1939, p. 26

²⁴² La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, la Télévision et Des Industries Connexes, Les Cumulards, février 1938, p. 113

²⁴³ Dit gebeurde met behulp van annonces die verschenen in de dagelijkse, wekelijkse en maandelijks pers.

ments qui dépasse la période de garantie de l'appareil lui-même »²⁴⁴. Vaak liet de dienst na-verkoop te wensen over waardoor de reputatie van de bekende merken geschaad werd. Bovendien probeerde de handelaar de klanten te overtuigen om een nog goedkopere ontvanger van het “huiskmerk” te kopen (“*un châssis de troisième zone, monté dans un meuble d'allure impressionnante*”)²⁴⁵.

Het gebeurde ook dat de algemene agenten van een buitenlands merk, die het monopolie hadden op de verkoop binnen een bepaald gebied (v.b. Oost-Vlaanderen), regelmatig geconfronteerd werden met illegale praktijken. Soms trof men in de handel identieke toestellen aan die aangekocht waren bij groothandelaars in het buitenland en die tegen abnormale voorwaarden werden aangeboden. Indien men houder was van de Belgische brevetten die toegepast waren in deze ontvangers of luidsprekers kon men overgaan tot het aanspannen van een rechtszaak. Zo kreeg de Firma J.V. Troisième, houder van diverse Belgische brevetten die toepassing kenden in de ontvangers Point Bleu, van de rechter gelijk na een klacht tegen een Brusselse firma die ontvangers Point Bleu en Blau Punkt had aangekocht in Duitsland²⁴⁶.

Een organisatie van de radiohandel drong zich op. Reeds in de vroege jaren dertig waren daartoe pogingen ondernomen, maar de resultaten waren niet bevredigend genoeg. Er was weliswaar een controlecommissie²⁴⁷ werkzaam, maar haar juridische vorm verhinderde drastische stappen²⁴⁸. Producenten, herstellende, groot- en kleinhandelaars en elektriciens hadden zich in de jaren dertig verenigd in tal van (beroeps)verenigingen die de particuliere belangen behartigden. Hun aantal was omstreeks 1937 nauwelijks te overzien: [...] “*on se perd dans les multiples associations qui nous lient et bientôt il faudra un guide pour s’y retrouver*”²⁴⁹. Er ontstonden initiatieven tot gemeenschappelijke frontvorming en centralisatie, maar de uitwerking ervan verliep zeer moeizaam of bleef gewoonweg dode letter. Daarnaast bestond er een “*Chambre syndicale*” (Syndicale kamer) samengesteld uit ver-

²⁴⁴ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, la Télévision et Des Industries Connexes, avril 1935

²⁴⁵ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, la Télévision et Des Industries Connexes, La paille et la Poutre, février 1938

²⁴⁶ La Radio-Industrie. Revue Professionnelle de la T.S.F. et des industries connexes, Les agents importateurs se défendent, février 1932, p. 239.

²⁴⁷ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, la Télévision et Des Industries Connexes, Pour aissainir et organiser le marché de la radio, janvier 1936

²⁴⁸ “Les études du Comité de Contrôle ont notamment pour object d’établir des règles uniformes qu’adopteraient l’ensemble des constructeurs » (La Radio-Industrie, janvier 1936, p. 19).

²⁴⁹ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, la Télévision et Des Industries Connexes, Arguments pour l’établissement d’un front commun de la radio, janvier 1937, p. 14. o.a. L’association des Constructeurs, L’union professionnelle de la radiodistribution, Associations de stations d’émission, Associations d’auditeurs, etc.

schillende afdelingen die in 1938 opgevolgd werd door *“Le Groupement National des Détaillants et Radio-Spécialistes”* (officieel en legaal)²⁵⁰. In datzelfde jaar begon *“La cour d’appel de Bruxelles”*²⁵¹ echter op te treden tegen deze vormen van oneerlijke concurrentie. Een belangrijk vonnis stipuleerde: *“aussi longtemps qu’un appareil de la radio conserve la faveur du public, il n’est pas permis aux revendeurs de le mettre sur le marché avec une grande diminution de prix. Le critère pour apprécier la question de savoir si un appareil est encore dans le goût du public appartient au jugement propre du propriétaire de la marque. Le bradage des prix pour des appareils des dernières séries constitue incontestablement une concurrence déloyale”*²⁵². De grote fabrikanten reageerden door het verbreken van de garantie wanneer een toestel onder de vastgelegde prijs aan de man was gebracht. Deze maatregel kon de kopers enigszins afschrikken: [...] *“c’est une arme qui pourrait être efficace contre les bradeurs qui continuent leur petit métier de vente avec 50 p.c. de remise”*²⁵³. Om van de garantie te kunnen genieten, diende de koper een strook te vertonen waar het chassisnummer en de naam van de verkoper op stonden vermeld. Voorts was het zaak dat de fabrikanten het publiek regelmatig waarschuwden voor deze problematiek.

Op 17 februari 1937 nam de Chambre Syndicale de la Radio-électricité een nieuw plan aan: *“les récepteurs vendus en Belgique seront munis d’une marque distinctive, propriété de la Chambre syndicale; constructeurs, importateurs, grossistes, détaillants apporteront une contribution proportionnelle à leur activité commerciale”*²⁵⁴; *les délégués de la section des détaillants et des groupements professionnels représentés, ont, au nom de leurs membres, pris l’engagement de ne vendre aucun récepteur, quelle qu’en soit la source, qui ne porterait pas la marque nouvelle, attendu que le produit de la vente des marques sera affecté à des buts d’intérêt général et que chacun doit y apporter sa contribution”*²⁵⁵. Daarnaast werden de administratieve diensten hervormd, de controlecommissie van midden voorzien om haar taken naar behoren te kunnen uitvoeren, een propagandacampagne opgestart in de dagbladpers en in de regio’s die te lijden hadden onder de concurrentie van

²⁵⁰ Ook de invoerders en fabrikanten van accessoires hadden zich verenigd in een professioneel genootschap: Fabricants et Importateurs d’Accessoires pour la Radio (F.A.I.R.).

²⁵¹ Steunend op de wet op de oneerlijke concurrentie (Koninklijk besluit, 1934).

²⁵² La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, la Télévision et Des Industries Connexes, La lutte contre le bradage. Les droits du producteur propriétaire de marque, Août 1938, p. 306

²⁵³ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, la Télévision et Des Industries Connexes, La Garantie des constructeurs et les bradeurs, janvier 1937

²⁵⁴ « le producteur d’origine, constructeur ou importateur, prendra à sa charge un tiers du coût et en facturera deux tiers au grossiste, à charge pour ce dernier de facturer à son tour un tiers au détaillant-vendeur ».

²⁵⁵ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, la Télévision et Des Industries Connexes, 17 février - Une date qui marquera dans les annales de la radio, février 1937, p. 59

de radiodistributie²⁵⁶. Ook dit plan liep vast. De Raad van Beheer zag zich verzekerd van de steun van het merendeel van de kleinhandelaars. De constructeurs hadden beleefd geluisterd, wezen het niet af maar spraken zich uiteindelijk niet uit over de kwestie. De groothandelaars neigden eerder naar een wettelijke regeling en tussenkomst van de overheid. Op het hoogste niveau reageerde men echter terughoudend.

De radio-elektrische wereld was dus samengesteld uit actoren die uiteenlopende, particuliere belangen verdedigden die moeilijk met elkaar in overeenstemming waren te brengen²⁵⁷.

De fabrikanten riepen de handelaars op om hun belangen en die van de verdelers niet te ondermijnen door te verkopen onder de vastgelegde prijzen.

(La Radio-Industrie, 1938)

In de jaren dertig werden tijdens de wintermaanden telkens opnieuw annonces en affiches verspreid van de zogenaamde “Ecoles de radio” (radioscholen), waar tegen relatief bescheiden prijzen gespecialiseerde technici werden gevormd. Het waren aantrekkingspolen voor jongeren die werk zochten in de branche van de radiohandel en -industrie. La Radio-Industrie schreef: “*avant même d’avoir terminé le cycle des études, les élèves pourront déjà travailler et s’assurer un gagnepain honorable, disent les affiches*”²⁵⁸. In sommige instituten stelde men zelfs het materiaal ter beschikking voor de bouw van 2 chassis, die na afwerking door de leerling konden worden verkocht om een deel van het inschrijvingsgeld te recupereren. Het was echter een misvatting dat men zich na een twintigtal lessen een

volwaardig radiobouwer en hersteller kon noemen: “*ce que nous combattons, c’est l’idée que après avoir semblables leçons, un jeune homme sera assez compétent pour construire convenablement des récepteurs et s’établir comme technicien-dépanneur*”²⁵⁹. Zo was gebleken dat zelfs de leerlingen die de driejarige opleiding aan de “Ecole Officielle de Radio-Electricité de Bruxelles” met vrucht hadden voltooid nood hadden aan een werksta-

²⁵⁶ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F., la Télévision et Des Industries Connexes, 17 février - Une date qui marquera dans les annales de la Radio, février 1937, p. 59

²⁵⁷ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F., la Télévision et Des Industries Connexes, Et le temps passe, avril 1937, avril 1937

²⁵⁸ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante de La T.S.F., la Télévision et Des industries Connexes, Techniciens en grande série, décembre 1937

²⁵⁹ La Radio-industrie, Revue Professionnelle Indépendante de La T.S.F., la Télévision et Des industries Connexes, Techniciens en grande série, décembre 1937

ge²⁶⁰. De radiohandel, fabrikanten en klanten waren dus niet gebaat bij een stijging van het aantal onvoldoende voorbereide radioherstellers. Bekende merken zoals Philips en de S.B.R. organiseerden daarom eigen cursus gericht op het herstel van de eigen ontvangers en reikten bekwaamheidscertificaten uit. Ook binnen de beroepsverenigingen was dit het geval door het lidmaatschap te koppelen aan voorwaarden zoals een diploma aan de “*Ecole Officielle*” of het slagen voor een examen. Telefunken en Philips ontwikkelden daarnaast een netwerk van officiële verdelers die, al dan niet gesteund door een onderagentschap waar ze de verantwoordelijkheid voor droegen, werkzaam waren in een bepaald gebied zonder elkaar te hinderen. De fabrikant stelde hen informatie en publiciteit ter beschikking. Zo was men in het straatbeeld herkenbaar door een emailbord aan de gevel te bevestigen met het merk en de vermelding: “*distributeur officiel*”, “*officieele verdeeler*”. De verkoopsvoorwaarden van de toestellen was collectief vastgelegd (eventuele kortingen, formeel verbod op het toekennen van indirecte of clandestiene voordelen en tarieven voor de overname van oude toestellen). Bij overtreding staakte de fabrikant onmiddellijk de leveringen. Bovendien konden de leden overgaan tot dagvaarding op grond van schade of om hun belangen te verdedigen. De Brusselse krant “*La Cité Nouvelle*” schreef in 1938: “*le système ou le revendeur reçoit la marchandise en consignment et ne paie au fournisseur que ce qu’il aura vendu, est très séduisant pour le négociant en radio, et offre également certains avantages pour le fabricant : celui-ci est plus sûr d’être payé, tandis que le revendeur n’expose plus son capital. Il arrive même que le fabricant intervient dans les frais généraux du distributeur, en payant, par exemple, une partie de loyer, de la publicité, etc*”²⁶¹. Dit voorbeeld werd door meerdere firma’s, zoals het Belgische Novak en de F.N.R.²⁶². (Fabrique Nationale de Radio-électricité), gevolgd. Er was echter ook een keerzijde aan de medaille. De fabrikant liep het risico van de uitbouw van te grote stocks, die na ongunstige omstandigheden aan het eind van het seizoen onverkocht bleven. De verko-

²⁶⁰ De meeste andere radioscholen organiseerden avondcursussen. Zo werd in 1926 de Ecole de Radio-Télégraphie et de Radio-téléphonie (Ecole professionnelle du soir, Rue Willem Demol 1, Brussel) gesticht. De school werd gesubsidieerd door de staat, de provincie Brabant, de stad Brussel en stond onder toezicht van de drie machten. De afdeling radiotelegrafie vormde marconisten voor de scheepvaart, de luchtvaart en de koloniën. De afdeling radiotelefonie bood een opleiding in de radioconstructie, radiotechniek en herstellingen. De cursus liep van september tot eind april. Daarnaast werden tal van cursussen op kortere termijn gegeven aan private instellingen (La Radio-Industrie, Ecole de radio-télégraphie et de radio-téléphonie, septembre 1936, p. 389)

²⁶¹ La Radio-industrie, Revue Professionnelle Indépendante de La T.S.F., la Télévision et Des industries Connexes, La Crise de la Radio, juin 1938, p. 266

²⁶² Uit een annonce van de F.N.R. uit 1936: “*Grace aux prix normaux imposés pour la vente des appareils FNR, un bénéfice raisonnable est assuré au vendeur . Ce bénéfice vous est acquis dans sa totalité, car dans la marque FNR, le BRADAGE n’existe pas. La firme FNR a toujours exigé que ses prix soient respectés, et ils le sont*». (La Radio-Industrie).

pers verloren een groot deel van hun zelfstandigheid en werden de facto niet meer dan een werknemer van de fabrikant. Naar het eind van de jaren dertig toe leek dit systeem, waarbij de grote constructeurs de detailhandel domineerden en monopoliseerden door de gelimiteerde implanting van winkels en magazijnen onder direct toezicht, zich te veralgemenen. Het resultaat was een normalisering van de radiohandel (controle, vastgelegde prijzen), maar leidde tegelijkertijd tot het verdwijnen van een groot aantal oneerlijke maar helaas ook correcte verdelers van radiotoestellen. Gaandeweg gingen steeds meer stemmen op om de uitbreiding ervan terug te dringen. Vooral de “kleine man” (producent-verkoper) was het slachtoffer van deze politiek. Veel kleine, artisanale producenten sleten hun radiotoestellen, tegen prijzen die hen gepast leken, aan tussenpersonen die ze vervolgens met winst doorverkochten. De verkoop aan gevestigde handelaars ingeschreven in het handelsregister was echter moeilijk. Een kleine constructeur verklaarde: *“ces messieurs ne daignent vendre que des marques connues, faisant une large publicité, accordant des dépôts ou de longs mois de crédit »*. Daarbij kwam nog eens dat de Commission de Contrôle de verkoop met dergelijke tussenpersonen verbood²⁶³. Op 26 juli 1937 besliste de Association des Constructeurs de kortingen, consignaties en de dépôts te beperken. Door het ontbreken van een wettelijk kader zette dit eveneens weinig zoden aan de dijk²⁶⁴.

Ondanks alle overeenkomsten en afspraken tussen constructeurs en zelfs het reglement van de Commission de Contrôle, initiatieven met de beste bedoelingen, slaagde men er niet in de misbruiken te beteugelen. Ook het principe van de vastgelegde verkoopprijzen stuitte op veel tegenstand en de jurisprudentie binnen dit domein was zeer rekbaar te interpreteren²⁶⁵.

²⁶³ La Radio-Industrie. Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, Un petit constructeur expose son cas, janvier 1937, p. 26

²⁶⁴ La Radio-Industrie. Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, La limitation des remises et la suppression des dépôts et consignations, Août 1937, p. 290

²⁶⁵ La Radio-Industrie. Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, de la télévision et Des Industries Connexes, Pour l'Assainissement final du Marché, Août 1937

5.8. Overproductie, stagnatie en terugval (1938-1939)

Na enkele jaren van voorspoed werd de radio-industrie en handel in 1938 ook getroffen: *“Après avoir connu un certain nombre d’années prospères et faciles, le commerce de la radio traverse actuellement une période difficile qu’il serait vain de vouloir dissimuler”*²⁶⁶. De problemen in de handel, het dreigende oorlogsgevaar²⁶⁷ en de opnieuw aanwakkerende economische beschermingspolitiek lagen eraan ten grondslag. De Belgische radiomarkt was echter nog niet verzadigd. Het land telde ongeveer 2 miljoen huishoudens, terwijl slechts circa 1 miljoen luisteraars de taks betaalden²⁶⁸. In 1938 dook de jaarlijkse aangroei van radiotoestellen met 108.810 eenheden onder het niveau van 1931 (123.662).

Op het radiosalon te Brussel constateerde men de afwezigheid van een aantal firma’s en een drastische inperking van de ingenomen oppervlakte. Echter, voor iedere firma die zijn kat stuurde, was wel een andere gegadigde te vinden. Hoewel het oorspronkelijk bedoeld was als een evenement waar de producenten hun nieuwe creaties konden voorstellen, vonden ook steeds meer detailhandelaars hun weg naar het salon²⁶⁹. De slabakkende verkoop was geenszins te wijten aan een stijging van de invoer van radiotoestellen. Integendeel, de import daalde jaar na jaar (zie grafieken). In 1937 bedroeg de export van complete toestellen 17.833.000 frank, tegenover 13.695.000 frank aan import. De Belgische producten werden geëxporteerd naar o.a. Nederland (6.828), Noorwegen (4.544) en Zweden (2.317). Eind ’38 voerde men nog steeds voor 14.338.000 frank aan volledige toestellen uit. Frankrijk was toen de grootste afzetmarkt (4.288). De import van volledige toestellen bleef stabiel met een bedrag van 13.198 (Union Belgo-Luxembourgeoise). Toch was het verval onmiskenbaar ingezet.

Eind 1937 was de conjunctuur, na een relatieve herleving, opnieuw in een neerwaartse spiraal terecht gekomen: *“dès le milieu d’octobre, la Bourse devenait mauvaise et toutes les industries belges constataient une raréfaction des commandes. La conjuncture changeait de sens. Les économistes distingués et les faiseurs de miracles s’étaient trompés!”*²⁷⁰. De radio-elektrische nijverheid reageerde met een bruuske productievermindering en bestel-

²⁶⁶ La Radio-industrie, Revue Professionnelle Indépendante de La T.S.F., la Télévision et Des industries Connexes, La Crise de la Radio, juin 1938, p. 266

²⁶⁷ o.m. de Duitse annexatie van Oostenrijk (13 maart) en Sudetenland (29 september), bezetting van een deel van Slowakije door Hongarije (november).

²⁶⁸ 31september 1937 : 964.096/ 31 september 1938 : 1.079.816 (aangroei van 115.720).

²⁶⁹ La Radio-industrie, Revue Professionnelle Indépendante de La T.S.F., la Télévision et Des industries Connexes, 1938

²⁷⁰ La Radio-industrie, Revue Professionnelle Indépendante de La T.S.F., la Télévision et Des industries Connexes, Le commerce de la radio en Belgique. Considérations économiques, septembre 1938 p. 358

lingen van accessoires werden gestaakt. Ontslagen en loonsvermindering waren er het gevolg van. Bovendien was het duidelijk dat de overproductie, waartoe de Belgische fabrikanten zich medio 1936²⁷¹ hadden aan bezondigd, niet door de binnen- en buitenlandse markt kon worden opgeslorpt. La Radio-Industrie schreef: *“on comprend fort bien que les producteurs, qui ont encore en stock ou en dépôt un nombre assez considérable d'appareils et dont les comptes créditeurs montrent de l'inquiétude”*²⁷². De onverkochte stocks stapelden zich op, net als de schulden. In de tweede helft van december 1936 hadden de fabrikanten reeds gepoogd om ze weg te werken door het toestaan van kortingen op zogenaamde eindereeks modellen (zie supra). Dit leidde tot verwarring - herinner u het verkopen onder de vastgelegde prijs - bij de consument²⁷³. Men hoopte dat deze tactiek zich niet ieder jaar zou herhalen. De consument zou immers geneigd zijn geweest om aankopen zo lang mogelijk uit te stellen. Waarom een duur toestel aanschaffen als op het einde van het seizoen serieuze kortingen werden geboden? Het afstemmen van de productie op de consumptie was dus noodzakelijk. Ook de andere Europese landen en de Verenigde Staten²⁷⁴ werden geconfronteerd met dezelfde problematiek (*“En Europe le marasme est partout dans la radio, à cause d'une surproduction générale...”*)²⁷⁵. Enkel de Scandinavische landen, waar een viertal producenten met bakken commerciële en industriële ervaring de markt beheersten, ontsnapten aan de malaise. Voor deze fabrikanten was de productie van radiotoestellen slechts een nevenactiviteit (naast elektrisch materiaal en telefonie). In sommige landen waren de productiebeperkingen²⁷⁶ het resultaat van afspraken onder de producenten, in totalitaire régimes (Duitsland, Italië) werden ze opgelegd door de staat²⁷⁷.

²⁷¹ La Radio-industrie, Revue Professionnelle Indépendante de La T.S.F., la Télévision et Des industries Connexes, Soyons Réalistes, novembre 1938

²⁷² La Radio-industrie, Revue Professionnelle Indépendante de La T.S.F., la Télévision et Des industries Connexes, Le Salon de la Radio de Bruxelles 1938, septembre 1938.

²⁷³ La Radio-Industrie, Revue Professionnelle Indépendante De La T.S.F, la Télévision et Des Industries Connexes, Tribune Libre. Fin de séries, janvier 1937, p. 26

²⁷⁴ In de Verenigde Staten verkochten de producenten de toekomstige radiotoestellen (tegen geld of op krediet verstrekt door banken) aan uitvoerders en regionale verdelers. De fabrikanten van accessoires vervaardigden op grote schaal slechts één onderdeel zoals transformatoren, chassis, weerstanden en zenderschalen. De meest gereputeerde Amerikaanse merken waren dan ook niet meer dan assemblagebedrijven die uitgebaat werden door fabrikanten van elektrisch materiaal, telefonie en precisiemateriaal. Uitvoerders kochten chassis die ze in verschillende behuizingen monteerden en een merknaam meegaven. Toen de uitvoer naar Europa stilviel, verdwenen een groot aantal van deze merken. De Belgische radioproducenten daarentegen dienden tegelijkertijd de kosten en de moeilijkheden van de productie én de distributie te dragen. Daarnaast waren er veel misbruiken door het kopen en verkopen op krediet.

²⁷⁵ La Radio-industrie, Revue Professionnelle Indépendante de La T.S.F., la Télévision et Des industries Connexes, Le commerce de la radio en Belgique. Considérations économiques, septembre 1938 p. 358

²⁷⁶ Berekend op de vooruitzichten op basis van de aangroei van de taxbetalers. Zo verwachtte men voor 1939 een verkoop van 110.000 ontvangers. Na aftrek van de stocks kwam men uit op 70.000 toestellen

²⁷⁷ La Radio-industrie, Revue Professionnelle Indépendante de La T.S.F., la Télévision et Des industries Connexes, Soyons Réalistes, novembre 1938

Ondanks alles bleef men enigszins optimistisch: *“on n’a pas manqué d’attribuer la régression des affaires, dans la branche radio, à la crise économique dont souffre le monde entier et qui à réduit le pouvoir d’achat des populations. Il eut été, en effet, logique que dans la conjoncture actuelle les amateurs de radio fussent amenés à acquérir des récepteurs d’un prix moins onéreux, mais non en quantité sensiblement moindre. On constate, cependant, dans le commerce régulier de la radio, que le nombre d’appareils vendus tend à se restreindre fâcheusement »*²⁷⁸. De verkoop viel niet stil, maar toch was er bij de verkopers veel geweeklaag te horen. Vooral goedkopere toestellen vonden afzet, maar de winstmarges waren te klein om de algemene kosten te dekken en in het levensonderhoud te voorzien²⁷⁹. Ook het kopen en verkopen op krediet schiep problemen waardoor verkopers of leveranciers soms pas na een jaar het volledige aankoopbedrag ontvingen²⁸⁰. Bovendien was de concurrentie tussen het groot aantal producenten en verkopers ongemeen hard²⁸¹. In de jaren dertig schoten de radio-elektrische bedrijven als paddestoelen uit de grond, maar vele verdwenen even snel als ze gekomen waren (zie bedrijvenoverzicht).

Vooraf in 1939 had de radio-industrie het bijzonder zwaar: *“la saison a été dure pour bien des firmes. Nombre de celles-ci qui depuis longtemps battaient de l’aile déposent les armes. Il ne se passe pas de semaine sans qu’on ne reçoive l’avis d’une demande d’arrangement ou de dépôt de bilan »* [...] ²⁸². In dit bewogen jaar dook de aangroei met 22.405 toestellen onder het niveau van 1930. Ook de export stortte in. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat veel bedrijven en handelaars in de problemen kwamen.

Begin 1939 zag het er nochtans naar uit dat de internationale situatie zich zou stabiliseren. Er kwam een eind aan de Spaanse Burgeroorlog (1936-1939) en het regime van Franco werd erkend door het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk (27 feb.) en de Verenigde Staten (1 april). La Radio-Industrie schreef: *“la guerre d’Espagne qui avait déclenché ou hâté la crise touche à sa fin. L’horizon n’est pas complètement éclairci, car il y a toujours la menace des inconnus de demain »*²⁸³. De toestand bleef echter instabiel en de internationale gebeurtenissen hadden een negatieve invloed op de verkoop van radiotoestellen aan parti-

²⁷⁸ La Radio-industrie, Revue Professionnelle Indépendante de La T.S.F., la Télévision et Des industries Connexes, La Crise de la Radio, juin 1938, p. 266

²⁷⁹ Het ging vooral om « merchandise flottante », stocks van oude modellen.

²⁸⁰ La Radio-industrie, Revue Professionnelle Indépendante de La T.S.F., la Télévision et Des industries Connexes, Optimisme, février 1939

²⁸¹ La Radio-industrie, Revue Professionnelle Indépendante de La T.S.F., la Télévision et Des industries Connexes, L’Indispensable bénéfice, janvier 1939

²⁸² La Radio-industrie, Revue Professionnelle Indépendante de La T.S.F., la Télévision et Des industries Connexes, Tribune Libre-Liquidation, mars 1939, p. 129

²⁸³ La Radio-industrie, Revue Professionnelle Indépendante de La T.S.F., la Télévision et Des industries Connexes, « optimisme », février 1939

culieren: *“l’absorption des stocks flottants dans laquelle nous n’avons cessé de voir le remède à la crise actuelle, s’en trouve évidemment retardée bien qu’elle soit en bonne voie* ». Sinds eind september 1938 was de productie nagenoeg volledig stilgevallen en werden de producenten geplaagd door de lopende kosten die winsten en de kapitaalsreserves opslochten.

In België werden geen wettelijke maatregelen genomen om de productie in de toekomst te beperken. Het gevolg was de constante dreiging om in een vicieuze cirkel terecht te komen. Volgens La Radio-Industrie diende de totale productie voor het dienstjaar 1939-1940 beperkt te worden tot 80.000 ontvangers. Er gingen wel stemmen op om een soort “verzekeringsfonds” te vormen met verplichte bijdrages aan de pool (houders van de brevets). Dit liep echter niet van een leien dakje: *“la mise en commun des droits d’exploitation des brevets ne s’est pas faite sans peine. On a mis des années avant d’arriver à cette disposition si logique. Il fallait alors que les propriétaires se contentent de toucher leurs dividendes en mettant l’organisme nouveau entre des mains indépendantes. Par cette abdication, ils soustraient le pool à leur propre influence en le laissant fonctionner dans l’intérêt de la collectivité* »²⁸⁴. Indien de bijdrage niet betaald werd zou een verbod op het vervaardigen van radiotoestellen volgen. Bovendien zouden zowel grote als kleine producenten lid moeten zijn van de Union Professionnelle de Constructeurs om een licentie te verkrijgen. Een reglement diende (ver)koopwaarden vast te leggen. Men hoopte dat op die manier het aantal verkopers vanzelf zou dalen. Dit voorstel stuitte vanzelfsprekend op verzet en ondanks al het lievemoeieren is men nooit tot een concrete uitwerking gekomen.

Jaar na jaar naderde men echter het verzadigingspunt. Men haalde dan ook de mogelijkheden van een snelle vervanging van radiotoestellen aan. De Belgen waren echter niet van zinnens om hun moeizaam verkregen toestel snel in te ruilen voor een nieuw en luxueuzer model: *“elles existent (de mogelijkheden), mais la Belgique est et reste un pays relativement pauvre ou le standard de vie est étroit et ou on ne se paye pas aisément des produits de luxe, simplement pour suivre la mode ou le progrès* »²⁸⁵.

²⁸⁴ La Radio-industrie, Revue Professionnelle Indépendante de La T.S.F., la Télévision et Des industries Connexes, Pour sauver l’industrie de la radio, mei 1939

²⁸⁵ La Radio-industrie, Revue Professionnelle Indépendante de La T.S.F., la Télévision et Des industries Connexes, Pour sauver l’industrie de la Radio, mai 1939, p. 150

In juni 1939 kwam het dan toch tot een doorbraak die de radiohandel in losse stukken reglementeerde. De Fabricants et Importateurs d'Accessoires pour la Radio (F.A.I.R.)²⁸⁶ sloten een collectieve overeenkomst die de prijsafspraken oplegde (productie, distributie, consumptie). La Radio-Industrie schreef: « *Les producteurs, constructeurs ou importateurs d'accessoires ou pièces détachées fixent un prix brut. Celui-ci, à l'exclusion de tout autre, doit être mentionné dans les annonces, tarifs, catalogues, étalages, etc. C'est le prix que payera désormais le particulier* »²⁸⁷. De professionelen werden ingedeeld in 4 categorieën: grote constructeurs, middelgrote constructeurs en groothandelaars, kleinhandelaars en herstellende en elektriciens en handelaars in radiotoestellen. Iedere categorie had recht op een korting die berekend was op de basisprijs. Deze ingreep had tot doel om de verschillende actoren een normale winstmarge te garanderen en de prijzenslag te verhinderen. De maatregelen traden in voege op 1 september 1939. In juni van datzelfde jaar werd tevens de Groupement pour la protection de l'Industrie et du commerce de la Radio (G.I.R.A.) opgericht, een initiatief van de zes grootste Belgische radioconstructeurs. Het doel was het sluiten van een overeenkomst gestoeld op collectieve maatregelen. Inmiddels was gebleken dat door het systeem van consignatie²⁸⁸ en depot de aangroei van de onverkochte stocks en het spook van de overproductie niet kon worden vermeden. Eén van de eerste maatregelen van de stichters was dan ook een einde te stellen aan deze gang van zaken²⁸⁹. In afwachting daarvan hadden een groot aantal constructeurs het lot in eigen handen genomen. In een rondzendbrief had men het over het afsluiten van exclusiviteitscontracten voor de verkoop van hun ontvangers. Enkel gekwalificeerde huizen zouden in aanmerking komen²⁹⁰.

²⁸⁶ De leden vertegenwoordigden 90% van de merken (accessoires en losse stukken) die op de Belgische markt verkocht werden.

²⁸⁷ La Radio-industrie, Revue Professionnelle Indépendante de La T.S.F., la Télévision et Des industries Connexes, La Convention collective F.A.I.R./La G.I.R.A. - Groupement pour la protection de l'industrie et du Commerce de la radio, juin 1939

²⁸⁸ Het in handen stellen van goederen tot verkoop voor rekening van de afzender.

²⁸⁹ La Radio-industrie, Revue Professionnelle Indépendante de La T.S.F., la Télévision et Des industries Connexes, La Convention collective F.A.I.R./La G.I.R.A. - Groupement pour la protection de l'industrie et du Commerce de la radio, juin 1939, p. 182

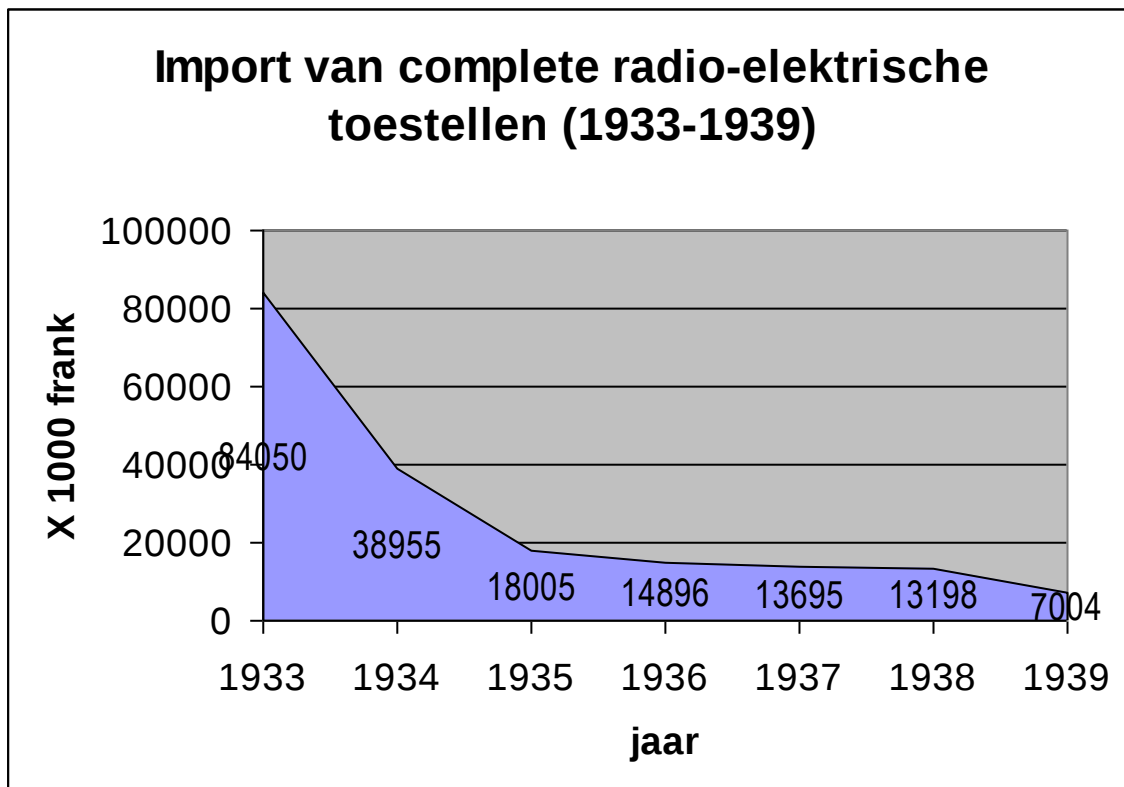
²⁹⁰ La Radio-industrie, Revue Professionnelle Indépendante de La T.S.F., la Télévision et Des industries Connexes, Quand la confiance renaît, juillet 1939, p. 214

5.9. Het einde van een tijdperk kondigt zich aan

Op 1 september 1939 viel het Duitse leger Polen binnen en op 10 mei 1940 was België aan de beurt. De rest van Europa zou snel volgen. Voor de radio-industrie betekende het Duitse expansionisme de doodsteek. Het N.I.R. werd op 31 juli 1940 afgeschaft en tot aan de bevrijding huisden “Zender Brussel” en “Radio Bruxelles” in het Flageygebouw te Elsene (Ixelles). Op 2 april 1943 werd een verordening uitgevaardigd die het luisteren naar buitenlandse zenders strafbaar maakte. In Nederland werden alle radiotoestellen op 13 mei gewoonweg geconfisqueerd. Omdat het verbod ontoereikend was, werd in België pas in 1944 een verbeurdverklaring van radiotoestellen afgekondigd. Radiodistributiebedrijven werden intact gelaten omdat ze alleen gecensureerde programma’s doorstuurden.

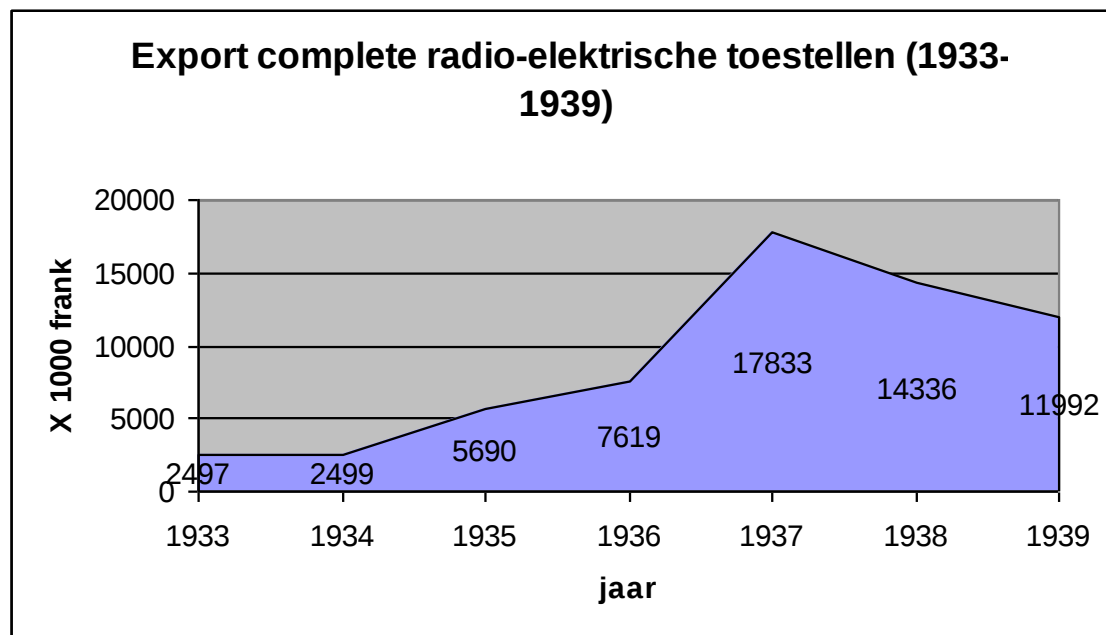
Onder de bezetter sloten tal van radiofabrikanten hun deuren, werden op non-actief gezet, gingen andere zaken produceren of werden door de bezettingsmacht ingeschakeld. Na de oorlog hervatten bedrijven zoals Siera, Philips en S.B.R. de productie, maar het staat vast dat tal van kleine producenten van het toneel verdwenen. De lotgevallen van de Belgische Radio-industrie tijdens de bezettingsjaren valt echter buiten het bestek van deze verhandeling en biedt - net als de naoorlogse periode - perspectieven voor verder onderzoek.

5.10. Evaluatie van de radio-elektrische nijverheid in grafieken (1933-1939)²⁹¹

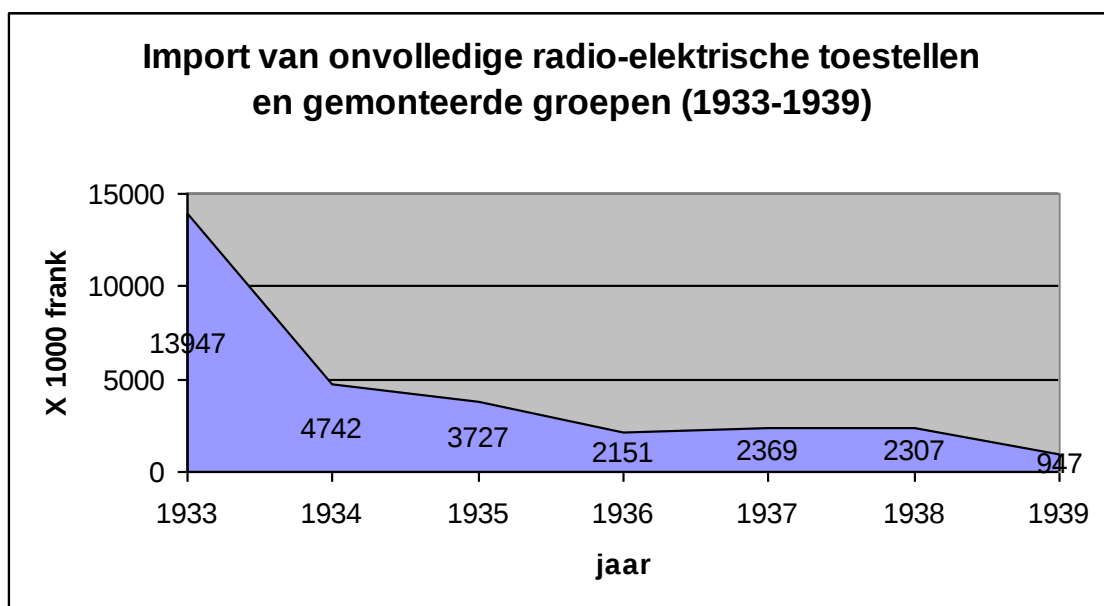

De verhoging van de invoerrechten in 1932 deed de invoer in de jaren '33-'34 spectaculair dalen. Tussen 1935-1938 bleef de situatie redelijk stabiel om in 1939 ten gevolge van de oorlogsdreiging en hernieuwd protectionisme verder af te kalven. Met de devaluatie van 1935 kregen de nationale producenten de kans om vat te krijgen op de nationale markt. Fabrikanten als F.N.R., Novak, S.B.R., Radio R.R., Radio Alfa en S.I.E.R.A. wisten dit om te zetten in een groter marktaandeel. Philips Leuven, een fabrikant die inmiddels als een Belgische Fabrikant beschouwd werd, was echter de dominante speler en poogde kleinere actoren op te slokken.

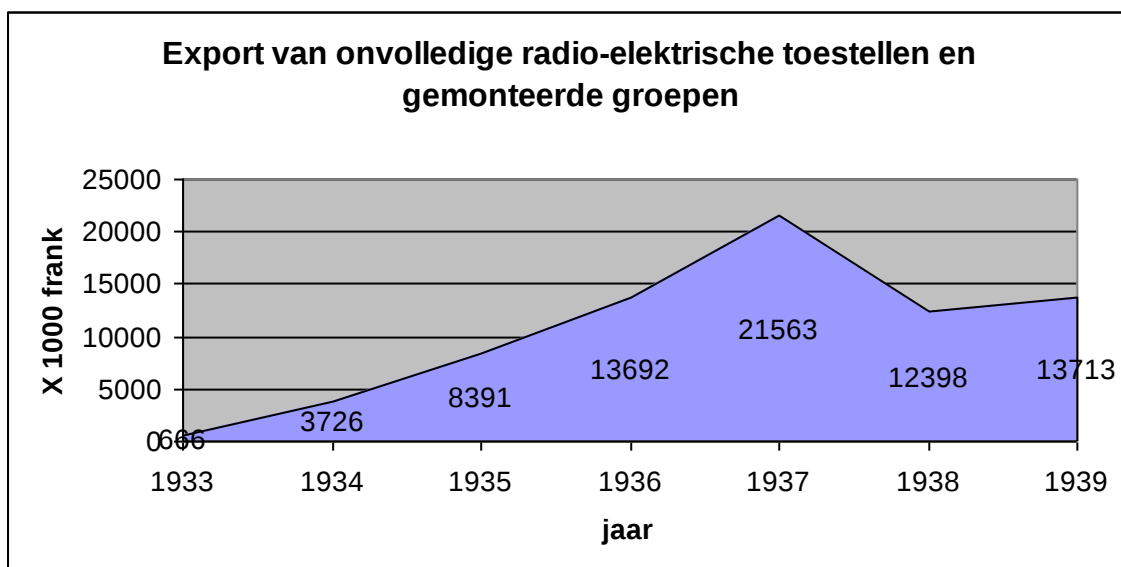
²⁹¹ Gebaseerd op statistisch materiaal afkomstig uit de Union Economique Luxembourgeoise (1932-1939)

Vanaf 1934 en zeker in de jaren 1935-1936-1937 wisten de Belgische producenten (met inbegrip van de buitenlandse productie-eenheden op Belgisch grondgebied) om een bescheiden export te realiseren. De topjaren voor de radio-elektrische nijverheid waren evenwel van korte duur. Reeds in 1936 had men zich overgegeven aan overproductie. In 1937 bereikte men een hoogtepunt, maar in de loop van 1938 ging de motor steeds meer sputteren ten gevolge van het hernieuwde protectionisme en de steeds sterker wordende oorlogsdreiging. In 1939 kalfde de export verder af en toen de oorlog in het Oosten uitbrak, kondigde zich het einde van een tijdperk aan. De Duitse inval in mei 1940 ontnam definitief de groeikansen van de Belgische radio-elektrische nijverheid. Het censuurbeleid van de bezetter tussen 1940-1944 vormde het sluitstuk.

De import van onvolledige radio-elektrische toestellen en gemonteerde groepen vertoonde hetzelfde beeld. Na 1933 tekende zich een spectaculaire terugval af die zich verder zette in 1935-1936. In de twee daaropvolgende jaren was er sprake een stabilisering. Na 1938 zette het verval zich verder door.

De export van onvolledige radio-elektrische toestellen en gemonteerde groepen steeg na 1932 gestaag om eind 1937 een hoogtepunt te bereiken. Voordien was deze bijna onbestaande geweest. Nadien komt de terugval om eind 1938 te stabiliseren en zelfs opnieuw lichtjes te stijgen. Het relatieve succes is te zoeken in het feit dat de invoerrechten bepaald

werden aan de hand van het gewicht van het materiaal. Het importeren van onderdelen en chassis was veel voordeliger dan de invoer van volledige, zware toestellen.

6. Conclusie

Samengevat kan men de “topjaren” - als men daar al van kan gewagen - van de Belgische radio-elektrische nijverheid situeren in de periode 1934-1937. Onder invloed van de algemene crisis was dit zeker geen gouden periode zonder meer. De radio-elektrische handel en nijverheid kende zo zijn problemen: overproductie, buitenlandse concurrentie, het protectionisme en economisch nationalisme, oneerlijke concurrentie, een gebrek aan vakmanschap en expertise, verschroeiende concurrentie, de moeilijkheden van de kleine, artisanale producent, moeilijkheden met het kopen en verkopen op krediet, ... Desondanks was radio, een specialisme binnen de elektro-mechanische sector, een economische activiteit die perspectieven bood voor veel jonge werklozen en schoolverlaters. De écoles de T.S.F. boden opleidingen aan tot marconist, ingenieur en radiotechnicus. Radio impliceerde niet alleen vervaardigen en verkopen, maar ook herstellen en onderhouden. De fabrieken en ateliers, waar radiotoestellen in serie aan de lopende band werden geassembleerd, schiepen werkgelegenheid aan duizenden mannen en vrouwen. In vergelijking met andere sectoren werd de schade beperkt. De “nationale” radio-elektrische nijverheid slaagde erin om na de verhoging van de invoerrechten (1932) en de devaluatie van de frank (1935) zich te organiseren, op de nationale markt terrein te winnen en te herwinnen en op een bescheiden wijze uit te voeren.

Veel kleinere producenten kregen het moeilijk in deze periode, maar de grote en middelgrote firma's (Novak, S.B.R., R.R. Radio, Philips, G.B. Radio, etc.) overleefden de crisisjaren. De oorlogsjaren betekenden voor een groot aantal firma's echter de doodsteek, net zoals dat het geval was geweest met een groot aantal ondernemingen die gesticht waren in de twintiger jaren en door de crisis getroffen werden. Toch was de evolutie van het aantal aangegeven radiotoestellen spectaculair geweest in een decennium van politieke, maatschappelijke en economische ontredde. De cijfers liegen er niet om. Van nauwelijks 77.000 toestellen in 1930 naar meer dan een miljoen in 1939... Niet te vergeten is dat het plafond nog niet bereikt was en dat het medium in opmars - televisie - tal van perspectieven bood. Echter, het mondiale protectiebeleid leidde tot stagnatie. De Tweede Wereldoorlog legde de radio-elektrische nijverheid lam en stelde haar - net als tijdens de Eerste We-

reldoorlog - in dienst van de krijgsverrichtingen. Draadloze telefonie was echter meer dan een communicatiemiddel op het slagveld. In zowel de bezette als de niet bezette gebieden werd het een geducht politiek wapen en een instrument voor propaganda en indoctrinatie.